

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXVII (LXVI)

5•2020

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

ПРЕДПЕЧАТ **ЮЛИЯН ДОЙЧИНОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 8. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2020

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

Превод и редакция на резюметата д-р Радослава Стефанова

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – снимка Иван Добромиров

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
гл. ас. д-р Бояна Минчева
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загоров
проф. д.и.н., д.н.к. Вера Бонева
Веселин Тодоров
д-р Виржиния Панайотова-Савова
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Заров
д-р Камелия Христова-Йорданова
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
д-р Руслан Иванов
д-р Силвия Найденова
ас. Силвия Филипова
доц. д-р Тодор Чобанов
доц. д-р Християн Атанасов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Дигитализация	Майкъл Бук Предоставяне на дигитални библиотечни услуги и услуги за академична комуникация от университетската библиотека
7–14	
Юбилей	Димитрина Христова Книга със 150 страници. 150 години Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра
15–20	
21–24	Вазови чествания в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Библиотечни практики	Калина Николова Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен с нови услуги
25–27	
28–31	Вили Томова, Савина Цонева 55 години Краеведско обединение „Мизия“
32–36	Теодора Костадинова Библиографско позоваване за неспециалисти <i>Костадинова_НБИВ_PV.doc</i>
Ръкописи	Петко Георгиев Нова ръкописна придобивка в отдел „Специални сбирки“ на Народна библиотека „Иван Вазов“
37–42	
Събития	Бояна Минчева „Перли в КОРОНАта“: “Elephantographia curiosa” или всичко за слона от митологията до науката
43–46	
Минало	Християн Атанасов Обзор на османотурските документи за Казанлък и околността, съхранявани в отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
47–58	

59–70	<i>Стоян Райчевски</i> Прогласяване независимостта на Българската църква на празника на Светите братя Кирил и Методий. Словото на Българския екзарх Антим I , произнесено в Цариград на 11 май 1872 г.
Нови книги 71–77	<i>Георги Цанков</i> За теб, който търсиш ангела, бяха тези думи
От ръкописа 78–127	<i>Румяна Пенчева</i> Неизвестен спомен на Стилиян Чилингиров за големия руски писател Александър Федоров
128	Талон за абонамент’2021

Предоставяне на дигитални библиотечни услуги и услуги за академична комуникация от университетската библиотека

МАЙКЪЛ БУК¹

Provision of Digital Library and Scholarly Communication Services in the Academic Library

Michael Boock²

Summary

In this paper, the author describes new digital library and scholarly communication services that an Oregon State University Libraries and Press (OSULP) department, formerly responsible for traditional acquisitions and cataloging technical services work, provides. The author describes the goals of the OSULP and the Center for Digital Scholarship and Services in these areas from 2010–2016 and discusses the organizational and staffing changes that were necessary to provide this suite of new services. These services and activities have been in place for some time now and may prove instructive for other academic libraries around the world that are interested in engaging in these still emerging areas of librarianship.

Key-words: Oregon State University Libraries and Press, Center for Digital Scholarship and Services, digital library, open access, institutional repository.

1. Въведение³

В професионалната литература в областта на библиотечно-информационните науки протича активна дискусия относно новите функции на университетските и другите научни библиотеки в подкрепа на широкия набор от дейности, съпът-

¹ Доцент Майкъл Бук е преподавател и главен библиотекар – дигитални библиотеки и академична комуникация, в Държавния университет в Орегон, гр. Корвалис, САЩ. През зимния семестър на АГ 2018–2019 г. е гост-преподавател, като стипендиант на програмата „Фулбрайт“ за академичен и културен обмен на САЩ – в катедра „Библиотечен мениджмънт и архивистика“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии. Преподава дисциплината „Дигитални библиотеки“ на студентите от III и IV курс на специалност „Библиотечен и информационен мениджмънт“. Изследователските интереси, публикационната и преподавателската дейност на доц. М. Бук са в областта на: академичната комуникация, организацията и управлението на дигиталните библиотеки и хранилища, отворения достъп, реорганизацията на технически услуги в библиотеки, университети и други организации.
Assoc. Prof. Michael Boock, Digital Projects Librarian and Associate Professor, *michael.boock@oregonstate.edu*

² Oregon State University, USA.

³ Преводът на статията от англ. ез. е на проф. дн Таня Тодорова, УниБИТ.

ваши жизнения цикъл на научните изследвания (Libraries, U. of M., 2006; Gilman, 2010; Belzowski, 2013)⁴. Отчитайки предимството на резултатната обработка, Университетската библиотека и издателство на Щатския университет в Орегон (Oregon State University Libraries and Press (OSULP)⁵) в днешни дни предоставя услуги, свързани с публикуването и разпространението на университетските научни изследвания и на уникалните академични постижения, като използва по нов начин ресурсите, които доскоро се отнасяха към традиционните технически услуги. Тази нова роля е възможност пред библиотеките да се изявят като добавящи стойност по отношение на културното наследство и на научната продуктивност на академическата общност институции. Освен, че служи като пазител на знанието, OSULP, както много други академични библиотеки, все по-често сътрудничи при неговото създаване, разпространение и опазване.

През 2006 г. библиотеките на Университета в Минесота публикуват доклад, в който анализират и описват набора от библиотечни услуги, директно свързани с научноизследователските дейности, „с които учените редовно и последователно се занимават“, включително отнасящите се към публикуването и разпространението на научните резултати. Те използват модела, разработен от Ънсуърт, който описва процеса на научното изследване като включващ научноизследователските дейности „Откриване“, „Събиране“, „Създаване“ и „Споделяне“⁶.

Обикновено библиотеките не участват в подпомагането на дейности, които попадат в категорията „Споделяне“, от цялостния цикъл на научноизследователския процес. Това са дейности, които включват всички аспекти на разпространението на научните постижения: участия в конференции и други научни форуми; издателска дейност; преподаване; споделяне на данни, идеи, ресурси, на препринти и на завършени, преминали научно рецензиране, публикации. Въпросите, свързани с интелектуалната собственост и авторското право, са изключително важни при всички дейности, които учените изпълняват в процеса на създаването на научни доклади, тези, презентации и ръкописи. Този процес се съпътства от дейности по откриването на подходящи научни списания, конференции и издателства с импакт фактор и престиж в съответната научна област, както и със съблюдаване на

⁴ **Gilman, I., & Kunkel, M.** From Passive to Pervasive: Changing Perceptions of the Library's Role through Intra-Campus Partnerships. – В: *CollaborativeLibrarianship*, 2010, № 2 (1), с. 22–32.

Libraries U. of M. A Multi-Dimensional Framework for Academic Support: Final Report. [Report]. University of Minnesota Libraries, 2006. [онлайн]. [прегледан 25.03.2020]. <https://conservancy.umn.edu/handle/11299/5540>

Belzowski, N., Ladwig, J. P., & Miller, T. (2013). Crafting Identity, Collaboration, and Relevance for Academic Librarians Using Communities of Practice. – В: *Collaborative Librarianship*, 2013, № 5 (1). [онлайн]. [прегледан 25.03.2020]. <https://digitalcommons.du.edu/collaborativelibrarianship/vol5/iss1/2>

⁵ Използва се абривиатурата OSULP за означаване на Университетската библиотека и издателство на Щатския университет в Орегон.

⁶ **Unsworth, J.** Scholarly Primitives: What Methods Do Humanities Researchers Have in Common and How Might Our Tools Reflect This? Humanities Computing, Formal Methods, Experimental Practice Symposium. London, Kings College, 2000. [онлайн]. [прегледан 25.03.2020]. <http://jefferson.village.virginia.edu/~jmu2m/Kings.5-00/primitives.html>

необходимите изисквания и процедури за успешно разпространение на научната разработка⁷.

Тази статия представя новите дигитални библиотечни услуги и услуги за академична комуникация⁸, които предоставя Центърът за дигитални библиотеки и академично публикуване при Университетската библиотека и издателство на Щатския университет в Орегон (The Center for Digital Scholarship and Services (CDSS/Центърът⁹). Центърът функционира като самостоятелно звено в периода 2010–2016 г.¹⁰, трансформиран от съществуващия традиционен отдел за комплектуване и каталогизация на документи. В настоящия текст са описани целите на библиотеката в това ново направление на дейност и са разгледани организационните и кадрови промени, които са предприети, за да се предостави нов набор от услуги. Тези услуги и дейности, и натрупаният опит, могат да послужат като пример за други академични библиотеки по света, които имат интерес да се развият в тази перспективна сфера на библиотечната дейност.

Щатският университет в Орегон (Oregon State University (OSU), <https://oregonstate.edu/>) се намира в гр. Корвалис, Орегон, на северозападното тихоокеанско крайбрежие на Съединените щати, с население от около 55 000 души. Той е международно утвърден изследователски университет в областта на инженерните и природните науки, състоящ се от 3 кампуса, 12 колежа, 15 експериментални станции и 35 изнесени офиса. В университета се обучават над 31 000 студенти в повече от 200 бакалавърски и 100 магистърски и докторски програми. Професионалните направления, в които се осъществяват образователни и научноизследователски дейности, са: инженерни науки, науки за земята и горското стопанство, бизнес, обществено здраве, природни науки и екология.

OSULP е система от три библиотеки с различна локация в щата Орегон. Притежава повече от 2 млн тома, около 70 000 периодични издания и предоставя достъп до 360 бази данни. В OSULP работят 50 щатни библиотечни специалисти с висше образование, които се наемат и развиват професионално при същите критерии, валидни за академичния състав на университета. Заедно с тях в библиотечната мрежа работят още 50 служители с различна квалификация и над 100 студенти.

2. Нови и нововъзникващи дигитални библиотечни услуги

⁷ **Libraries**, U. of M. A Multi-Dimensional Framework for Academic Support: Final Report. [Report]. University of Minnesota Libraries, 2006. [онлайн]. [прегледан 25.03.2020]. <https://conservancy.umn.edu/handle/11299/5540>

⁸ Академична комуникация („*scholarly communications*“) е системата, чрез която научните постижения се създават, ползват и разпространяват сред академическата общност и се съхраняват за бъдещето (**Frederiksen**, 2016: 121). Вж **Frederiksen**, Linda. The Copyright Librarian: A Practical Handbook. 1st Edition. Amsterdam, Chandos Publishing, 2016. 148 с. (Chandos Information Profession Series). – Бел. прев.

⁹ В текста се използва Центърът като съкратено наименование на Център за дигитални библиотеки и академично публикуване при Университетската библиотека и издателство на Щатския университет в Орегон.

¹⁰ Доц. Майкъл Бук (Michael Boock) е Директор на Центъра за дигитални библиотеки и академично публикуване.

Подобряването на достъпа до постиженията на университетската научноизследователска дейност и до материали на културното наследство, съхраняването и опазването на дигиталните обекти са цели, залегнали във всички стратегически планове на библиотеката през последните петнадесет години. Основен акцент в тези планове е осигуряването на квалифициран персонал за развитие (а не само за техническо изпълнение) на дигитализацията като библиотечна дейност.

През годините OSULP успешно цифровизира голям брой уникални колекции, част от културното наследство, както и научна академична продукция на учениците от Щатския университет в Орегон, постепенно изграждайки институционално хранилище. В него се съхраняват дигитални копия на научноизследователски публикации, сборници от конференции, тези и дисертации, технически доклади и други академични произведения.

Създаването на дигитални колекции и развитието на институционално хранилище постепенно се налагат като приоритетни дейности на библиотеката. Актуалният стратегически план на институцията надгражда тази дейност, като поставя акцент върху съхраняването, описанието на дигиталното съдържание, и осигуряването на неговата видимост и достъпност за всички граждани на щата Орегон чрез изградени хранилища на отворен достъп. Друг акцент е промоцирането и насърчаването на използването на богатото съдържание. Стратегическият план включва и дейности по стимулиране на партньорството с преподавателите и с всички академични звена при създаването и разпространението на научните разработки. Приоритет на библиотеката е опазването на дигиталното съдържание и осигуряването на неговото използване в настоящето и бъдещето.

Сериозен принос за успеха на стратегията на OSULP има Центърът за дигитални библиотеки и академично публикуване (CDSS). Създаден през 2010 г., Центърът обединява изпълнението на традиционно установените услуги покомплектуване, аналитико-синтетична обработка на документите и информационно обслужване със създаването на дигитални колекции и с управлението на метаданни, хранилища и услуги на академичната комуникация. Сред новите задачи на Центъра са: приложение на политика на отворен достъп; управление на дигитални колекции и популяризиране на дигитални хранилища; дигитално публикуване; услуги по управление на изследователски данни; обучение и услуги, вкл. свързани с авторското право и др. (Вж *Табл. № 1.*)

Библиотечните специалисти от библиотеките на OSU и професионалистите от Центъра предоставят библиотечно-информационните и технологични услуги, свързани с управлението на научните продукти на академическата общност, както и програми за обучения за изграждане на компетентност за управление на изследователски данни¹¹. Всяка от тези важни дейности, изпълнявани от Центъра, е описана накратко по-долу.

¹¹ Според Р. Шнайдер *компетентността в областта на управлението на изследователски данни* (Research Data Literacy) е понятие, което се позиционира в по-широката рамка на информационната грамотност и се отнася до създаването, управлението и повторното използване на изследователските данни (Schneider, 2013). Вж **Schneider, R.** Research Data Literacy. – В: **Kurbanoglu, S., Grassian, E., Mizrachi, D., Catts, R., Špiranec, S. (eds.).** – В:

Табл. № 1. Основни направления на дейност на Центъра за дигитални библиотеки и академично публикуване

Description and Repository Services

- Digitization and Digital Collections
- Institutional Repository
- Discovery
- Metadata and Cataloging
- Scholarly Communication Services
- Data Management
- Open Access Publishing
- Copyright and Fair Use
- Open Access Promotion and Implementation

Дигитализация и дигитални колекции

Възможно е различен тип материали да бъдат сканирани, без да се инвестират много средства в техника и оборудване. OSULP започва първоначалната си дейност по дигитализация чрез използването на хоризонтален скенер за сканиране на снимки и слайдове. Скенери с автоматично подаване на хартия са използвани за бързото сканиране на текстови ресурси, включително на студентски тези и дисертации, които се сканират лист по лист, а в последствие се поставят в пликосе за архивно съхранение.

OSULP въвежда и програма за видео цифровизация, в рамките на която се дигитализират библиотечни материали като филми и други видео-ресурси, които са изложени на висок риск от физическо захабяване и повреждане.

До момента всички докторски дисертации, бакалавърски и магистърски тези, защитени в OSU, са дигитализирани и достъпни чрез институционалното хранилище. Също така, всички документи, свързани с историята на университета от XIX в. до съвременността, наброяващи над 10 000 архивни единици, са свободно достъпни в Scholars Archive (Научния архив на OSU). Специалистите на OSULP цифровизират и тази част от колекциите на библиотеката, които са обществено достояние, издания с изчерпани тиражи¹², и непубликувани материали като технически доклади, препринти, протоколи и други документи.

Worldwide Commonalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice. ECIL 2013, Heidelberg, Springer, 2013, с. 134–140. – Бел. прев.

¹² Според Р. Шнайдер *компетентността в областта на управлението на изследователски данни* (Research Data Literacy) е понятие, което се позиционира в по-широката рамка на информационната грамотност и се отнася до създаването, управлението и повторното използване на изследователските данни (Schneider, 2013). Вж **Schneider, R.** Research Data Literacy. – В: **Kurbanoğlu, S., Grassian, E., Mizrahi, D., Catts, R., Špiranec, S. (eds.).** – В: *Worldwide Commonalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice*. ECIL 2013, Heidelberg, Springer, 2013, с. 134–140. – Бел. прев.

OSULP участва в широкомащабна цифровизация на уникални архивни материали и документи, представляващи културно наследство, съхранявани в университетския архив и в специализираните колекции на библиотеката, както и съдържание, притежавано от други университетски сбирки и музеи. Това включва цифровизация на: фотографски колекции, снимки на уникални ботанически видове, произведения на изкуството, карти, редки и ценни книги и ръкописи. При разработването и управлението на цифровото съдържание, OSULP и Университетът се обединяват в създаването на споделена система за управление, наречена Oregon Digital. Oregon Digital използва системата Samvera/Fedora, хранилище с отворен код, разработена от експерти на няколко университета от щата Орегон, Станфорд, Университета в Хъл, Университета във Вирджиния, Принстън и др.

Тук ще посочим пример за успешно сътрудничество в областта на дигитализацията между университетско научно звено и библиотеката. OSULP осъществява съвместна дейност с Хербариума на OSU за цифровизиране на събраните в негова сбирка уникални растителни видове от Орегон, както и на оригиналните им описания, публикувани в научни списания за градинарство и ботаника. Учените от Хербариума са заинтересовани от сътрудничество с библиотеката, отчитайки опита на библиотечните специалисти в областта на каталогизацията, стандартизацията и метаданните, както и на компетентността им по отношение на авторското право и достъпа до научно съдържание в съответната научна област.

Институционално хранилище

От 2005 г. OSU развива институционално хранилище ScholarsArchive@OSU, като до момента в него са депозирани над 8000 научни публикации, над 500 бази данни, над 10 000 академични разработки и и целият корпус от защитени тези и дисертации в институцията, наброяващ над 25 000 документа. ScholarsArchive@OSU (<http://ir.library.oregonstate.edu/>) е цифрова услуга за събиране, индексирание, съхраняване и предоставяне на достъп до научните разработки на академическата общност на Щатския университет в Орегон. Освен институционални ресурси, Хранилището включва и други материали, подпомагащи изпълнението на научноизследователската мисия на университета.

ScholarsArchive@OSU използва софтуер с отворен код, който гарантира съхраняването, опазването, достъпността и видимостта на ресурсите дългосрочно. Депозираните в хранилището научноизследователски статии са индексирани и са достъпни при търсене и чрез електронните каталози на библиотеката, както и в Google и GoogleScholar. Предимствата на институционалното хранилище за повишаване на качеството на академичната комуникация се илюстрира от повишената ползваемост на дипломните работи, магистърските тези и дисертациите. Включвани от 2005 г. в ScholarsArchive@OSU, този вид документи са били сваляни повече от 11 милиона пъти.

Според класациите на Webometrics (в момента вече не се поддържат) институционалното хранилище на Щатския университет в Орегон ScholarsArchive@OSU постоянно е класиран сред топ 10 на университетските хранилища в САЩ, както и сред топ 30 в света.

Събиране на метаданни

Библиотечните специалисти на OSULP се стремят да идентифицират, класифицират, повторно да използват и да подобряват съществуващите метаданни. Постигания на библиотеката в това направление са: автоматизираното генериране на записи с метаданни Qualified Dublin Core от съществуващите MARC библиографски записи в електронните каталози; създаването на библиографски записи в MARC формат за тезите и дисертациите в институционалното хранилище и възможността те да бъдат търсени и намирани както чрез сводния онлайн библиотечен каталог, така и в OCLC WorldCat¹³; автоматичното генериране на описания на научни статии в списания чрез използване на наличните метаданни от издателя, съдържащи се в Crossref. Използването на наличните източници на метаданни за описание на научните статии облекчава труда на библиотекарите и учените по отношение на библиографското описание на ресурсите¹⁴.

Тук ще представим и дигиталната библиотека с природни ресурси, наречена Орегон Експлорър (Oregon Explorer Natural Resources Digital Library, <https://oregonexplorer.info/>), създадена в партньорство с Института за природни ресурси на щата Орегон. Дигиталната библиотека предоставя онлайн достъп до материали от 7 тематични области:

1. Животни и растения.
2. Климат, вода и въздух.
3. Брегове, океани и морета.
4. Гори и селско стопанство.
5. Земеделие и планиране.
6. Ландшафт и екосистеми.
7. Хора и общества.

Колекцията съдържа бази данни, научни доклади и други публикации, снимки и мултимедия, карти и други ресурси. На потребителите е предоставена възможност за търсене на материали по тематични категории, както и чрез използване на интерфейс за карти и географско местоположение. Орегон Експлорър дава достъп до метаданни от хранилища на институции от целия щат, сред които университети и държавни агенции чрез използването на Протокол на инициативата за отворени архиви за събиране на метаданни (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). Чрез използването на този протокол OSULP предоставя на своите потребители достъп до притежаваните в своите фондове и колекции книги, периодика, материали с абонамент, но и до ресурсите на дигиталните библиотеки.

¹³ Обществено достояние (public domain) – съдържанието, което е „обществено достояние“ обхваща произведения с изтекъл срок на авторското право или такива, които никога не са били обект на авторско право, както и други със свободен достъп за обществено ползване; издания с изчерпани тиражи (*out-of-printworks*) – произведения, които отдавна не са издавани и продавани като печатно книжно издание. Вж **Тодорова**, Т. Библиотечни политики. 2. изд. София: За буквите – О писменехъ, 2017, с. 146–147). – Бел. прев.

¹⁴ **Deng, S. & Reese, T.** Customized mapping and metadata transfer from DSpace to OCLC to improve ETD work flow. – В: *New Library World*, 2009, 110 (5/6), с. 249–264. [онлайн]. [прегледан 25.03.2020]. <http://doi.org/10.1108/03074800910954271>

Управление на научноизследователските данни

Специалистите на OSULP предлагат програми за продължаващо обучение, адресирани към академичния състав и докторантите, в областта на компетентността по управление на изследователски данни и за създаването на метаданни, свързани с научноизследователските бази данни. Предоставят се и консултации на учениците при създаването и приложението на план за управление на изследователските данни. Наличието на план за управление на изследователските данни към научноизследователските проекти започва да се налага като изискване от финансиращите научната дейност донорски програми.

Библиотечните специалисти консултират и по спектъра от въпроси, свързани с интелектуалната собственост, вкл. с различните възможности за използване на авторски произведения, с управлението на авторски права и други. OSULP е в процес на разработване на уеб-базиран инструмент, който да предоставя отговори на потребителски въпроси от областта на авторското право.

Издания на отворен достъп

В сътрудничество с академичния състав, OSULP чрез използването на софтуер с отворен код (Open Journal Systems) разработва услуга за създаване, съхраняване и разпространяване на периодични издания на отворен достъп. Специалистите на библиотеката оказват съдействие на преподавателите: при установяването на нови издания; за преминаването на традиционни, печатни издания в електронен формат; както и за преобразуването на издания, разпространявани чрез платен абонамент, към издание на отворен достъп. Интересен пример за предимствата на списанията на отворен достъп е подходът за популяризиране на изданието „Каталог: Сборник за членестоногите в щата Орегон“. Кураторът на сбирката в Музея на членестоногите в OSU е мотивиран да намери начин, по който да гарантира, че съставителите на каталога ще постигнат популяризиране на публикацията и признание за тяхната „кураторска“ работа като научен принос. Публикуването на изданието на отворен достъп постига желанния резултат. Публикацията предизвиква интереса на специалисти от цял свят, което съставителите доказват чрез нарастващия брой сваляния и цитирания.

Приложение и промоция на политиката на отворен достъп

От 2013 г. Щатският университет в Орегон официално възприема политика за отворен достъп и учените са стимулирани да депозират научни статии в институционалното хранилище ScholarsArchive@OSU. Изследователите са свободни да правят своя избор дали или да не публикуват на отворен достъп.

Центърът за дигитални библиотеки и академично публикуване (CDSS) разгръща активна дейност за популяризиране на възможностите и предимствата на публикуването на отворен достъп. Провеждат се редица семинари и обучения с преподавателския и изследователския състав, със студентите и докторантите, както и с професионалистите от издателството относно самоархивирането на научните публикации, на дипломните работи, магистърските тези и дисертациите в институционалното хранилище, както и за създаването, съхраняването, опазването и популяризирането на издания на отворен достъп.

3. Структурно-организационни промени

В изпълнение на очертаните цели на OSULP за подобряване на достъпа до постиженията на университетската научноизследователска дейност и до материали на културното наследство чрез развитието на библиотечни услуги и услуги за академична комуникация – се осъществяват структурни промени и се установява нова организация в заетостта и функциите на персонала. Основна трансформация претърпява съществуващият до 2013 г. традиционен отдел за комплектуване и каталогизация на документи, който изпълнява типичните дейности по комплектуване и аналитико-синтетична обработка на документите. С появата на новите задачи по управление и разработване на цифрово съдържание, отговорностите на отдела значително се променят. В отговор на новите сфери на дейност, се осъществява неговото преобразуване и преименуване на Център за дигитални библиотеки и академично публикуване (CDSS).

Професионалният опит на специалистите, осъществяващи каталогизацията и систематизацията на документите, позволява тяхната продължаваща квалификация за изпълнение на дейности, като: създаване на метаданни; привеждане на съществуващите метаданни към стандартите на създаваните институционални хранилища и дигитални библиотеки; планиране и управление на проекти за дигитализация; цифровизация на различни видове документи и контрол на процеса; депозиране на дигитални обекти в цифрови хранилища; организация и провеждане на семинари, обучения и консултации по въпроси, свързани с метаданните и академичното публикуване и други. Необходимо е да уточним, че новите функции и задължения се осъществяват заедно с традиционните задачи на отдела.

Постепенно се променят наименованията и характеристиката на длъжностите на библиотечните специалисти. Например, повечето от специализираните библиотекари, заети с обработката на документите и с библиографско-информационното осигуряване в различни научни области, преминават на нови длъжности, свързани с проектите за дигитализация. При пенсиониране на колеги, в повечето случаи длъжността се трансформира. Новите работни функции и позиции в Центъра за дигитални библиотеки и академично публикуване са: *библиотекар метаданни* (предишна длъжност: библиотекар – каталогизатор на периодични и продължаващи издания); *библиотекар цифрови приложения* (предишна длъжност: библиотекар – каталогизатор на картографски и графични издания); *програмисти*; *специалисти по метаданни* (библиотекари-каталогизатори); *специалист по управление на метаданни* (нова позиция); *библиотекар-експерт по научна и академична комуникация* (нова позиция).

4. Заключение

Перспективите пред OSULP са свързани с продължаващото сътрудничество с академическата общност и с идентифицирането на нови колекции за дигитално представяне. Интерес представляват ценните музейни сбирки на отделните факултети, които предстоят да бъдат цифровизирани, представени в дигитални колекции и популяризирани. Продължава и дейността по дигитализация на уни-

кални архивни материали като ръкописи, снимки и аудио-визуални документи, притежавани в специални сбирки и архиви на библиотеката.

OSULP активно използва софтуер с отворен код за развитието както на институционалното хранилище ScholarsArchive@OSU, така и на дигиталната платформа Oregon Digital, предоставяща достъп до ресурси от различни организации и институции. Специалистите активно работят по въпросите на управлението на метаданните за документите, за тяхната интероперативна свързаност, по процесите на конвертиране и прехвърляне на дигитални записи, за тяхното откриване, разпространение и възможности за повторно използване, вкл. свободно в интернет. OSULP все още не се е възползвала от потенциала, който предлагат свързаните данни (linked data), чрез които потребителите биха могли да търсят, откриват и използват информация от външни системи и интернет заедно със съдържание от институционалните хранилища. Това е сложно и комплексно предизвикателство, което изисква сътрудничество с други доставчици на съдържание в Интернет и съобразяване с различни регулации.

В съответствие с последните два стратегически плана за развитие на OSULP, продължава дейността по създаване на дигитално съдържание, заедно с неговото опазване за ползване от бъдещите поколения. OSULP е член на международната система Meta Archive, разпределена система за съхранение на дигитално съдържание от агрегатори по целия свят. Университетската библиотека и издателство на Щатския университет в Орегон все още не копира и не съхранява дългосрочно целия обем на създаваното цифрово съдържание. Нашата препоръка е в бъдеще усилията да се насочат към въпросите на дигиталното съхранение, за да се обезпечи в перспектива достъпа до качествено и стойностно дигитално съдържание.

*Преведе от английски,
Таня Тодорова*

Благодарност: Изказвам благодарност на проф. д.ик.н. Стоян Денчев – ректор на УниБИТ, проф. д.н. Таня Тодорова – ръководител на катедра „Библиотечен мениджмънт и архивистика“, и на Българо-американската комисия за образователен обмен „Фулбрайт“, подкрепили възможността да преподавам и провеждам научни изследвания в Университета по библиотекознание и информационни технологии, България, през зимния семестър на АГ 2018–2019. По време на ползотворния ми петмесечен престой, по проблематиката на тази статия, направих редица лекции и презентации на различни научни форуми и пред разнообразна аудитория от студенти, преподаватели и библиотекари в София и във Велико Търново.

Книга със 150 страници

150 години Регионална библиотека
„Партений Павлович“ – Силистра

ДИМИТРИНА ХРИСТОВА

A book with 150 pages
150 years Regional Library “Parteniy Pavlovich” – Silistra
Dimitrina Hristova

Summary

“Parteniy Pavlovich” Regional Library – Silistra is a spiritual center for 150 years, present in the lives of generations of Silistra residents as an irreplaceable mediator between them and the light of human knowledge hidden in books.

Key-words: “Parteniy Pavlovich” Regional Library, Silistra, anniversary.

Необикновена книга. С необикновени страници. Страници – години от век и половина. Години на път не винаги прав, нито лек. Години на достояние и динамика, изпълнени с ентузиазъм, вяра и себеотдаване. Това е книгата за пътя на библиотеката в Силистра – днес Регионална библиотека „Партений Павлович“. Разлиствайки страници ѝ, потъваме в атмосферата на духовен център, какъвто тя е през всички тези изминали години. Център, присъствал в живота на поколения силистренци като незаменим посредник между тях и светлика на човешкото знание, скрито в книгите.

Започваме! Започваме с началото, което се губи в далечното минало, когато Силистра се буди от съня. От робския сън. Необходима е искра. Запалва я даскал Сава Доброплодни. Силистренци с ентузиазъм изграждат своето духовно огнище и го наричат „Надежда“. И надежда има! Годишната е 1870-а. Събитието отбелязва Любен Каравелов във в. „Свобода“, бр. 42, 16.IX.1870 г.: „В Силистра е отворено читалище. Дай Боже, да върви напред во веки веков“... За новото читалище съобщава и в. „Македония“, бр. 80: „На 1 септември се е открило читалище, на което желаем дълъг живот и честито бъдеще като благодарим на г-на Гено Чолакова за подаръка му от 6-месечно течение на вестника ни“. Създава се и библиотека. Нищо, че засега има само една дървена маса с няколко колко подарени вестника, списания и книги.

Разлистваме страниците, изпълнени със събития и хора, отдали се на духовността, наситени с усилие, напрежение, но и с удоволствие от постигнатото. Пътят път се прекъсва от историческите събитията. Остава жаждата за просвета и култура. Минаваме през дружество „Трендафил“, в чийто устав е записано: „умствено и нравствено развитие на членовете“. След едно десетилетие група младе-

жи, начело с Матей Рибаров, възстановяват читалището под ново име „Доростол“. Библиотеката е поверена на учителя Тодор Карагеоргиев, който работи без възнаграждение.

В началото на новия ХХ в. в библиотеката на общинското читалище „Доростол“ влиза Диоген Вичев. Тя става негова съдба. В продължение на 50 години през много препятствия, той ще бди като жрец над книгите. И в мрачните нощи на национален гнет, и в светлото утро на подем и възход, книгите ще бъдат радост и мъка на „вечния“ библиотекар.

Диоген Вичев спасява българските книги
по време на румънската окупация

Следващите страници са мрачни и тъжни. Силистра е откъсната от майка България за близо четвърт век. Българската книга е тази, която поддържа народния

дух. Гонена и унищожавана, тя е жива. Бай Диоген я пази скрита по тавани и мазета и пак раздава – нелегално. Уверен е, че свободата ще дойде.

Идват новите времена. И страниците стават по-светли, по-радостни. Библиотеката расте – и по книжно богатство, и по броя на тези, които го ползват и по прочетените книги. Тя все повече е в центъра на културния живот.

Началото на още по-голям възход е 1959 г., когато тя е обявена за държавен културен институт.

Първите заемат особено място в историята. Такова е мястото и на Стоян Лазаров – първия директор на държавната библиотека. И не само защото е пръв със специално библиотечно образование в региона, не само, че е пръв директор. Обърнат към новостите в библиотечната практика, той я прави модерен културен институт, осмелил се да се мери с библиотеки в много по-големи градове. За библиотеката в Силистра се говори с уважение. И всичките девет, поели ръководството ѝ след него, надграждат.

Група стажанти в Библиотеката, 1964 г.

Страниците като че ли сами набират скорост. Нови книги, повече почитатели, безброй срещи с творци. Само за 1970 г. те са 37, 1983 г. – 35, а през останалото време между 15 и 20 изявени дейци на културата имат срещи със силистренци. С гордост се носи името на родения в Силистра възрожденски духовник и писател Партений Павлович. Усилията на библиотечните работници са възнаградени. През 1984 г. Библиотеката получава орден „Кирил и Методий“ – първа степен. Това радва, но и задължава.

А днес? Бързото развитие на технологическите възможности за информация и комуникация определят развитието и на библиотеката. Вече разполага с интернет-сайт, електронен каталог, локална мрежа с компютър във всеки кабинет и 10 за читателите в читалните. И много партньорства, които я отварят за чуждия опит. През 2005 г. стартират активните връзки с публичната библиотека в гр. Оура, Колорадо, САЩ. По съседски сътрудничеството с румънските библиотеки расте. Участието в различни проекти повишава нейния имидж. Първа в страната отпечатва и своята история до 2000 г. „Път през годините“ в 2 части.

Деца в Библиотеката

Стратегическата цел през годините се следва неотклонно – да бъде водещ модерен културно-образователен, обществено полезен културен институт, отговарящ на библиотечните, библиографски и информационни потребности на 2800 ползватели, които имат нужда от нея. На тях библиотеката предоставя близо 250 000 библиотечни единици, не само книги, а и периодика, различни визуални материали, произведения на изобразителното изкуство. Страниците показват увереният път напред. Освен стремежът за пълното задоволяване на потребителските

Най-дългият дневник

търсения и традиционните изяви, приоритет е и участието в различни проекти. Само за 2019 г. те са 11. На националния форум „Библиотеките днес и цифровата трансформация 2018“ Библиотеката представя проект „Е-портал на паметта на знанието – маршрути на историческата памет, живото културно наследство и европейските знания“. Участва в дискусията в Европейския парламент, в който специалистът Васил Тончев представя презентацията си „Европейски хоризонти“. До него стига и Йоана Великова, възпитаничка на ЕГ „П. К. Яворов“, наградена за отличеното си есе в обявения конкурс „Моята библиотека – портал към бъдещето“.

И днес, в условията, наложени поради Covid-19, Библиотеката продължава да бъде в услуга на своите читатели дистанционно, чрез сайта си.

Неизменно в страниците, макар и незабележимо, стоят те, скромните библиотекари, сърцето на Библиотеката. Имената са много. Почти всички оставят част от живота и мечтите си тук. И затова се ползват с дълбокото уважение на приятелите на книгата, на големите и малките силистренци. Оценени са и в страната. За „Библиотекар на годината“ през 2014 г. са номинирани Светла Ангелова и Диана Георгиева, а през 2016 г. – Светлозара Вачева, която вече е докторант.

Днес специалистите в Регионална библиотека „Партений Павлович“ затварят книгата със 150 страници за нейната история. Постигнатото може да бъде само стимул за бъдещето. А юбилеят на културното огнище, което не тлее, а гори вече век и половина, ще бъде отбелязан с подобаващи изяви, въпреки ограниченията поради COVID-19.

Библиотеката на 150 години – сегашни и бивши библиотекари

Това е Библиотеката на 150 години. Институция – духовен мост на четири епохи. Мост, стъпил на здрави основи и оставил трайни следи в културната история на древна Силистра!

На бъдещите поколения библиотечни специалисти остава да я дописват, пренасяйки през годините традициите и любовта към книгата.

Вазови чествания в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Vazov's Celebrations at the "St. St. Cyril and Methodius" National Library

Summary

The "St. St. Cyril and Methodius" National Library celebrated the 170th anniversary of the national poet Ivan Vazov with numerous events, including video mapping "Vazov – life through creativity", the exhibitions "Ivan Vazov as writer for children", "Singer of two epochs" and "Bulgaria, I gave you everything...", a jubilee collection and e-book and a phototype edition of the novel "Under the Yoke".

Key-words: "St. St. Cyril and Methodius" National Library, Ivan Vazov, poet, books.

През т.г. отбелязахме 170-та годишнина от рождението на народния поет Иван Вазов. С дълбока признателност към живота и творчеството му Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ включи поредица от събития в тържествените чествания.

„Присъствието на Иван Вазов днес е същото, каквото е било в годините, когато той е бил жив и е присъствал в общественото пространство“, отбеляза по време на Вазовите чествания доц. д-р Красимира Александрова, директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Вазовите чествания започнаха още в началото на 2020 г., когато в рубриката „Вазови строфи“ всяка седмица до деня на неговото рождение (9 юли) на сайта на Библиотеката публикувахме тематично негово стихотворение и фотография под формата на виртуална книга.

Видео мапингът „Вазов – живот чрез творчество“ предизвика огромен интерес сред присъстващите на представянето, между които много млади хора и деца със своите родители. Житейската история на народния поет беше проследена в хронология с подбрани текстове от творчеството му – от романи, стихотворения, пътеписи и речи. На специалния екран във формата на книга оживяха сцени от живота на Вазов чрез фотографии и илюстрации от фондовете на Библиотеката, а актьорът Владимир Зомбори от Малък градски театър зад канала „влезе“ в ролята на Иван Вазов и озвучи текстовете.

В градината пред Библиотеката посетителите и гостите на столицата имаха възможност да разгледат изложбата „Зад кулисите на „Под игото“ с илюстрации от първото издание на романа (1894), дело на книжаря и издател, копривщенец Тодор Чипев. Първото издание на първия български роман е културен артефакт от изключително значение за българската литературна история. Сред художниците на оригиналните илюстрации са Иван Мърквичка, Антони Пиотровски, Йозеф Обербауер, Антон Митов, а изложбата разкрива малко известни факти около из-

готвянето им. Всъщност те работят върху предварително заснети фотографии на придворния фотограф Иван Карастоянов.

Още една изложба, озаглавена „**Иван Вазов като детски писател**“, предизвиква интереса на посетителите в Националната библиотека – с богатото литературно наследство на писателя, което почти не е разглеждано като детска литература. От една страна, това са текстове, писани специално за деца, но могат и да се разглеждат като произведения, които не са писани за деца, но вече са преминали от литературата за възрастни към литературата за деца. Изложбата обедини тези два погледа към творчеството на Иван Вазов и представи онези негови творби, които са станали емблематични за детската и училищната аудитория. Изложбата може да се види на сайта на Библиотеката. В нея ще видите единствената книга, писана специално за деца от Вазов – „Стихотворения за малките деца“ от 1883 г. Характерно за стихотворенията му в тази книга, както и за творбите му от другите му стихосбирки, е вниманието към българската природата, към възпитанието в патриотизъм и чест. Друго важно издание, което има връзка с детската литература, но е предназначено за учениците от горните класове, е „Българска христоматия“ от 1884 г. Това е първото учебно помагало, предназначено за обучението по литература в училище, съставено съвместно от Вазов и Константин Величков.

Писателят печата свои творби за деца в периодичните издания през целия си живот. Това са „Звезда. Месечно илюстрирано списание за деца“, „Българче. Списание за възпитание и поука на нашите деца“ и „Изкуство“. Екземпляри от тези издания са на разположение и онлайн.

Вазовите творби са включвани и в редица сборници със стихотворения или разкази или са подбирани за читанки. Някои от най-красивите от тези многобройни издания от колекциите на Национална библиотека също са представени в изложбата. А Вазовите творби са имали шанса да бъдат илюстрирани от наистина талантиливи художници, сред които Иван Мърквичка, Антон Митов, Бинка Вазова Николова, Калина Тасева, Юли Минчев, Симеон Венев и др.

В тази експозиция са включени и детските спомени на Вазов от родния Сопот, а също така са показани нотни книги с песни по творби на Вазов. В онлайн експозицията наред с първите издания на Вазовите книги отправяме поглед и към най-новите, съвременните. Така изложбата разкрива Вазовото трайно присъствие в света на българското дете.

Интерес предизвиква изложбата „**Певец на две епохи**“ с подбрани издания на Вазови творби и оригинални документи от фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

„Няма по-подходящо място за честване на Патриарха на българската литература от храма на книжовността – Националната библиотека“, изтъкна доц. д-р Красимира Александрова, директор на Библиотеката, при откриването на експозицията.

В нея бяха представени подбрани издания на Вазови творби и оригинални документи, свързани с творчеството на писателя от фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Централно място в експозицията бе отре-

дено по достойнство на първото цялостно издание на „Под игото“ от 1894 г. Изложени бяха първи издания и преводи на романа „Под игото“ на над 20 чужди езика – не само на английски, френски, немски, руски, испански, но и на по-редки или екзотични езици като хинди, фински и арабски. Голяма част от преводите на „Под игото“ са на славянски езици – полски, украински, сърбохърватски. Вазов е превеждан и на езика на Алфред Нобел – шведски, а също на гръцки и на румънски.

Специално внимание беше обърнато на книгите с автограф „Песни за Македония: 1913–1916 г.“ и на том 1 на „Пълно събрание съчиненията“ от 1911 г. Приживе писателят работи с известни български издатели, които го подкрепят безрезервно: Тодор Ф. Чипев, Драган В. Манчов, Христо Г. Данов, Александър Паскалев...

В централното фоайе на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бе открита юбилейната изложба – „**Българийо, аз всичко тебе дадох...**“, подготвена от Националния литературен музей. Житейската и творческа биография на поета беше представена с основните си моменти чрез Вазовите спомени. Специално място беше отделено на семейството: на майката на поета, Съба Вазова, на братята му – ген. Владимир Вазов, ген. Георги Вазов и д-р Борис Вазов. Проследени бяха животът на Иван Вазов като емигрант в Румъния, престоят в Свищов, Русе, Берковица, годините, през които той живее и твори в Пловдив, изгнаничеството му в Одеса и появата на първия български роман „Под игото“, установяването му в София.

Сред ценните експонати в тази впечатляваща изложба бяха сребърната лира с венец, дар от юбилейния комитет за първия му юбилей, орденът „Св. св. Кирил и Методий“, царският указ, с който Вазов е обявен за Народен поет, поздравителни адреси – доказателство за безпределната обич и признателност на българския народ към Иван Вазов за двата му юбилея приживе. Изложените ръкописи, снимки, кореспонденция, спомени от роднини и съвременници допълниха визуалния разказ за забележителната Вазова литературна дейност и участието му в обществения и политическия живот в следосвобожденска България. Важен акцент в изложбата бяха творческите срещи, приятелства и съвместна работа на писателя с големите български общественици – Константин Величков, Иван Евстратиев Гешов, проф. Иван Д. Шишманов.

Националният литературен музей предостави и **юбилеен** вестник, издаден от по повод 170-ата годишнина от рождението на Народния поет.

Във Вазовите чествания Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ включи и електронно издание на „Под игото“ (1894), както и фототипно издание на романа. Дигиталната книга е записана във флаш памет, върху която е гравирани подписът на Иван Вазов. Този дигитален паметен жест към творчеството на Патриарха на българската литература съдържа и отпечатани върху картон картички на 26-те оригинални илюстрации от „Под игото“ (1894), разположени заедно в кутия под формата на книга, която е прототип на оригинала на романа. Чрез електронното издание Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ отдава своята почит към живота и творчеството на Иван Вазов и не на последно място съхранява живото Вазово слово на съвременни, трайни носители, което е неин

дълг и част от мисията ѝ за опазване на книжовното ни наследство. За Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ създаването на електронни издания е политика в изпълнение на една от основните цели – дигитализация на културното и книжовно наследство с цел опазване на културните паметници и осигуряване на достъп до тях чрез техните дигитални копия.

Част от проектите във Вазовите чествания бяха осъществени с финансовата подкрепа на Министерството на културата. Луксозният том на фототипното издание, отпечатан в 300 номерирани бройки, е факт благодарение на спомоществователството на Божана и Александър Александрови.

Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен с нови услуги

КАЛИНА НИКОЛОВА

“Stilian Chilingirov” Regional Library – Shumen with new services

Kalina Nikolova

Summary

A computer terminal with an electronic tourist map has opened in the “Stilian Chilingirov” Regional Library in Shumen. It provides information about the cultural and historical heritage of the Shumen region, which is of national and local importance but is poorly popularized and today remains outside the traditional tourist routes. The library provided access to its information arrays for blind people through a specialized electronic device.

Key-words: Shumen region, “Stilian Chilingirov” Regional Library, computer terminal with electronic tourist map, cultural and historical heritage, device for artificial vision, blind readers.

От 26 юни т.г. в Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен работи компютърен терминал с електронна туристическа карта. Тя предоставя информация за културно-историческото наследство в Шуменския край, което е с национална и местна значимост, но е слабо популяризирано и днес остава встрани от традиционните туристически маршрути. Атрактивният продукт е разработен от Шуменската библиотека по проекта „Социализиране на непопулярно културно-историческо наследство чрез интерактивни технологии и мултисекторни сътрудничества“, защитен по програма „Културно наследство“ на Национален фонд „Култура“.

Килийното училище в Дивдядово от 1848 г.

Обектите, които първоначално са включени в електронната карта, са тракийският гробничен комплекс при с. Ивански, средновековният манастир „Св. Пантелеймон“ в местността Патлейна край Велики Преслав, възрожденските църкви и килийните училища във Велино, Янково, Върбица, Нови пазар и Дивдядово, скалните манастири в селата Хан Крум и Осмар, девташларите край Плиска и селата Златна нива и Царев брод и др. Потребителите могат да получат информация за тях чрез текстове, снимки или видеоматериал. Достъп до интерактивната виртуална карта осигурява и сайтът на Библиотеката *shumenski-krai.com*.

Фотоизложбата „Шуменският край: културно-историческо наследство“

Проучените в рамките на проекта места бяха представени и чрез мобилна фотоизложба „Шуменският край: културно-историческо наследство“, експонирана в Библиотеката, както и чрез двуезична книжка пътеводител.

Създаденият дигитален информационен ресурс е в подкрепа на опазване и популяризиране на местното културно наследство. Той цели да съживи и интереса към малките населени места като атрактивна дестинация в сферата на културния туризъм, да обогати капацитета на Библиотеката като културна институция.

Регионална библиотека „Стилиан Чилингиров“ е първата в страната, която осигури равностоен достъп на читатели с напълно или частично увредено зрение до своите книжни фондове и до информационния поток в интернет. От октомври т.г. е обособено специализирано читателско място за незрящи хора в общата

Устройството за изкуствено зрение

читалня. На него с високотехнологично устройство могат да се „четат“ книги, вестници, списания, както и електронни книги, притежавани от Библиотеката, да се търси информация в интернет. Устройството представлява миниатюрна камера, която се прикрепя към рамка за очила и може да чете в реално време отпечатан или цифров текст на български, английски и руски език. Процесът на четене може да се спира или паузира, както и да се пропуска част от текста. Лесно е за управление и използване, тъй като интуитивно реагира на стандартни жестове с ръка. Уникалната възможност е реализирана от Шуменската библиотека с проект към Агенцията за хората с увреждания.

55 години Краеведско обединение „Мизия“

Вили Томова, Савина Цонева

55 years Union of Local History “Mizia”

Vili Tomova, Savina Tsoneva

Summary

The paper presents the history of the Union of Local History “Mizia”, which is established on November 9, 1965 in Veliko Tarnovo by volunteers – managers and librarians from four libraries: in Veliko Tarnovo, Gabrovo, Lovech and Pleven. The basic activities of the Union are common analytical description of books, newspapers and magazines, compilation of local history subject bibliographies, digitalization of local newspapers etc.

Key-word: local history, library collaboration, local paper media, librarians, partnership.

Краеведско обединение „Мизия“ е създадено на напълно доброволни и равноправни начала на 9 ноември 1965 г. във Велико Търново с цел: „На базата на историческите традиции и икономо-географската общност на четирите окръга с икономия на време и средства да се осигури научно издирване, систематизация и популяризация на краеведските материали...”, т.е. основната задача е да се осигури библиографско покритие върху българската книжнина в ретроспективен и текущ план по отношение на публикациите за края.

Приблизително еднаквите възможности на четирите библиотеки (Велико Търново, Габрово, Ловеч и Плевен), добрата професионална подготовка на краеведите библиографи и положителното отношение на ръководствата осигуряват добър старт на краеведското обединение.

Дейността на обединението е основана на принципа на сътрудничество и координация между четирите библиотеки. Координираща библиотека е Плевенската регионална библиотека с основни задачи: да съгласува кооперираната дейност, да разрешава организационни въпроси,

касаещи библиографската работа на обединението, да документира дейността на обединението.

Без всеотдайния и упорит труд и високия професионализъм на първите – проф. Марин Ковачев, Димитрина Попова, Христина Карамихова и доц. Живка Радева от Велико Търново, Иванка Бошнакова, Теменужка Михайлова, Дора Добрева от Плевен, Елена Генчева, Богдана Ботева и Пенка Андреева от Габрово, на Лиляна Иванова и Радка Рашева от Ловеч и всички други колеги, които са били в помощ на обединението, КО „Мизия“ нямаше да постигне днешните успехи.

Основни направления днес в дейността на обединението са:

- коопериране на текущата и ретроспективна проучвателска дейност и аналитично разработване на периодичния печат и книгите на базата на единна методика;
- комплектуване и докомплектуване на краеведските фондове;
- изработване на библиографски издания с краеведска тематика;
- използване на информационните технологии;
- дигитализация на местния печат;
- представяне на краеведска библиографска и пълнотекстова информация в интернет пространството;
- повишаване на професионалната квалификация на работещите в краеведските отдели;
- оказване на методическа помощ на читалищните библиотеки във връзка с краеведската им дейност.

Досега е прегледана в относителна пълнота цялата българска централно отпечатана продукция за периода 1944–2019 г. – книги и периодични издания. Избрано е ядро от излизащите български периодични издания, които се преглеждат споделено от библиотеките, включени в обединението. През годините броят на преглежданите периодични издания се променя в зависимост от това колко и какви издания излизат. Към 2020 г. се преглеждат общо 97 заглавия периодичен печат, разпределени между четирите библиотеки. Детайлно се разработва и регионалният печат от всяка една библиотека. В библиографирането на българската печатна продукция се прилагат единни критерии за подбор, описание, анотиране и класифициране на материалите за края.

Приключена е работата по ретроспективното проучване на централно издаваните списания и периодични сборници за годините 1878–1944 г. За централно издаваните вестници се разчита на дигиталните им копия, представени в интернет.

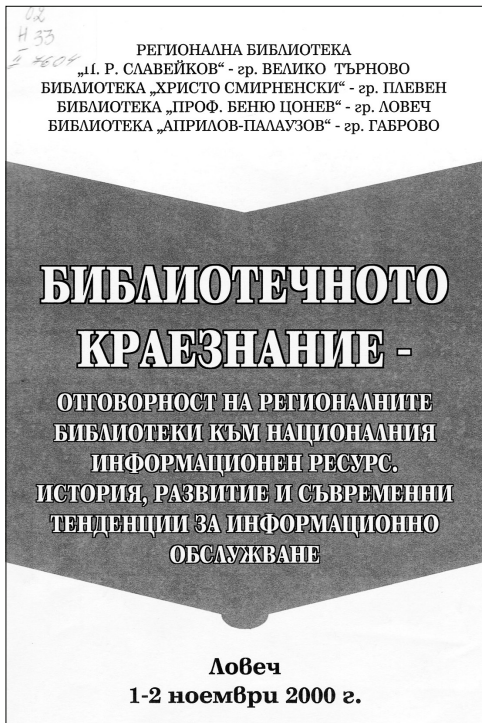
Създаден е богат краеведски справочен апарат. В него основно място заемат краеведските картотеки на четирите библиотеки, притежаващи общо над 850 000 анотирани библиографски описания, съдържащи информация за края от всички области на обществено – политическия живот, стопанското му развитие, история, етнография, природни забележителности, литература за бележити лица и др. Библиографираните публикации за края са съответно за: Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново – 140 000; Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово – над 230 000; Регионална библиотека „Проф. Беньо Цонев“ –

Ловеч – 230 000 и Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Плевен – над 250 000.

В периода 1994–1998 г. в библиотеките от обединението започва автоматизирана обработка на библиографските описания за края. Работи се с две от програмите, които се използват в българските библиотеки – *ISIS* на фирма *Soft Lib* за библиотеките в Габрово и Велико Търново и „АБ“ на фирма „РС-ТМ“ за библиотеките в Плевен и Ловеч. Изградени са автоматизирани бази данни с анотирани библиографски записи за края – книги, части от книги и статии от периодичния печат, наброяващи общо за четирите библиотеки над 500 000 записа. Електронните каталози на библиотеките от обединението са представени в интернет.

В четирите библиотеки успешно се работи и по дигитализация на краеведските фондове. Чрез различни реализирани проекти или със собствени средства е закупена специализирана техника и са създадени дигитални центрове. Достъпът до дигиталните колекции е чрез електронните каталози на библиотеките, интернет сайта на съответната библиотека или на собствена платформа.

За периода на своето съществуване обединение „Мизия“ е съставило и издало 4 съвместни научно-спомогателни библиографии, между които и библиографският указател „35 години краеведска дейност в обединение „Мизия“ и 2 сборника с материали от национални научни конференции, посветени на годишнини на обединението („Изминат път“, 1993 г. и „Библиотечното краезнание – отговорност на регионалните библиотеки към националния информационен ресурс“, 2000 г.)

През изминалите 55 години успешно е съхранена съвместната дейност на обединение „Мизия“, доказала своята полезност, жизненост и право на съществуване. Утвърден е моделът на работа – координация, сътрудничество, толерантност, отговорност. Изграден е уникален справочен апарат в библиотеките от обединението, днес част от него е представен в интернет.

През последните години библиотекарите от обединението работят в посока на нови атрактивни начини за представяне на краеведските ресурси в интернет чрез виртуални витрини и изложби, специализирани платформи, презентации.

Библиографско позоваване за неспециалисти

ТЕОДОРА КОСТАДИНОВА

Bibliographic citation for no specialists

Teodora Kostadinova

Summary

The text presents the “Bibliographer online” tool, its development process and the motives behind it.

Key-words: bibliographic skills, automated bibliography, bibliographic software.

Незнайно защо, у нас е широко разпространена практика библиографското позоваване да е тема, позната и болезнена единствено за библиотечните работници и теоретици, въпреки че не липсват изследвания, в които открито и аргументирано се набляга върху неоспоримо важната роля, която библиографските умения би трябвало да играят в научната комуникация. Въпреки аксиоматичността на тяхната значимост, все пак смятам да започна разсъжденията си, привеждайки няколко кратки примера:

1. Системната научна работа задължително се основава на предходни резултати и една статия или научен труд, по презумпция, съдържа библиографско цитиране в качеството му на **документално потвърждаване** на получените резултати.¹

2. Наред с правописните, пунктуационни и технически параметри за оформяне на научния текст, от изключителна важност са стандартите за библиографско цитиране. Повечето автори не се замислят, но тези стандарти – тяхното познаване и прилагане – също са част от високата езикова култура, която един изследовател претендира да има. Още повече – част са и от задължителните норми на академичната комуникация.²

3. Ако обърнем внимание на понятието „приемливо библиографско оформление“, трябва да отбележим, че стилът, формата и начинът на цитиране на източниците са от изключителна важност за по-нататъшната съдба на публикациите. На всички ни е известно, че от много време насам цитатът започна да се използва като измерител на „стойността“ на изследванията, като характеристика на научните институции и учените.³

¹ Авторката работи в „Справочно-библиографски и информационен отдел“ на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив.

² Цветкова, Милена. Цитирането: Стандарт и стил. София: Библиоскоп, 2013, с. 29.

³ Атанасов, Христо. Цитирането и библиографията: Между установените стандарти и липсващите правила: 1. – В: *Реторика и комуникации*, 2012, бр. 3. [онлайн]. [прегледан 06.10.2020]. <http://rhetoric.bg/>. ISSN ISSN 1314-4464

Години по-късно все още си спомням с особено неудоволствие денят, в който приключих писането на магистърската си теза, и трябваше да започна да оформям библиографията към нея. След над половин година писане ми се струваше едва ли не несправедливо, че все още ми предстои толкова трудоемка част от процеса, а негодуванието ми беше подсилвано от факта, че съществуват десетки инструменти за автоматично генериране на библиографски описания... но не и по стандарта, който трябваше да приложа аз. Споделям чувствата си на студент, изучавал пространно дисциплината „Документални източници и обработка на документалната информация“ (ДИОДИ), като част от специалността си. И въпреки часовете ровене в записки по предмета, не бих могла да кажа, че библиографията ми щеше да изглежда приемливо, ако на помощ не ми се бе притекла доц. д-р Милена Милова.

Трудно мога да си представя как се справят в неравната борба студентите, които не са изучавали ДИОДИ цял семестър. Подобно чувството, макар и далеч по-безпристрастно и научно обосновано, открий изразено в статия на Тодор Иванов от 2007 г.:

„Разбира се, от един неспециалист не може да се изискват познания за същността на описанието, за неговото значение ит.н. теоретични въпроси.⁴ [...] А въвеждането на библиографски дисциплини във всички университетски специалности, свикването на кръгла маса или законови мерки и санкции са в областта на научната фантастика“.⁵

За съжаление, поне в моя опит, второто твърдение е все още до голяма степен валидно. Друг проблем е, че за бъдещите изследователи често липсват предпоставки дори да усвоят библиографски умения „чрез осмоза“, т.е., при работата си с чужди научни текстове поради споменатата от Тотоманова и Ангелова-Пенкова „неграмотност“⁶, проявявана от издателите им. Работейки в „Справочно-библиографски и информационен отдел“ на Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, лично и не без известна степен на учудване, установявам че твърдението продължава да бъде валидно близо две десетилетия след установяването на проблема. Но тъй като не смятам по никакъв начин, че притежавам авторитет, достатъчен да обсъжда (или осъжда) университетските образователни политики или нечие издателско оформление, продължавам с личната си мотивация за разработването на **Библиограф онлайн**.

Естествено, в момента, в който защитих дипломната си работа и подсъзнателно положих клетва никога в живота си повече да не пиша академичен текст, всички спомени за това как се прави библиографско описание бяха щастливо натикани в прашните и затънтени ъгли на мозъка ми. Година по-късно обаче ми се наложи да пиша статия и да ги изровя оттам, както и вече споменатите записки по ДИОДИ.

⁴ **Тотоманова**, Антоанета, Ангелова-Пенкова, Ефросина. Цитирането – гледната точка на библиографите. – В: *Liternet.bg*, 29.06.2003. [онлайн]. [прегледан 6.10.2020]. <https://liternet.bg/publish9/atotomanova/citiraneto.htm>

⁵ **Иванов**, Теодор. За библиографското цитиране, библиографите и цитиращите. – В: *Издател*, бр. 1–2, 2007, с. 40.

⁶ **Пак там**, с. 41–42.

Този процес се повтори няколко пъти до момента, в който точно започвах да навлизам в програмирането и трябваше да оформя поредната си библиография. И така в един осъвременен прочит на Лао Дзъ, реших да науча компютъра си да лови риба вместо мен.

Малък библиографски помощник *β*

След няколкомесечен процес на разработка – отново не без методическите насоки на доц. д-р. Милена Миланова – през юни 2018 г. на сайта на Народна библиотека Иван Вазов – Пловдив (моята месторабота) бе направена достъпна първата стабилна *β* версия на *Малък библиографски помощник*. Приложението представляваше инструмент за генериране на библиографски описания, съобразени с препоръките на стандарта БДС ISO 690:2011 Информация и документация: ръководство за библиографски позовавания и цитиране на информационни ресурси.

Тази версия на Помощника (МБП) предоставяше възможност за описване на монографии с до четири автора; сборници; статии от традиционни (не -електронни) периодични издания и сборници, цели уеб сайтове и части от тях (страници).

Ъпдейтът от септември 2018 г. оптимизира работните процеси на инструмента и адресира откритите проблеми в генерирането на редна дума за описанията. С цел улесняването на потребителите в същия месец бе изработено и публикувано в Youtube канала на Библиотеката видео упътване, онагледяващо начина на работата с МБП.

Финалният ъпдейт на МБП беше предоставен на разположение на потребителите през месец април 2019 г. Той добави опциите за цитиране на статии от онлайн периодични издания и видеоресурси в интернет.

Защо спрях да поддържам Малък библиографски помощник, а разработих Библиограф онлайн на негово място?

МБП беше разработен под езика *Java*, който се развива доста динамично. За периода 2018–2020 г., всяка година излизат по две нови версии на езика. Въпреки че излизането на нова версия не означава непременно задължително пренаписване на значителна част от кода на МБП, нуждата от ревизия е обезателна. Следователно, част от времето, което иначе бих употребила за оптимизация и включване на нови функции в инструмента, трябваше да бъде отделяно за тези ревизии. От потребителска гледна точка нещата стават доста по-неприятни, понеже съществува рискът – при ъпдейтване на работната среда от тяхна страна, МБП просто да спре да функционира. Всичко това прави процеса на поддръжка и работа с МБП доста тромав.

С цел избягване на тези усложнения разработих Библиограф онлайн (БО) под JavaScript. Докато за функционирането си МБП изискваше наличието на инсталирана работна среда JRE, БО функционира без всякакъв тип сетъп от страна на потребителя, поради факта, че повечето съвременни браузъри по подразбиране разполагат с вграден JavaScriptengine.

Предимствата на БО пред МБП, що се отнася до възможностите му като инструмент, са следните:

възможност за описание на ресурс с неограничен брой автори (за разлика от четирите възможни при МБП);

възможност за генериране на цялостна библиография, автоматично подредена по азбучен ред на редната дума, и експортирането ѝ като автономен .doc файл.

През март 2020 г. БО беше направен публично достъпен в интернет. Той беше поместен на създадения специално за целта уебсайт Entropy'sden на адрес: <http://entropysden.free.bg/>.

Освен БО, сайтът съдържа материали, които смятам, че биха били от ползва на изследователи, студенти и като цяло всеки, който би поискал да обогати познанията си в дадена сфера.

Страницата Ресурси представлява своеобразен каталог на интернет адреси, предоставящи качествено научно и образователно съдържание. Списъкът се формира на базата на личния ми опит с платформите и съгласно следните критерии:

високо качество на предоставяното съдържание;

стриктно спазване на авторските права от страна на платформите;

невъзпрепятстван потребителски достъп.

Страницата Статии съдържа откъси от статии, свързани с история на книгите, книгоиздаването, ревята и съвети за читателите под авторството на Иван Коларов от издателство Гутенберг.

Страницата Космически календаре отглас на собствените ми интереси в областта на астрономията и предоставя актуална информация за лунните фази и предстоящите за годината метеорни потоци. Освен това, на нея всеки ден може да бъде разгледано различно висококачествено изображение или видеоклип, извлечени директно от Astronomical Picture Of the Day (APOD) API на НАСА.

Бъдещи планове и текущи ограничения

За да работи качествено и дълготрайно, всеки софтуер се нуждае от непрекъсната поддръжка и оптимизация и за това не смятам работата си по БО за приключена. Опция, която бих желала да предложа на потребителите, е възможността за създаване на собствен профил и трайно съхраняване на библиографиите им онлайн. За момента тази идея няма как да бъде реализирана, поради факта, че БО и целият Entropy's den са хостнати безплатно на сървърите на free.bg, които за съжаление не предоставят възможност за безплатна поддръжка и на база данни. Единствените ресурси, с които са създадени и се поддържат уебсайта и инструмента, са личното ми свободно време и ентусиазъм. Entropy's den и БО не генерират абсолютно никакви приходи. Естествено, на страниците биха могли да бъдат поместени реклами, които евентуално (но слабо вероятно) да покриват поне част от разходите за платен хостинг, но такъв подход контрастира с визията ми за сайта.

За да поставя нещата прямо, не смятам, че даден софтуер, колкото и дълго време и от колкото и специалисти да бъде разработван, някога ще може изцяло

да елиминира нуждата от определени библиографски познания. Това, с което БО може да помогне на потребителя е да постави дефис или курсив на правилното място, но не и да отгатне вместо него какъв е видът на описвания ресурс – отговор, който само на пръв поглед изглежда лесен, а имайки предвид технологичния бум и скоростта, с която се появяват нови видове носители на информация, става все по-труден с всеки изминал ден.

Нова ръкописна придобивка в отдел „Специални сбирки“ на Народна библиотека „Иван Вазов“

ПЕТКО ГЕОРГИЕВ¹

New manuscript acquisition in the Special Collections Department
of the Plovdiv National Library

Petko Georgiev

Summary

The short scientific report explains the circumstances surrounding the latest major acquisition for the special collections of the “Ivan Vazov” National Library – Plovdiv. For the first time the full description of the Slavic manuscript monument *Service Psalter with sequences* from the middle of the XIX century is published.

Key-words: “Ivan Vazov” National Library – Plovdiv, Angel Radushev, Psalter, special collections, manuscripts.

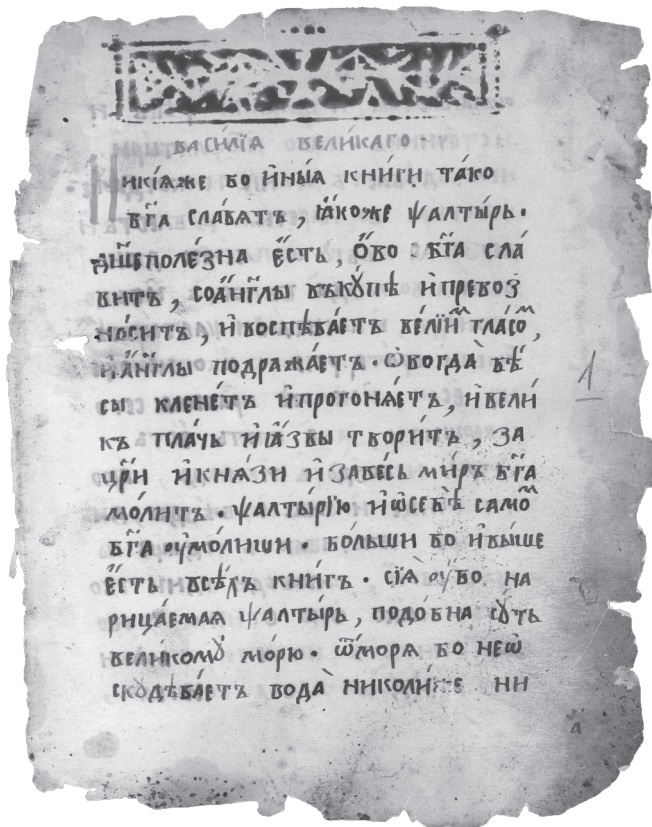
Народната библиотека в Пловдив има 140-годишна традиция в опазването и съхранението на специални колекции от ръкописи, архиви и старопечатна книжнина. Именно с такива постъпления Областната библиотека на Източна Румелия започва своята мисия на главно южнобългарско книгохранилище. През годините институцията развива професионално комплектуването, опазването и разкриването на ценни издания, в резултат на което сега притежава завидна по обхват ръкописна колекция. Дарявани, издирвани и откупвани, уникалните ръкописи, съхранявани в Пловдивското книгохранилище, са неделима част от националното книжовно богатство на България. Въпреки това през последните десетилетия попълването на ценните за всяка институция колекции стават все по-редки и по-трудни. Зад това не се крият банални финансови и административни причини, а най-вече редкият шанс да бъдат открити вече подобни паметници.

Днес откупката на ръкопис е събитие, зад което понякога стоят редица обстоятелства, лични истории и житейски съдби, които са неразделна част от историята на старата книжнина. В този ред на мисли считам за задължителни осветляването на обстоятелствата около последната голяма придобивка на Пловдивската библиотека.

През изминалата 2019 г. към Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив беше отправена покана от г-н Ангел Радушев за оценка и евентуална откупка на някои избрани притежания от семейната му библиотека.

Ангел Радушев е известен български зограф. Негово дело са стенописите на десетки храмове в страната и в чужбина (предимно в Гърция и Русия, но и в Ли-

¹ Д-р Петко Георгиев е главен библиотекар, отдел „Специални сбирки“ на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив.

Лист 1а

палеотипи, фрагменти от инкунабули, старопечатна кирилска книжнина, архивни документи на латински, френски и английски език, различни ръкописни фрагменти и книги. Голямо е и количеството на по-нови български и чужди заглавия на богословска тематика. Въпреки това нашето внимание се фокусира предимно върху ръкописите.

В началото на 2020 г., след кратки преговори, Библиотеката успя да закупи, добре запазен славянски ръкописен *Служебен Псалтир с последования*. Г-н Радусев се сдобива с псалтира в с. Ключи, Омска област, Русия, докато зографисва храма „Св. Николай“ в Болшекулаченския манастир, разположен в близост до селото.

Самото предаване стана възможно едва в навечерието на 24 май г. поради положената епидемична обстановка и блокирането на движението между градовете в страната. Ведно с покупката на ръкописа, г-н Радусев подари на Библиотеката голямо количество църковна книжнина на български и на руски език от края на XIX и началото на XX в., негови авторски издания и два ценни, богато украсени, пергаментни листа от етиопски ръкопис.

ван). Богослов по образование, той е автор и преводач на множество книги и статии на богословска тематика. Наследник на известен възрожденски род, той остава верен на убежденията на своите предци. За религиозната си дейност и откритото изповядване на православната вяра през 1973 г. VI отдел на Държавна сигурност завежда дело за оперативно проучване под кодовото име „Зограф“. Претърпените годения и мъчения, както и многото и интересни факти от богатата и наситена с превратности житейска съдба, негова и на семейството му, г-н Радусев описва в двутомната си автобиография „Ангел вопияше“.

Богатата библиотека на семейство Радусеви съдържа значително количество

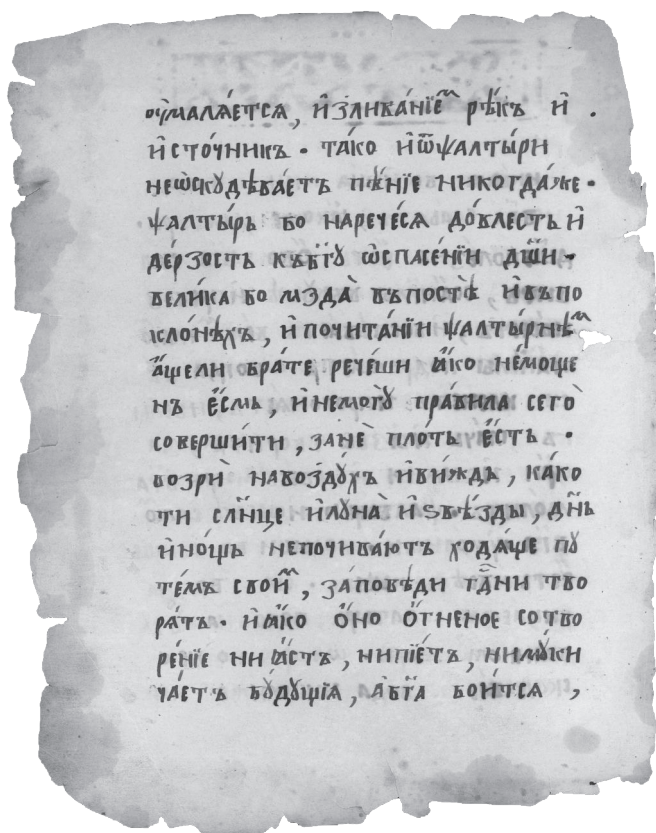
За направеното дарение Пловдивската библиотека и нейното ръководство изказва своята явна благодарност към г-н Ангел Радушев и към съпругата му г-жа Захаринка Радушева.

Р 907

СЛУЖЕБЕН ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАНИЯ

средата на XIX в.

316 + 61 листа хартия 220 x 175 мм. Размер на текстовото поле 155 x 112 мм. Тетрадки от по 8 листа. Началото липсва. Първите шест тетрадки изцяло отделени от ръкописа, липсват и първите два листа на първата тетрадка. Последните 6 листа са отделени от ръкописа, последният е изрязан през средата по хоризонтала.

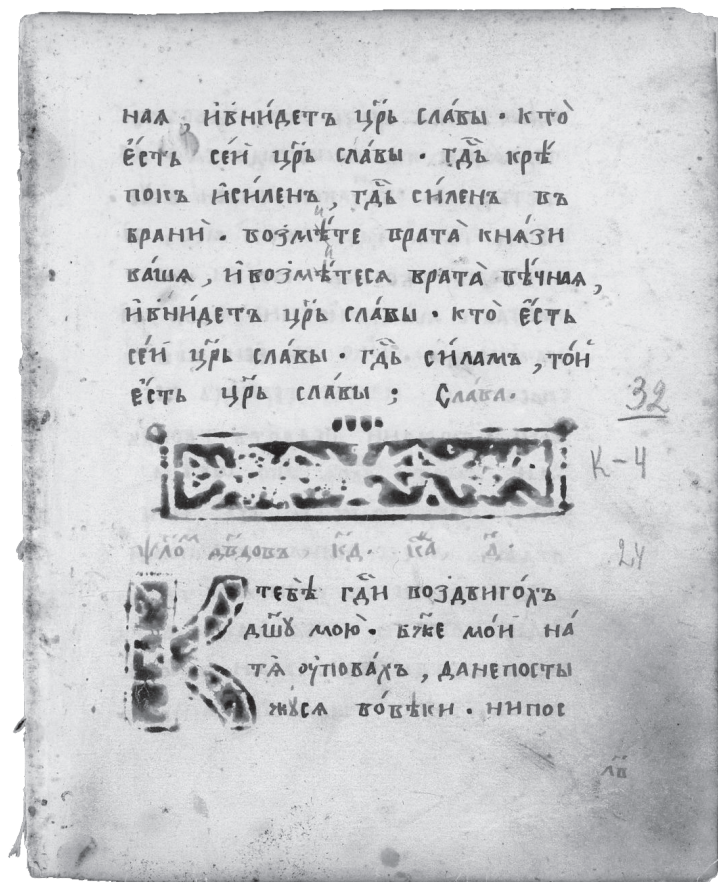
Лист 16

за целия ръкопис. Щемпел: от началото до 11 тетрадка вкл.; листовите са с щемпел „Троиц. фаб. (детелина) 4 ½ Говара“ – Троицката фабрика на Василий Осипович Говар (William Gower). От 12-ата тетрадка до края, листовите са с щемпел „Фабрики № 6 Сергеѣва“ – Пензенската фабрика на Петър Василиевич Сергеев. Фор-

ла. Оригинална буквена номерация. Добавена впоследствие пагинация с цифри, положени едро в средата на външното поле на листовите с тъмносин молив. Добавена е и номерация с цифри и на катизмите със светлосин молив.

Общото състояние е задоволително, въпреки че книжното тяло не е добре прикрепено към подвързията си. С изключение на първите шест тетрадки, останалите са подвързани здраво, без прокъсвания, със слабо измятане на капителбанда навътре. Повечето листови са силно замърсени в долния край, вследствие на често ползване. Личат следи от въсърни напавания.

Хартия – фабрична, плътна, с гланц, сходна

Лист 32а

Писмото не е старателно, въпреки множество надредни знаци – ударения, придихания и съкращения. Мاستило – черно, кафяво и червено. Заглавията са предимно с червено мاستило, заглавните букви – в черно, кафяво и червено. В текста личат много нови поправки, подчертавания и допълвания с граждански шрифт – с тъмен и светъл син молив, но и с мاستило. Към пасхалните таблици има приравнявания с арабски цифри, нанесени със синьо и червено мастило.

Украса – инициали от геометричен тип, изпълнени предимно в черно и кафяво. На места с двойни контури, изпълнени с точки и мастилени петна. Заставките са еднообразни, геометрични и флорални; както и по-големите инициали те са с размазани контури. При разделянето на различните части на текста са използвани 4 вида редуващи се заставки, отпечатани с клишета – можем да допуснем, че разливът на мастило е вследствие плътността и гланца на хартията. Началото на Псалтира е с везано писмо в червено, а клишираната заставка е доукрасена с двойни контури в черно и геометрична зигзагообразна украса в червено, без да е

матите на щемпелите, както и номерацията, определяща випуска на изработване на хартията, насочват датировката към средата на XIX в.

Подвързия – оригинална, дърво с тъмно кафява кожа, без орнаменти, с леки прокъсвания. Една запазена метална заковчалка. Наличен опит за укрепване на ръкописа, като за целта са използвани изкуствена черна кожа за гръб, прикрепен с 19 гвоздеа, закривени от вътрешната страна на корите. Оригиналният гръб е запазен. Корите цели и подлепени с хартия от вътрешните страни.

Писмо – среден полуустав, 16 реда на страница. Една ръка.

довършена. По всичко личи, че типът украса е заимстван от печатни образци на църковнославянската книжнина. Оригинални заставки от геометричен вид се срещат в краткия месецослов в края на ръкописа, при разделянето по месеци.

Съдържание

Лл. 1а–3б. Слово за четене на псалтира от Св. Василий Велики.

Лл. 3б. Поклѣны прихѣдны исхѣдны .

Лл. 4а–5б. Ред за четена на псалтира. Загл.: Раз ОУ'мно да в ОУ'детъ . како на-
чати инок ОУ' ѡсѡкъ пѣти ѡалтырь.

Лл. 6а–198б. Псалтир на Св. Цар и Пророк Давид, разделен на катизми, без тропари и молитви. В ръкописа не са включени деветте библейски песни.

Лл. 198б–201а. Ред за четена на псалтира и катизмите. Загл.: Посовершѣниже
нѣколикихъ кафисмъ, или всего ѡалтырь, и пѣсней.

Лл. 201б–234б. Вѣдоможе воуди всѡмоу хотѣмоу глѣти ѡалтырь. Включва покаяни тропари и молитви.

Лл. 234б–294б. Часослов. Вкл.:

Лл. 234б–241б л. Загл.: Полоунощница повсѣ дни. (лл. 240б – 241б съдържа молит-
вата: Ненавидшихъ и ѡбидшихъ насъ прости.

Лл. 241б–242б. Загл.: Полоунощница навсѣ соубѣты . Нач.: Начало вѡвсѣднѣвнѡ
полоунощнице писано кѣа, р.

Лл. 242б–254а. Загл.: Канѡнъ стѣи и животнанѣи трѣцѣ иже поетсѣ в нѣлю
предъ ѡтребнѣю. (Съдържа: лл. 242б–251б Канон на Светата и живоначална Троица,
9 песни от св. Митрофан и припев на Григорий Синаит.; лл. 251б–253б. Молитва
към Пресветата троица от Марка монаха.)

Лл. 254а–272б. Загл.: Канѡнъ вцѣ ѡангѣлѣ навѣчѣрница мѡма. (Съдържа: лл. 254а–
269б. Смесен молебен канон на Пресвета Богородица и ангела-пазител, 9 песни
и молитва към ангела-пазител; лл. 270а–271б Молитва към Пресвета Богородица
от Василий Велики; лл. 271б–272б Молитва към Господ Иисус Христос от Св.
Антиох).

Лл. 373а–289а. Канѡнъ ѡдигитрѣ вцѣ ѡиникѡвѣ. (Съдържа 9 песни смесен канон
към Смоленската Пресвета Богородица Пътеводителка и към св. Николай Мирли-
кийски чудотворец.)

Лл. 289а–294б. Часослов: Загл.: Часъ първыи. (Съдържа само първи час.)

Лл. 294б–305б. Заупокоен канон: Загл.: Вѣдоможе воуди. сѣце, дапоиши канѡнъ
сѣи зѣдшоу ѡуиѣршаго сокроушѣнныи сѣрѣцеи ѡсослезѣнии.

Лл. 305б–316б. Загл.: Вѣдоможе воуди. сѣце, дапоиши канѡнъ сѣи ѡсѡпиши .

Лл. 1а–53б. Кратък месецослов. Загл.: Послѣдованѣ црѣковнаго пѣнѣи и вселѣтна-
го сокрѣнѣи ѡ мѣа септѣврѣ, до мѣа аѡгѡуста по ѡсѡвоу, иже во ѡрѣлимиѣ стѣи лѡвры ,
прѡдѣвнаго и вѣгѡснаго ѡца нашего сѡвы ѡсѣщеннаго. Съдържа: Св. Иван Рилски
л. 8вѣ. ... прѡдѣвнаго ѡца нашего ѡанна рыльскагѡ Св. Петка (л. 10а, кѣ. ... и стѣи
мѡнѣцы парасковѣи, наречѣнны птницѣ); Св. Георги Нови Софийски (л. 40а, кѣ и
стѣаго великомѡнѣа георгѣи нѡваго, пострѡдавашаго ѡ вѣзѡжнаго црѣ селина тоуѣрскагѡ

Св. Кирил Философ, сбъркан със Св. Кирил, еп. Канатски (л. 26а, дѣ. ...и ѿже во сѣтыхъ ѿца нашего кириѣ еѣпа катанскаго, ѿтѣ словѣно и ѿгаро. ѿже преложи роуссою гранотоу с грѣескѣ, и крестѣ словѣны и ѿгары.

Лл. 54б–57а. Пасхалия.

Лл. 57б–61а. Ред по поменаване на светиите при различни случаи и нужди. Загл.: **Молитис воскресѣнѣю.** (Съдържа: указания към всички дни от седмицата, на Господските празници и при различни душевни и телесни страдания.)

Правопис. Църковно-славянски, непоследователен.

Приписки

Предна корица: с молив **Ψаат...**

Л. 20 а. с молив: Петра

Л. 22 а. с молив: агни“

Л. 26 а. с мастило: прета‘власѣ аѣ‘нна

л. 29б. с молив: прета‘виласѣ ма‘ти

л. 38б с молив: параскови преста кѣла

л. 42а. с молив: сте»анида преста‘вила

л. 54б. с мастило: Разлица лет между леточислениями от сотворения мира и от Рождество Христова составляет 5508 лет.

Л. 60б. с молив: „взято овса Оседора Саналова 6 пу [пуд.] 30 фунтовъ долъжнъ уплатить Федору Саначову ячмень 6 пудовъ 4 фу лето 1788“.

Задна корица. с молив: „Москву надо ждать после крщень(...) 12 январ(...) 59 года“, „Ψ, пил.“, „**ПИСАЛА ПЕГѦ**“, „писа пег““.

„Перли в КОРОНАта“: “Elephantographia curiosa” или всичко за слона от митологията до науката

БОЯНА МИНЧЕВА

“Pearls of the Crown”: “Elephantographia curiosa” or everything about the elephant from mythology to science

Boyana Mincheva

Summary

The publication represent a copy of an old printed book from 1723 year stored in the National library of Bulgaria. “Elephantographia curiosa” is about the elephant – myths and legends, methods of capturing and domesticating elephants, and their use in commerce, war, sport and entertainment. The book, written by Petri fon Hartenfels, is the second edition of the first monograph on the elephant ever printed.

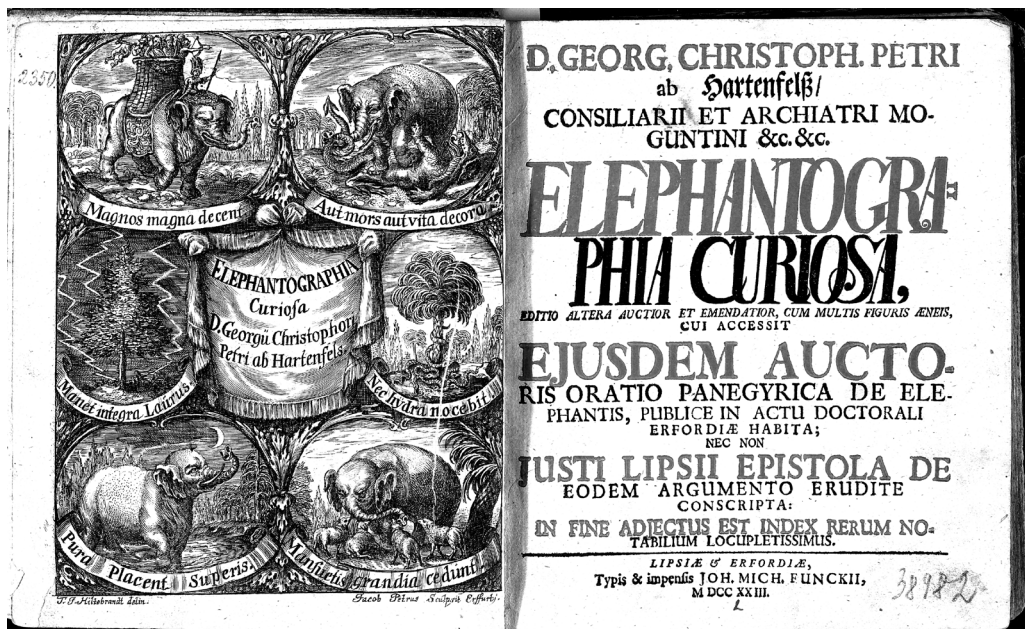
Key-words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, Pearls of the Crown, old printed books, elephant, Petri fon Hartenfels, Jacob Petrus.

През 1695 г. в Европа, в херцогство Саксония-Гота-Алтенбург, са открити фосили на европейски горски слон. Първоначално учените определят животното като еднорог, но след противоречиви дискусии достигат до първото подробно научно описание на този предшественик на днешния най-голям сухоземен бозайник. Силно впечатлен от находката, немският лекар и изследовател Георг Кристоф Петри фон Хартенфелс (Georg Christoph Petri fon Hartenfels, 1633–1718) съставя своята книга “Elephantographia curiosa”¹, която се превръща в първата цялостна монография за слона – в природата и в човешкия живот.

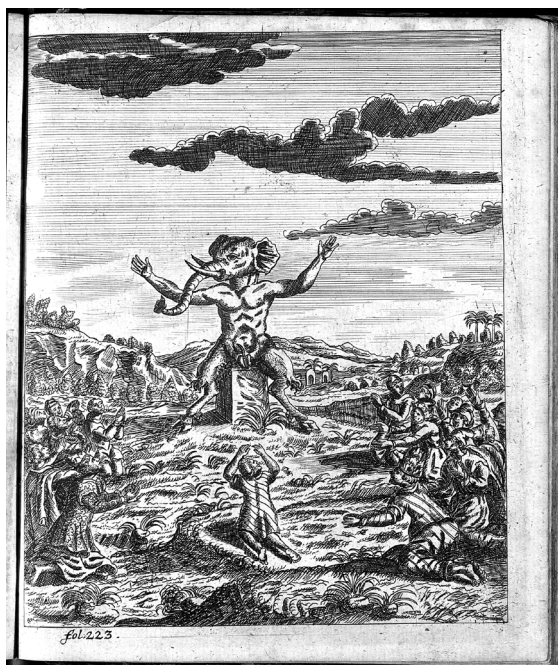
Като професор и бивш ректор на университета в Ерфурт, доктор Хартенфелс се ползва с отлична репутация на политик и изследовател в областта на медицината и естествената история. Той събира всички данни и факти за слона, които са известни до началото на XVIII в. В изданието му са описани физиката и физиологията на слона, местообитанията му в различните точки от земното кълбо, както и неговото място и функции в религията, културната история, военното дело, строителството и пр.

“Elephantographia curiosa” („Занимателна слонология“) е отпечатана в Ерфурт за първи път през 1715 г. Повторно е издадена през 1723 г. Интересът на читателите към труда на Хартенфелс е подсилен чувствително от богатия изобразителен

¹ **Elephantographia curiosa:** Der Erfurter Kupferstecher Jacob Petrus und sein Beitrag zur barocken Buchkunst. [онлайн]. [прегледан на 30.09.2020]. <https://kunstmuseen.erfurt.de/km/de/service/aktuelles/ausstellungen/2018/129816.html>]

Заглавна страница

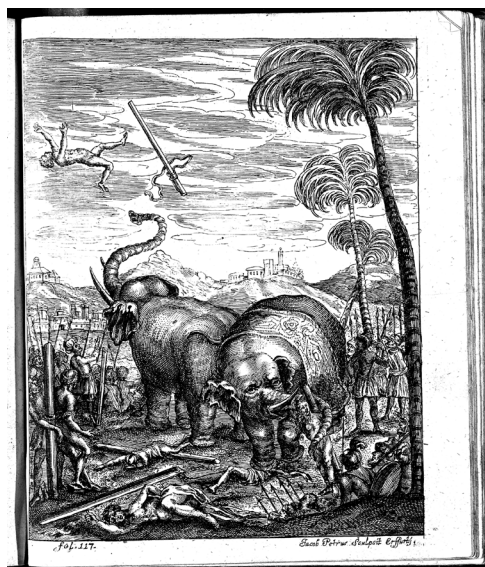
Бог Ганеша

материал. Книгата започва с впечатляващ фронтиспис, състоящ се от 6 медалиона с различни сцени от живота на слона и неговия хабитат. Текстът е илюстриран с 28 гравюри на мед, които онагледяват съдържанието. Художник е Тобиас Якоб Хилдебранд (Tobias Jacob Hildebrandt d. J., 1651–1719), представител на известна артистична фамилия от Ерфурт. Майстор на гравюрите е Яков Петрус (Jacob Petrus), който умело прехвърля изображенията върху медните плочи. И двете издания са дело на издатели и печатари от университета в Ерфурт.

Цикълът от гравюри представя начините за улавяне и опитомяване на слоновете, а също и тяхната роля в търговията, войната, спорта и развлеченията. Особено впе-

Армия от слонове

Слонове палачи

чатление прави сцената, която илюстрира култа към индийския бог Ганеша, изобразен със слонска глава, атлетично човешко тяло и крака на елен. В индийската митология той е възприеман като възплъщение на силата, мъдростта, обучението, късмета и благополучието, но в книгата на Хартенфелс художникът акцентира върху малко по-различна символика. В иконографията на Ганеша не се срещат изображения с еленски крака, но в библейския текст те се свързват с необикновена сила и смелост, въздадени от Бог в определени критични ситуации.² Обичайната загръгленост в коремната област, с която се изобразява източното божество, символизира изобилие. Художникът я замества със съвършена атлетика, вероятно воден от идеята отново да подчертае силата и смелостта като отличителни черти на Ганеша.

Първата част е посветена на фосилите на слонове, анатомията на слона, неговия живот и навици и разликите между африканския и индийския представител на вида. Голяма част от текста описва хобота и бивните на слоновете, които дават основание за твърдението, че и сред тези бозайници има десняци и левичари. Хартенфелс дава информация за най-дългите бивни, регистрирани в историята до наши дни. По негови свидетелства трофеят, който бил притежание на венециански търговец, е с дължина 14 фута, а обичайната дължина на слонските бивни е между 5 и 8 фута.

Втората част е посветена на слонския нрав, морални ценности и поведение. Бозайниците проявяват редица човешки чувства като симпатия, благодарност,

² Библия. Книга на пророк Авакум 3:19

Слон и дракон

интелигентност, смелост и др., но също така и склонност към убийство.³ Поради тази причина специално обучени представители на вида са били ползвани като палачи при изпълнение на смъртни наказания.

В третата част са посочени мястото и ролята на слоновете във военните действия, лова, строителството, религията, земеделието и пр. Интерес представлява гравюрата, която е свързана с древен текст от францискански писател. На нея са изобразени слон и дракон в предсмъртна схватка. Според Бартоломеус Англикус, средновековен учен схоластик от XIII в., драконът се опитва да утоли жаждата си с кръвта на слона, като я изсмуква през едното му ухо.⁴ Причината за това, според

него, се корени във факта, че кръвта на слона е най-студената в света и драконът я търси, за да се разхлади и да потуши огъня, който гори в гърдите му. Накрая и двете създания падат мъртви. Илюстрациите, които показват съоръжения, подобни на малка кула върху гърба на слоновете, са свидетелство за практика във военните действия, описана още от античните хронисти. Войските, в чиито състав участват тези бойни животни, се обозначават с термина *елефантерия*.

В колекцията от редки латински книги на Националната библиотека „Св. Кирил и Методий“ се съхранява екземпляр от второто издание на книгата със следните изходни данни: *Elephantographia curiosa: editio altera auctior et emendatior, cum multis figuris aeneis, cui accessit ejusdem auctoris Oratio panegyrica de elephantis, publice in actu doctorali Erfordiae habita; nec non Justi Lipsii epistola de eodem argumento erudite conscripta: in fine adjectus est index rerum notabilium locupletissimus. Lipsiae & Erfordiae: Typis & impensis Joh. Mich. Funckii, 1723.*

От него са илюстрациите, приложени към текста.

³ **Armandi**, Pietro. Сила и военное значение слонов. [онлайн]. [прегледан на 30.09.2020]. <https://www.roman-glory.com/armandi-sila-slonov>

⁴ **Anglicus**, Bartholomaeus. De proprietatibus rerum. [Ръкопис от последната четвърт на XIII в.]. Вж **Konieczny**, Peter. The “Everlasting Fighting” between Elephants and Dragons. [онлайн]. [прегледан на 30.09.2020]. <https://www.karwansaraypublishers.com/mwblog/the-everlasting-fighting-between-elephants-and-dragons/>

Обзор на османотурските документи за Казанлък и околността, съхранявани в отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

ХРИСТИЯН АТАНАСОВ

The Ottoman-Turkish records for Kazanlak and its region, preserved in the “Oriental Collections” Department of the National Library “St. St. Cyril and Methodius”. A review
Hristiyan Atanasov

Summary

The paper is an overview of the Ottoman Turkish archival records stored in the “Oriental Collections” department of the National Library “St. St. Cyril and Methodius”, which are related to the history of Kazanlak and its district from the 17th century to the period after the Liberation. The presented records are part of various collections: “OAK” and “НПТА”, as well as from some archival funds (main funds, the so called “A” massif funds and pre-funds) of Kazanlak, Stara Zagora, Plovdiv and the old *sanjak* Chirmen. It is presented also a brief review on the history of the town and the region.

Key-words: Ottoman records, archival funds, Kazanlak, history.

Изготвянето на архивни обобщения и обзори по отношение на определена тема или на база географски признак не е никак нова практика за българската историческа наука. Това е правено от мнозина изследователи както за документи, които не се съхраняват в колекциите и фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“¹, така и за архивните материали на арабица, обработвани и опазвани в отдел „Ориенталски сбирки“ към Библиотеката. По отношение на последните можем да посочим няколко обзора, включващи преводи на документи или техни анотации от редица известни български османисти – Елена Гроздано-

¹ Обзор на османските документи, съхранявани в системата на Държавна агенция „Архиви“ прави архивистът Йордан Желев: **Желев**, Йордан. Османотурските документи в българските държавни архиви. Състояние и перспективи. – В: *Известия на държавните архиви*, 2007, бр. 93, с. 337–353; Също и османистката Елена Грозданова: **Грозданова**, Елена. Новоиздирени османотурски документи за историята на Беловския край през XVII–XIX в. – В: *Известия на държавните архиви*, 1985, бр. 49, с. 205–218; **Грозданова**, Елена. Османотурски документи от архивната сбирка на гр. Белово за историята на населението от Родопския край. – В: *Родопски сборник*, 1983, 5, с. 269–286. Където документите, освен че са представени по-общо, са разкрити и в анотиран вид.

ва², Мария Калицин³, Емилия Силянова⁴ и др.⁵ Трябва да се спомене и изследването на османистката Маргарита Добрева, посветено на Свиленград и околността му⁶. По същество студията на изследователката е компилация между архивен обзор на документите, съхранявани в НБКМ по отношение на обекта, които са подредени по хронология и теми, и историческо изследване, доколкото са използвани и други източници – записи от Османския архив в Истанбул, османски статистически годишници, направен е научен анализ, изготвени са приложения с данни от различни извори и прочее.

Краткият обзор, който ще бъде представен, може да се счита за подобна разработка. Така тук чрез сбита историческа ретроспекция за град Казанлък и околността ще бъдат представени в обобщен вариант колекциите и фондовете, които съхраняват информация по този въпрос и съответно отделни документи – подредени по тема и хронология. Правя уговорката, че това не е инвентарен опис на архивните материали за Казанлък и околността, които се съхраняват в НБКМ. В статията не е възможно да бъдат приложени анотации на самите източници, които са значителен брой – поне няколкостотин. Ще бъде направено само първоначалното обобщение за документацията, за нейните силни и слаби страни, предимства и недостатъци.

Накратко за историята на града и околността

Казанлък е основан от османците при завоеването на Балканския полуостров. Населеното място се споменава за първи път в документ от 20 януари 1421 г. По-

² **Грозданова**, Елена. Османотурски документи за Карнобат и Карнобатско в Ориенталския отдел на Народна библиотека „Кирил и Методий“. – В: *Векове*, 1975, кн. 3, с. 58–67; **Грозданова**, Елена. Документи за Елхово и Елховския край в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: *Векове*, 1977, кн. 6, с. 73–78.

³ **Калицин**, Мария. Османотурски документи за Плевен и Плевенско в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Векове*, 1973, кн. 4, с. 55–59; **Същата**. Османотурски документи за Габрово и Габровско в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Векове*, 1975, кн. 1, с. 111–112; **Същата**. Османотурски документи за Ловеч и Ловчанско в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Векове*, 1975, кн. 6, с. 63–70.

⁴ **Силянова**, Емилия. Османотурски документи от XIX в. за Белоградчишката каза и Белоградчик в Ориенталския отдел на НБКМ. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22 (28), с. 587–594.

⁵ **Андреев**, Стефан, Грозданова, Елена. Османотурски документи за южното българско Черноморие и прилежащия му район (във фонд „Поморие“ на Ориенталския отдел на НБКМ). – В: *Векове*, 1980, кн. 6, с. 80–89.

⁶ **Добрева**, Маргарита. Свиленград и неговият хинтерланд според османските документи, съхранявани в Ориенталския отдел на НБ „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Сборник с доклади от първата общинска научна конференция „Свиленград и регионът от древността до новото време“*, 3.10.2011 г. съст. К. Пеева, Е. Митева. В. Търново, 2013, с. 51–85.

степенно селището добива статута на град и става център на нахия (*nahiye*, т.е. община)⁷.

Табл. 1. Населението на град Казанлък (в домакинства) през периода 1466–1594 г.⁸

Година	1466	1515	1530	1541	1594
Брой домакинства	55	158	192	236	443

От Табл. 1 става ясно, че населението на Казанлък през XV–XVI в. непрекъснато се увеличава. През 1594 г. в източниците са регистрирани 443 домакинства, което прави около 2215 души⁹. Следващите столетия градът продължава да се разраства и благоустройва. Това е видно от описанието в Пътеписа на Евлия Челеби, който за 1622 г. пише следното:

„Това е една каза¹⁰ с 150 акчета, управлява се от войвода и се намира в територията на санджака¹¹ Чирмен [дн. с. Орменион, Гърция] в Румелийския еялет.¹² [...] Градът е център на извънредно плодородна и широка каза. Има седем молитвени места, но прочути са джамията Саруджа паша и джамията на Искендер бей, син на Али. Има седем махали, мюсюлманите са много, а християните малко. Жителите му са юруци. Има 1060 едноетажни къщи. [...] В чаршията има един уреден хан и триста дюкяна, като папукчийските дюкяни са извънредно много. Кафенетата и бръснарниците му са благоустроени. Твърде много и прочути са сочното грозде, ябълките и белите му хлябове“¹³.

Вън от интересните факти за благоустройството на града и плодородието на земите около него от описанието става ясно, че Казанлък спада към санджака Чирмен. Освен като каза (*kaza*, т.е. околия), в източниците от 30-те и 40-те години на XIX в. градът е записван и като център на нахия (*nahiye*, т.е. община), като в случая според мен двата термина следва да се възприемат за еднозначни. Така например в един документ за владееене на приходи (*zabtname*) от 1834 г. е записано, че някой си Мехмед Решид трябва да получава приходи от село Акматлъ(?), спадащо към нахията Казанлък, прилежаща на санджака Чирмен.¹⁴ В друг подобен документ (от 14 юни 1842 г.) е отбелязано, че Хуршид, син на Абдуллах, получава

⁷ **Кауаринар**, Levent. The Economic Growth of the Kazanlık in the 15th and 16th centuries. – В: *Известия* на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие, 2017, т. 2, с. 231.

⁸ **Пак там**, с. 235.

⁹ **Пак там**.

¹⁰ Каза (*kaza*) – т.е. околия.

¹¹ Санджак (*sancak*) – т.е. знаме. Административна единица.

¹² Еялет (*eyelet*) – по-голяма административна единица.

¹³ **Челеби**, Евлия. Пътепис. прев. от османотур., състав. и ред. Страшимир Димитров. София, 1972, с. 49–50.

¹⁴ **НБКМ**, Ориенталски сборки, ф. 91, а.е. 30, л. 1.

приход от тимар, включващ село Доймушлер (дн. село Осетеново, община Павел Бана), което е към нахията Казанлък, която спада към санджака Чирмен.¹⁵ В разписка (*sened*) от 1846–1847 г. пък Мехмед Емин, син на Йомер от Казанлък, декларира, че е получил сума от тимара¹⁶ си в село Мусиджилер (неуст.), спадащо към нахия Казанлък, санджак Чирмен.¹⁷

Интересно е, че в един султански диплом (*berat*) от 27 юни 1835 г. нахията Казанлък е придадена към санджака Кърк Килисе (т.е. дн. Лозенград, Турция). От документа става ясно, че Ибрахим Едхем, син на Салих, е бил владеец на тимар от село Деирменлю (вер. дн. Воденичарово, община Стара Загора). На същия, вече като пенсионер, се отпуска част от тимара до края на живота му.¹⁸ Тук ще се въздържа от категорични коментари, защото е трудно да се прецени дали не става дума за неточност в самия документ, или действително, поне за кратко, Казанлъшката околност е придадена към друг санджак.

Това, което със сигурност може да се твърди, е, че през 60-те и 70-те години на XIX в. Казанлък е център на каза и е подведомствен на Пловдивския санджак. Като такъв го намираме в османските статистически годишници (*salname*) от този период.¹⁹

В Табл. 2 са подбрани сведенията за демографската картина на казата за периода от 1871–1872 г. до 1877–1878 г. Като цяло данните се повтарят за отделните години, т.е. цифрите са препечатвани от един годишник в друг, но могат да ни дадат някаква обща представа. На първо време очевидно в околията са включени около 47–50 населени места. Броят на мюсюлманите и немюсюлманите (тук се включват предимно българи) е приблизително равен. Вече от 1873–1874 г. в годишниците са отбелязвани и цигани. Някаква съществена разлика има само в данните от последния годишник (1877–1878 г.), но като цяло не е сигурно дали това е следствие на естествен прираст, или поради факта, че към казата, изглежда, са добавени административно три нови села (само в това салнаме са записани 50 селища, в другите те са 47).

Ретроспекцията показва, че Казанлък за кратко време след основаването си се налага като водещ градски център в района и става „столица“ на нахия и/или каза. В същото време населението в града и околните села е смесено – българи, турци, цигани, евреи²⁰ и т.н. Това разнообразие се запазва за целия период на османската власт в региона.

¹⁵ Пак там, а.е. 32, л. 1.

¹⁶ Тимар (*timar*) – възнаграждение, данъчна отбивка, получавана за изпълнение на служебни задължения.

¹⁷ НБКМ, Ориенталски сборки, ф. 91, а.е. 68, л. 1.

¹⁸ Пак там, ф. 91, а.е. 60, л. 1.

¹⁹ За този тип източници и информацията от тях вж: Георгиева, Гергана. Структура на градовете в българските земи през 70-те години на XIX в. по данни от османските статистически годишници (салнамета). – В: Известия на държавните архиви, 2016, кн. 106, с. 136–191.

²⁰ За еврейската диаспора в Казанлък вж Керен, Цви. Съдбата на еврейските общности

Табл. 2. Населението на каза Казанлък (мъже, къщи (hane) и села (kuga)²¹

Година/ брой	Села	Къщи			Мъжко население			
		Немюс.	Мюсюл.	Всичко	Цигани	Немюс.	Мюсюл.	Всичко
1870–1871 г. (1287 г.)	47	3512	4153	7665		12 871	12 921	25 792 ¹
1871–1872 г. (1288 г.)	47	3512	4153	7665		12 871	12 921	25 792
1873–1874 г. (1290 г.)	47	3512	4153	7665	1304	11 854	10 921	24 081 ²
1874–1875 г. (1291 г.)	47	3512	4153	7665	1304	11 856	10 921	24 081
1875–1876 г. (1292 г.)	47	3512	4153	7665	1304	11 856	10 921	24 081
1877–1878 г. (1294 г.)	50			12 845				29 271

Колекциите в Отдел „Ориенталски сбирки“ към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Казанлък и неговата околност

Ориенталската колекция на НБКМ е изключително обемна и разнообразна. Тук само ще бъдат споменати сбирките с ценни арабографични ръкописи – редки книги на арабски, персийски и османотурски, както и обширната колекция с печатни издания: периодика и книги, отпечатани на арабца²².

Другият голям масив се формира от архивните документи, които са разпределени в колекции и фондове. На първо място, това са колекциите „Сиджили“²³,

в Казанлък и Стара Загора по време на Руско-турската война от 1877–1878 г. – В: Историческо бъдеще, 2007, год. 11, № 1–2, с. 202–218.

²¹ Salname-i Vilayet-i Edirne, 1287 sene [1870/71 г.], defa 1; Salname-i Vilayet-i Edirne, 1288 sene [1871/72 г.], defa 2; Salname-i [Vilayet-i Edirne], 1290 sene [1873/74 г.], defa 4; Salname-i Vilayet-i Edirne, 1291 sene [1874/75 г.], defa 5; Salname-i Vilayet-i Edirne, 1292 sene [1875/76 г.], defa 6; Salname [-i Vilayet-i] Edirne, 27 safer 1294 sene [13 март 1877 г.], 1 mart 1293 sene, defa 8.

²² **Иванова**, Светлана. Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към Пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ). – В: Известия на държавните архиви, 2002, бр. 79, с. 23–28.

²³ За нея вж Велков, Аспарух. Колекция „Сиджили“ от Националната библиотека в София като исторически извор. – В: Из практиката на османската канцелария. сб. материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите“, София, 23 октомври 2009, съст. и науч. ред. Румен Ковачев. София, 2011, с. 13–65; Иванова, Светлана. Османските кадийски дефтери. Наблюдения върху колекция

„Дефтери“²⁴, ОАК (първоначално „Ориенталска архива – каса“, а по-късно „Ориенталска архивна колекция“)²⁵, която включва 8604 архивни единици (а.е.)²⁶ и НПТА или Новопридобити турски архиви²⁷ – общо 4130 а.е.²⁸ Другите документи са обособени в „Селищни фондове“, които могат да съдържат: основен фонд, А-фонд и предфонд (общо 329 160 а.е.)²⁹. Към тях следва да се прибавят записите на арабски език, при които към цифровата сигнатура е добавено означението „Ар“. В перспектива предстои да бъде създаден и масив „Б“ с класирани документи³⁰. Освен това е оформена и колекция с копия на документи, получени в рамките на обмен с турските архиви³¹.

Част от тези колекции и фондове бяха прегледани, за да се подберат документите, които се отнасят до Казанлък и околността му. Известно е, че в т.нар. регистри колекции – „Сиджили“ и „Дефтери“ – не са запазени цели корпуси за този град и регион. Поради това усилията се насочиха към архивните масиви, които съхраняват предимно единични документи. В тях обаче също бяха открити регистри – частични или напълно запазени, дори един подвързан.

Така бяха изследвани документите от колекциите ОАК и НПТА, в които се съхраняват източници по темата. Освен това бяха прегледани и принципно класираните в поселищен фонд „Казанлък“ източници. Това са: Фонд № 91 – основен фонд, съдържащ 135 а.е.; от същия фонд, но масив „А“ (или Фонд № 91А) – общо 111 а.е. За града има и обособен Предфонд (сигнатура Кз 1/1-3), който съдържа ксерокопия на няколко документа. Поради близостта на Казанлък със Стара Загора бе прегледан и фонд № 93 (с 212 а.е.), № 93А (с 229 а.е.) и предфонда за Стара Загора (Сз 5/1-19, Сз 6/1-8 и Сз 7/1-7). Освен това, както се видя, каза Казанлък е спадала за определен период към санджаците Пловдив и Чирмен. Това наложи да бъдат проучени и фондовете (основни и „А“) и предфонда на селищата: а именно фонда на Пловдив – № 88 (1 805 а.е.), № 88А (1 394 а.е.) и предфонд (Пд 1/1-89; Пд

„Сиджили“ в Националната библиотека в София. – В: Из практиката на османската канцелария. сб. материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите“, София, 23 октомври 2009. съст., науч. ред. Румен Ковачев. София, 2011, с. 85–105.

²⁴ Али, Севдийе. Проблеми на разкриването на дефтерите от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: Библиотека, 2016, кн. 6, с. 132–149.

²⁵ **Иванова**, Светлана. Комплектуване, формиране и разкриване..., с. 29–30.

²⁶ Сайт на НБКМ [прегледан 25.08.2019 г.] http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=258

²⁷ **Иванова**, Светлана. Комплектуване, формиране и разкриване..., с. 30–31.

²⁸ Сайт на НБКМ [прегледан 25.08.2019 г.] http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=258

²⁹ **Пак там**.

³⁰ **Иванова**, Светлана. Комплектуване, формиране и разкриване..., с. 36–41.

³¹ За тях вж **Радушев**, Евгений, Ковачев, Румен, Андреев, Стефан. Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. София, 1996. Също и: **Кендерова**, Стоянка, Добрева, Маргарита. Документи за историята на Илинденско-Преображенското въстание, съхранявани в Истанбулския османски архив на Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. – В: *Известия на държавните архиви*, 2003, т. 85–86, с. 276–385.

2/1-118; Пд 13/1-18; Пд 14/1-31; Пд 15/1-37; Пд 16/1-12 и Пд 17/1-43), също за санджака Чирмен – фонд № 87 (77 а.е.) и № 87А (288 а.е.)³².

Именно част от тези документални масиви ще се представи в опит да се покаже информационното богатство и потенциал, които те съхраняват по отношение на Казанлък и неговата околност. Ще се споменат и някои документи, които са особено важни за осветляването на един или друг въпрос от политическата, икономическата или културната история на града и региона. Отново ще направя уговорката, че обзорът има предварителен характер – не за всички документи е изготвена анотация, някои ще бъдат представени или анализирани в бъдеще. Поради това част от фактите са по-скоро условни и могат да бъдат коригирани след пълната обработка на архивните записи. Несъмнено обаче и на този етап може да се постигне обективна обобщена представа за османската документация, съхранявана в отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ, хвърляща светлина върху историята на Казанлъшко.

Хронология на източниците

Като цяло, документите по отношение на Казанлък и околността му, съхранявани в НБКМ, не са ранни. Те са след т.нар. „класически период“ на османската държава, който известният османист Халил Иналджък определя да бъде между 1300 и 1600 г.³³ Така като най-ранен документ може да бъде посочен един берат (*berat*) за получаване на сумата от седем акчета дневно на османски служител от 1 януари 1626 г.³⁴ Друг стар документ е ферман (*ferman*) до кадията на Казанлък за събирането на джизие от спадащите към каза Казанлък села Кечи дере (дн. с. Енина) и Шипке (дн. гр. Шипка) за 1639–1640 г.³⁵ Най-късните документи са съответно от времето след Освобождението на България (1878), когато градът и регионът са включени в създадената съгласно Берлинския конгрес автономна област – Източна Румелия, която съществува до 1885 г.

Политическа история – кърджалийско време, военно дело

Много интересни документи са налични относно действията на кърджалийските главатари в Казанлъшко по време на размириците в Османската империя³⁶. Например в едно писмо (*mektub*) от 18 октомври 1781 г. на висш османски служител до кримския хан Селим Герай хан се описват действията на синовете на Канлъ Ахмед – Хюсейн и Еюб, както и на Кору Хасан, които разбойничествали из Казанлъшко³⁷. Също и доклад от 11.IX.1791 г. на куриера (*tatar*) Ибрахим до румелийския валия относно действията на разбойници в казите Казанлък, Чир-

³² По отношение Чирмен не е оформян предфонд.

³³ Вж **Inalcik**, Halil. The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. Translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber. The Trinity Press, Worcester, and London.

³⁴ **НБКМ**, Ориенталски сбирки, ф. 91, а.е. 10, л. 1.

³⁵ **Пак там**, а.е. 8, л. 1.

³⁶ За този период вж **Мутафчиева**, Вера. Кърджалийско време. София: БАН, 1993.

³⁷ **НБКМ**, Ориенталски сбирки, ф. 91, а.е. 78, л. 1.

пан, Стара Загора, Нова Загора и Ямбол, който съобщава, че срещу тях е изпратен Токатчъклията Сюлейман ага с 3000 души пехота и 500 конници³⁸.

В друго донесение (*arz*) от 24 октомври 1785 г. на кадията на Казанлък Кетхю-дазаде Мустафа до великия везир също се описват действията на казанлъшкия разбойник Куру Хасан, за Хаджи Ибрахимоглу и други кърджалийски главатар-ри³⁹. Куру Хасан е и обект на други два документа с автори – кадията на Пловдив⁴⁰ и наиба на Стара Загора⁴¹, които също през октомври 1875 г. докладват на османските власти за неговите действия. Следва да се отбележи и още едно донесение, в случая от аянина⁴² на Високата порта Ессеид Мустафа от Казанлък до височайши османски сановници, относно кърджалийските главатар-и Кара Фейзи, Дженкчиоглу и Исаоглу (документът е от 26.X.1800 г.).⁴³ Също и един доклад (12.IV.1810 г.) на Ахмед Джелиледдин паша до султана, описващ настъплението на разбойника Бекирли Мустафа към Пловдивско и по-сетне бягството му към Казанлъшката каза.⁴⁴

Тук е мястото да се спомене и изложение (*arz*) от 11.I.1825 г. до чирменския мю-тесаръф и други османски служители, в което са описани оплакванията на жителите на с. Шипка, спадащо към каза Казанлък, които недоволстват от действията на аянина капуджибаши Хюсейн ага⁴⁵. Интересен е и един дефтер (регистър) от 7.VIII.1799 г., включващ имената на аяните в различни кази и броя на подчинените им войници. По отношение на града е списано: „Каза Акче Казанлък, аянин – Мустафа ага, войници – 300 [души]“.⁴⁶

Във фондовете се съдържат и голям брой документи за рекрутиране на войници, дезертьори от османската армия, събиране на доставки за войската и т.н. Например в изложение (1791–1792 г.) от аянина Мехмед Кючюк до султана се говори за рекрутиране на 100 души от каза Казанлък и поставянето им под командването на военачалника Дервиш бей.⁴⁷ В писмо на османски военен до главното командване (от 1853 г.) се съобщава, че са заловените дезертирали войници от казанлъшките села, които извършили убийство и грабеж, и съответно ще бъдат съдени.⁴⁸

³⁸ Пак там, Сз 6/7, л. 1.

³⁹ Пак там, ф. 91, а.е. 26, л. 1.

⁴⁰ Пак там, ф. 88, а.е. 378, л. 1.

⁴¹ Пак там, ф. 93, а.е. 57, л. 1.

⁴² За аяните вж Shusharova, Maria. A Local View over the War. War Service Functions of the Rumelian Ayans in the Ottoman Empire – the end of 17-th and during the 18-th Centuries. – В: *Empires and Peninsulas. Southeastern Europe between Katlovitz and the Peace of Adrianople, 1699–1829*. Eds. Ivan Parvev, Plamen Mitev, Maria Baramova, Vania Racheva. Berlin: Lit Verlag – Muenster, 2010, с. 231–242.

⁴³ НБКМ, Ориенталскибирки, ф. 91, а.е. 4, л. 1.

⁴⁴ Пак там, Пд 16/11, л. 2.

⁴⁵ Пак там, ф. 91, а.е. 2, л. 1.

⁴⁶ Пак там, ф. 93А, а.е. 170, л. 1.

⁴⁷ Пак там, ф. 91, а.е. 3, л. 1.

⁴⁸ Пак там, НПТА XIX 19/88, л. 1.

Данъци, икономика, население, социален статус, духовност

Както може да се очаква, градът и околността му са напълно инкорпорирани в османската данъчна система и съответно жителите им са заплащали данъците си към държавата съобразно религиозната си принадлежност и социалния статус. Така например в един султански ферман (*ferman*) до кадията на Казанлък се регламентира събирането на джизие⁴⁹ от спадащите към каза Казанлък села Кечи дере (дн. с. Енина) и Шипке (дн. гр. Шипка) за 1049 г. (1639/40 г.).⁵⁰ Особено важна е молба (*arzuhal*) от 15 март 1694 г. на жителите на село Шипка до султана, с която те искат да бъдат освободени от някои данъци, понеже имали задължения като дервентджии (т.е. пазители на планинските проходи)⁵¹. В друг данъчен регистър от 20 юли 1833 г. са записани плащанията на жителите на Казанлък – мюсюлмани, немюсюлмани и цигани, към османските власти⁵².

Градът и селищата около него са включени и в системата за покупки на провизии за османската държава и армия. Интерес в това отношение представлява съдебен протокол (*hücet*) от 24 ноември 1670 г., с който първенци от селища от каза Казанлък: от село Синитли (вер. дн. Морозово или Горно Черковище) – коджа⁵³ Осман, син на Мехмед; от село Ешекли (дн. Николаево) – Йомер беше, син на Зулфикар; от село Салтъкам (дн. Копринка) – коджа Али, син на Ибрахим; от село Сехини (?) – Хатиб Халил ефенди; от село Кечи дере (дн. Енина) – Зайхими Мустафа Челеби; от село Мусиджам (?) – спахията Ахмед Челеби декларира, че са получили от Осман ага сумата от 250 гроша за 500 килета⁵⁴ пшеница, закупена за еничарите в Одрин⁵⁵. От следващата година е заповедта за доставки, които следва да бъдат получени от казите Казанлък, Султан йери (каза в Родопите), Бунар Хисар (дн. гр. Пънархисар, Турция), Кърк Килисе (дн. гр. Къркларели, Турция) и т.н.⁵⁶ В предфонда на Пловдив пък има регистър (1845/46 г.), включващ имената на българи джелепи, които снабдяват с дребен рогат добитък османската армия. Добитъкът е доставен от различни кази – Сливен, Стара Загора, Казанлък и т.н.⁵⁷

Във фондовете и колекциите на НБКМ се съхраняват и османски документи за розопроизводството в Казанлък и в района – традиционен местен отрасъл.⁵⁸ Из-

⁴⁹ Данък, събиран само от немюсюлмани.

⁵⁰ НБКМ, Ориенталскибирки, ф. 91, а.е. 8, л. 1.

⁵¹ Пак там, а.е. 76, л. 1.

⁵² НБКМ, Ориенталскибирки, ф. 91, а.е. 47, л. 1.

⁵³ Коджа (*koca*) – букв. „възрастен“, „стар“, в случая „старейшина“.

⁵⁴ Мярка за обем, която варира за различните региони и периоди. Обикновено се има предвид цариградското киле, което е равно на 37 литра. Вж Векров, Манчо. Метричната система в България: Метрични реформи и метрологична дейност XVIII–XIX в. По: Дигитална библиотека по архивистика и документалистика. [онлайн]. [прегледан 25.08.2019 г.] http://electronic-library.org/books/Book_0057.html

⁵⁵ НБКМ, Ориенталскибирки, ф. 91, а.е. 13, л. 1.

⁵⁶ Пак там, а.е. 16, л. 1–2.

⁵⁷ Пак там, Пд 17/23, л. 1.

⁵⁸ Вж Пенчев, Пенчо. Казанлъшкият край през Възраждането. София: АИ „Проф. Ма-

вестни са например писма от 1858 г., в които са споменати митата, които следва да се съберат от търговците – закупчици на розовото масло, произвеждано в Казанлък и околията.⁵⁹ В периода след Кримската война започва и по-бързото развитие на града, като през него преминава и телеграф. Така в преписка от 1867 г. се споменава, че ще бъде удължена телеграфната линия от Стара Загора, през Чирпан за Казанлък, като за нужните материали за построяване за линията е набавена и определена сума.⁶⁰

От 30-те години на XIX в. е и един, по израза на Махиел Кил, „регистър на молбите за възстановяване на църкви в империята“, в който е записана молба за възстановяване на църквата в Казанлък и други селища от България.⁶¹ Известни са и два документа⁶² от 1867 г. за разходи за бедни лица от махали в Казанлък, както и за покупки на хляб и други храни за затворници от Пловдивския санджак, включително и за такива от Казанлъшко.⁶³

Както във всеки град, така и в Казанлък са функционирали различни благотворителни фондации (вакъфи). В предфонда на Пловдив например има запазени квитанции на вакъфа на Зелиха ханъм, развиващ своята дейност в касаба (т.е. град) Казанлък. Бележките са общо единадесет и са от 9 август 1874 г.⁶⁴

Особено важен е един регистър (*defter*), съхраняван в предфонда на Стара Загора, съдържащ списък с имена на жители от каза Казанлък. Става дума само за християни от селата Кечи дере (дн. с. Енина), Шипка, Ак баш (дн. с. Габарево) и т.н. Общо, по рекапитулация на писаря, са записани 2402 души. За съжаление регистърът е без дата и не става ясно по каква причина е бил създаден, но пък е ценен източник за именния фонд на жителите на казата през османското владичество.⁶⁵

Други

Много интересни са и документите, даващи информация за микроисторията на града и региона. Така може да се добият данни за отделни лица, които са пътували за други части на империята. В пътен документ (*murur tezkeresi*) от 6 март 1869 г. се вижда, че някой си Мехмед, син на Исмаил, от село Шекерали (дн. с.

рин Дринов⁶⁶, 2005, с. 19–103; Зарев, Косъо. История на българското розопроизводство. Пловдив: Вион, 1996.

⁵⁹ НБКМ, Ориенталски сборки, НПТА XIX 25/49.

⁶⁰ Пак там, НПТА XIX 26/1.

⁶¹ Пак там, ОАК 45/22. Анотация на документа може да бъде видяна в: Кил, Махиел. Изкуство и общество в България през турския период: Преглед на икономическите, юридическите и художествените предпоставки за българското поствизантийско изкуство и неговото място в развитието на изкуството на християнските Балкани, 1360/70–1700 г. нова интерпретация. прев. от англ. Росица Градева. София: Любомъдрие–Хроника, 2002, с. 145.

⁶² Пак там, ф. 88, а.е. 558, л. 1.

⁶³ Пак там, а.е. 612, л. 1.

⁶⁴ Пак там, Пд 13/10, л. 1–11.

⁶⁵ НБКМ, Ориенталски сборки, Сз 6/3, 36 л.

Хаджидимитрово, община Казанлък), ще пътува през Казанлък за Цариград.⁶⁶ В друг подобен документ от 1872 г. е записано, че Шино, син на Ранко, от село Шипка, ще пътува за Добридже (вер. се има предвид Добруджа).⁶⁷ Тук ще спомена и един списък⁶⁸ на колари (арабаджии) от Казанлъшко, Старозагорско, Чирпанско и т.н. от 15 януари 1856 г., както и квитанции на талигаджии (колари), че са получили суми за превози от Казанлък до Пловдив.⁶⁹

В наследствен опис (*tereke defter*), вероятно от XIX в., е изброено и оценено имуществото на починалия в сливенската болница казанлъчанин – Мустафа, син на Исмаил от Чаршъ махала, където са включени предмети от бита и т.н.⁷⁰ От свидетелство (*tezkere*) от 4.II.1844 г. разбираме, че някой си казанлъчанин Йорги, син на Яни, служи като чирак в еснафа на арабаджиите (т.е. коларите).⁷¹

Сред фонда има налични документи и за криминални прояви на жители на села от Казанлъшко. Така например в телеграма (11.XI.1875 г.) от Търново до каймакама на Казанлък се съобщава, че е заловен Хаджи Мехмед от село Исова (вер. дн. с. Долно Изворово). Въпросното лице било изпратено за Казанлък, но в село Дебалче (дн. гр. Дебелец, община Велико Търново) успяло да избяга.⁷²

Във фонда на санджака Чирмен са запазени и две разписки от 1856–1857 г. за получена сума в размер на 225 гроша от Главното счетоводство за тимар в село Хамурсуз (дн. с. Ръжена), спадащо към нахия Казанлък, към санджак Чирмен.⁷³

Заклучение

Можем да приложим десетки други примери за османски документи, които да ни дадат детайли от историята на Казанлък и околността, но това едва ли е необходимо. Представените дотук са достатъчно, за да създадат ясна представа. Очевидно в течение на времето населението на региона се увеличава. Жителите на града и селата в околността са етнически разнородни – българи, турци, цигани и евреи, които съставят една мултикултурна и мултирелигиозна среда, характерна за Балканите през целия период на османското владичество.

Документацията оформя типичен османски регион – обложен с обичайните за периода даждия (джизие, десятъци и т.н.), като очевидно някои от селищата около града, като Шипка например, в качеството си на дервентжии, са имали известни данъчни облекчения – нещо крайно типично за подобен род населени места. На същите привилегии прочее са се радвали жителите на село Калофер⁷⁴.

⁶⁶ Пак там, ф. 91, а.е. 39, л. 1.

⁶⁷ Пак там, а.е. 40, л. 1.

⁶⁸ Пак там, ф. 93А, а.е. 7А, л. 3.

⁶⁹ Бележка от 23.IX.1862 г. и друга от 26.V.1871 г. Вж **НБКМ**, Ориенталски сборки, ф. 88, а.е. 1013, 1 л.–гръб; и съответно: ф. 88А, а.е. 683, 1 л.

⁷⁰ **НБКМ**, Ориенталски сборки, ф. 91, а.е. 42, л. 1.

⁷¹ Пак там, а.е. 48, л. 1.

⁷² Пак там, а.е. 52, л. 1.

⁷³ Пак там, ф. 87А, а.е. 24, л. 2.

⁷⁴ Вж **Начов**, Никола. Калофер в миналото. Ч. 1: Фототип. изд. на кн. от 1927 г. София,

Като недостатък на документалния масив може да се посочи неговата разнородност. Той включва най-разнообразни типове източници, изготвени от османската администрация на различно ниво – от администратори в султанския дворец, през служители на съда на местно ниво, до локални финансови и други чиновници.

Важно е да се спомене, че общо погледнато документите не са регистрирани и трудно може да се добие по-обща представа за региона за определен момент. В това отношение може би следва да се потърси допълнителна информация в османските архиви в Истанбул и Анкара, която да добави стойност на наличната в София.

Въпреки тези недостатъци, фондовете и колекциите с османски документи, съхранявани в НБКМ, дори сами по себе си са повече от полезни за обогатяване на историческото знание за Казанлък и региона – това е вън от съмнение. Остава да се опишат съгласно модерната архивна метода и да се направят достъпни за историци и граждани. Трудна задача, но пък усилието ще бъде повече от ползотворно за всички интересувачи се.

1990; **Йорданов**, Кръстьо. Дервентджийството в района на Стара планина и Предбалкана през XVI в. – В: *Известия на Регионален исторически музей* – Габрово, 2015, т. 2, с. 174–193.

Прогласяване независимостта на Българската църква на празника на Светите братя Кирил и Методий

Словото на Българския Екзарх Антим I II, произнесено в Цариград на 11 май 1872 г.

СТОЯН РАЙЧЕВСКИ

**Proclamation of independence of the Bulgarian Church
on the feast of the Holy Brothers Cyril and Methodius**

**The speech of the Bulgarian Exarch Antim I,
delivered in Constantinople on May 11, 1872.**

Stoyan Raychevski

Summary

The famous historian Stoyan Raychevski examines the determination of Exarch Antim I in defending the Bulgarian interests and the independence of the Bulgarian Exarchate. In his article he focuses on the events that took place during the feast of the Holy Brothers Cyril and Methodius on May 11, 1872. Then Exarch Antim I performed the first solemn church service as exarch in concelebration with the Bulgarian metropolitans in Constantinople – Panaret of Plovdiv, Hilarion of Lovch and Hilarion of Makariopolis. The act for the proclamation of the independence and autonomy of the Bulgarian Church was also read.

Key-words: Exarch Antim I, speech, St. St. Cyril and Methodius, Independent Bulgarian Church, Constantinople.

В навечерието на Великден, който през 1872 г. се падал на 16 април, първият Български Екзарх Антим I предприел стъпки за да влезе в каноническа връзка с Вселенския патриарх. На 4 април 1872 г., след като вече е получил поканата от великия везир да се яви във Високата порта, за да му се връчи берата за неговото утвърждаване, той изпратил при него делегация от трима членове на Привременния съвет – Гаврил Кръстевич, Иванчо Пенчович и Георги Чалъков за да определи чрез тях деня, в който да му се представи. Патриархът отговорил, че той не признава българите и техния „мним екзарх“ и че ще се посъветва със своя Синод. На следващия ден в Екзархията пристигнал патриаршеският пратеник архимандрит Герман, за да предаде отговора на Патриарха и на Патриаршеския синод. Разговорът протекъл тягостно и с дълги паузи на взаимно мълчане. Когато си тръгвал пратеникът заявил, че нямал поръка да се впуска в разсъждения, а само ще предаде на патриарха и на Синода казаното от Антим I. Тогава му било казано от

Екзарх Антим I: „Предайте на Негово Светейшество, че българският народ е имал църкви, които Патриаршията е унищожила. Сега народът си ги иска и понеже аз принадлежа към този народ, браня неговото право!“.

А на повтореното от Герман, че Патриаршията очаквала писмен отговор на посланието ѝ от 22 януари и повторила основанията ѝ да настоява за това, Екзарх Антим I отвърнал категорично: „Правата на моя народ – ето моят отговор. Аз нямам друг отговор“.

Три дни по-късно предишните екзархийски пратеници, без Гавраил Кръстевич, направили ново безрезултатно посещение в Патриаршията. На 12 април, Велика сряда, те за трети път посетили Патриаршията, но отговор от патриарха получили един ден по-късно и той гласял само, че Антим не трябвало да служи. Патриархът отказвал упорито да приеме Екзарх Антим I, за да не би с това да дадал повод и основание на българите да си помислели, че „той признава свършения факт и разрешава на екзарха да служи в българската черква на Балат“.

Няколко дни преди самия празник Възкресение Антим I, както бил обещал преди това на Великия везир и съобразно задълженията си по фермана като постоятел на Българската черква, отново пожелал патриархът да го приеме. То обаче пак отказал да го стори. Тогава Екзарх Антим I отправил към него друга молба, да му разреши да служи на Великден в българската черква, за което цариградските българи силно настоявали. След пропадането на мисията на пратеници на екзархията при Вселенския патриарх, на 15 април, в съботата преди Възкресение, Екзарх Антим I му написал едно дипломатично писмо със заявена склонност към примирие, което завършвало с много ясно изразен отказ от страна на Българската екзархия да поеме отговорността за всички последствия:

„Обръщайки се още веднъж писмено към Ваше Светейшество, аз Ви моля, въпреки вашия отказ да ме приемете, да ми изпратите Вашето патриаршеско разрешение да служа Божествена служба, като спомена вашето име, в българската църква „Св. Стефан“ на Балат по случай празника на Възкресението на нашия Спасител Исуса Христа. Със съжаление в същото време трябва да добавя, с всичкото подобаващо към Ваше Светейшество уважения, че отхвърлям цялата отговорност за последиците. На Ваше сиятелство смирен брат в Христа /п/ Антим митрополит Видински и Екзарх Български“.

На самия ден Великден Антим изпратил по Григорий ново писмо до патриарха, с което му заявил, че православният български народ иска от него настоятелно да извърши Божествена света литургия в българската църква „Св. Стефан“. Патриархът не върнал този път писмото, като знак, че между тях вече нямало никакво общение, задържал го и не дал исканото разрешение. Съзнавайки, че тези добронамерени негови стъпки, които не срещат никакъв отклик у Вселенския патриарх, могат да подкопаят увереността на българския народ, че народното дело е успяло, на 20 април 1872 г. Екзархът написва ново, пак учтиво, но нетърпящо повече никакви възражение писмо, което изненадало с дързостта си и самият патриарх:

„Досега аз молах Ваше Сиятелство за две неща: за разрешение да Ви изразя лично своето почитание и за разрешение на празника на Възкресението на Нашия

спасител и Господ Исус Христос да служи в българската черква „Св. Стефан“ на Балат, но за нещастие, не получих нито едното, нито другото. Оставя ми трета молба, с която почитателно се обръщам към мъдростта на ваше Сиятелство. Узнах, че трима от нашите свети отци: Високопреосвещенният Панарет Пловдивски, Високопреосвещенният Иларион Ловчански и Високопреосвещенният Иларион епископ Макариополски, са били подложени и от Ваше светейшество на църковно наказание, задето са извършили св. Литургия в църквата „Св. Стефан“...

Позволете ми, Светейший отец, открито да Ви явя, че по силата на положение-то, в което се намирам, ще бъда задължен официално да обявя за нищожно едно такова наказание като неправилно и неоснователно, ако вие не побързате сами да го анулирате... Иначе, за съжаление, аз съм длъжен да явя, че и този случай би могъл също да се изплъзне от Ваше Светейшество... Антим, митрополит Видински и Екзарх Български“.¹

След като Вселенският патриарх не променил позицията си, Екзарх Антим I поел доблестно отговорността като духовен пастир на българите и пристъпил към изпълнение на задължението си като духовен водач на българския народ и отменил едностранно едностранно наказанието, което Патриаршията била наложена на владиците Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски заради богоявленската им служба.

На 23 април, първата неделя след Великден, след църковната служба в българската черква „Св. Стефан“ в Цариград, архимандрит Григорий прочел пред събраните миряни акта, издаден от Българския синод и подписан от Антим I за отмяна на наказанието на тримата български владици. Във него се изтъквало, че българския народ в своята история е имал три независими черкви: Търновската патриаршия, Охридската и Ипекската архиепископии, които са били унищожени антиканонично от Цариградската патриаршия. Останалият под ведомството на Цариградската патриаршия български народ, не можейки да търпи нейните беззакония, повел борба за възстановяване на независимостта на българската църква, която се увенчала с успех при създаването на Българската екзархия. След това въведение в актът се посочвали и причините, които са накарали споменатите трима българските владици, тогава членове на Българския синод, да извършат Богоявленската служба на 5 януари 1872 г., която не им е била разрешена от Вселенския патриарх. Това те направили по справедливото искане на цариградските българи, които в продължение на 12 години са били лишавани от благословението на еднородните си архипастири. Българските владици служили, въпреки забраната от страна на Вселенския патриарх, защото те чули и откликнали на „молбите и сълзите“ на родолюбивите българи в османската столица.

Член първи на акта обявявал наложеното от Вселенския патриарх и неговия синод църковно наказание на православните български архиереи Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски, обнародвано на 17 януари 1872 г., за „незаконно и нестанало“, понеже било направено „антиканонически

¹ Кирил, Патриарх Български. Екзарх Антим: (1816–1888). София: Синод. к-во, 1956, с. 399–400.

и безвременно“. Така на празника Томина неделя Българската православна църква с правото си на автокефална църква вдигнала наложеното от Вселенската патриаршията „низвержение“ на тримата български владци, което се приело и като демонстрация за нейната независимост, защото такава отмяна на църковно наказание можела да направи само една автокефална черква.² Тази акт на Антим I се посрещнал с голямо одобрение от народа, но определени среди, близки до правителството и до граф Игнатиев, го приели с известни резерви, опасявайки се, че той щял да попречи за едно скорошно помиряване с патриарха и патриаршески синод. По този повод Екзарх Антим I заявява в заседанието на Привременния съвет, че след всичките му безуспешни опити да влезе във връзка с Вселенския патриарх или да получи разрешението му, за да служи, той бил принуден най-накрая да пристъпи към решителни действия „отговарящи на правата и престижа на една автокефална църква“.

Скоро Екзарх Антим I дал нов знак за своята категоричност в отстояването на народните интереси и независимостта на Българската екзархия. Поводът дошъл с приближаването на големия народен празник св. св. Кирил и Методий. На 11 май 1872 г. той извършва първата тържествена църковна служба като български екзарх в съслужение с другите български митрополити в Цариград: Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски. Прочетен бил и актът за провъзгласяването на независимостта и самостоятелността на Българската църква.

Датата за тази демонстрация Екзарх Антим I избрал съзнателно, за да се подчертаели много ясно историческите права на българите да имат своя независима черква, такава, каквато е била тя по времето на цар Борис I Покръстител. Това проличава много ясно и от тогавашните обширни и възторжени репортажи, непосредствено от местото на събитието – българската черква край Златния рог.

Още от вечерта срещу празника на народните просветители всичките българи в Цариград, уведомени предварително, че негово Блаженство Антим ще служи в цариградската българска черква „Св. Стефан“, цяла нощ се стичали в храма да палят свещи там пред иконите на светците, а на сутринта, ден четвъртък, множеството се увеличило няколкократно и изпълнило всички улици към българската черква. Широкият черковен двор и широката улица между черквата и метоха се оказали тесни и не могли да поберат трупация се народ. Към единадесет и половина часа по турски голямото множество хора се изнесли към морската скеля, за да посрещат Българския Екзарх Антим I, където били излезли вече всички свещеници в свещеническите си одежди, всички ученици от българското училище, облечени в бели дрехи с трендафилови китки в ръце, пеещи непрекъснато хвалебствени химни. От морето се задала ладия, карана със шест весла, с Българския екзарх в нея, следвана от други ладии, които возели тримата владци и другите духовни лица. При стъпването на скелята Екзарх Антим I бил обсипан с рози и други цветя. Мнозина държали нарочно приготвени великолепни свещи.³

² Кирил, Патриарх Български. Екзарх Антим..., с. 406.

³ *Македония*, год. 6, бр. 7, 16.05.1872. (Притурка)

С такава една тържественост Екзарх Антим I прекрачил прага на също така великолепно украсената българска черква „Св. Стефан“ за подготвеното най-тържествено отбелязване на празника на светите братя Кирил и Методий и още по-тържествено оповестяване на възврънатата независимост на Българската църква.

„Днес, 11 май 1872 г., служи първият български Патриарх Антим I и се прогласи Българската църква за независима⁴ – е водещото заглавие на цариградския

Екзарх Антим I

⁴ *Право*, год. 7, бр. 10, 15.05.1872.

български вестник „Право“. В него българският Екзарх Антим I е титулуван като „патриарх“ – „Блаженственопървий наш Патриарх“. Това не е канонична грешка на тогавашния редактор, нито емоционално увлечение както ще стане ясно по-долу от самия текст, а твърдо убеждение и позиция, основана именно на историческата приемственост между подвига на Светите братя Кирил и Методий и възстановяването в ново време на отнетата от Цариградската патриаршия независимост на Българската православна църква: „Кой може наистина да погледне на светлия този празник, да чуе и изрече заедно с псалмопевеца тези утешителни думи, без да извика с радост и възхищение: „Нека за минута припомним онуй преминало, което изпълваше с толкова горчивина сърцата на окаяния до сега наш български народ! Туй мрачно преминало едва що почна да се отдалечава от нас; и ако то хвърля някаква сянка на нашата радост и не можем скоро да го забравим, значи, че то, като ни е покрило с мрака на невежеството, тъй щото допреди малко време ний бяхме забравили съвършено и каква свята длъжност имаме и трябва да имаме към нашите просветители и учители Кирилла и Методия – налага ни се изново длъжност да го не забравим, но да го имаме като светилник и пазител на бъдещото ни. Но под мрачните облаци на туй жалостно преминало не се ли вижда вече възтържествуването на правдата и истината, които в туй си възтържествуване простират своите светозарни и силни десници на толкоз години в окови лежащата и зле страдащата наша независима Църква.

Радостта, която всяко българско сърце усеща днес, не показва ли достатъчно, че настоящето е утешително за нас, че ни обещава изобилна жътва, че носи в недрата си едно младо поколение, пълно със здраве и сила, което е разбрало, че бъдещето нему принадлежи. Да, този знаменателен и забележителен празник ще остави вечен спомен и пример на нашите потомци. Но от де произхожда тази необикновена радост и от само себе си знаменит и забележителен празник? Коя е причината, дето тъй именно и изрично ние посочваме деня 11 май от 1872 г., когато има вече няколко години откакто признателният български народ е почнал и следва ежегодно да го празнува с необикновени тържества... Без съмнение тази година народният празник е по-величествен от други години – с първата Екзархическа служба“.⁵

Рано сутринта в четвъртък, още при пукването на първата зора, църквата, дворот и широките откъм Фенер и Балат улици се изпълнили с множество народ, който постоянно се увеличавал, за да посрещне и види своя архипастир Екзарх Антим I. Трудно може да си представи днес човек възбуждението, което настъпило сред струпалия се народ, когато в далечината се показва да влиза в Златния рог голямата ладия със шест весла на Негово Блаженство Антим I, следвана от други шест ладии на уважаваните синодални старци и др. духовници от Ортакой. Екзарх Антим I за втори път от пристигането си в османската столица посещавал Фенер, но вече „не за да преклони глава пред гордия фанариотски началник“, а за да „донесе съвършеното им избавление и освобождение от толкоз годишното им робство“. Посрещнат по такъв великолепен начин и силно развълнуван, Антим I

⁵ Пак там.

благословил народа, влязъл в храма и заел отреденото му място. При запяването на певците той слязъл от престола си, целунал иконите, облякъл свещеническите одежди и започнал божествената служба в съслужение в свещенодействието от Панарет Пловдивски, Иларион Макариополски, Иларион Ловчански и архимандритите Григорий и Виктор. „Народът беше толкова много – пише свидетел, – щото видяхме хора, които се качваха и вървяха по раменете на други, за да дойдат и видят по-отблизо своя свещеноначалник.“

След изчитането на Апостола архимандрит Григорий Хилендарски започнал да чете акта, с който се провъзгласява самостоятелността на Българската църква, основана на историческите права на народа – „на основание на законното съществуване на древните наши независими църкви, незаконно унищожени от гръцката цариградска Патриаршия“.⁶

А след прочитането на Евангелието Антим I изрича слово, за подвига за „приснопаметните наши отци Кирила и Методия“, след което преминал върху значението на възстановената ни народна черква и за добрините, които българският народ може да очаква от възобновената самостоятелност на неговата православна църква.

Словото⁷ на Антим I, произнесено на празника на св. св. Кирил и Методий в българската черква в Цариград, 11 май 1872 г.:

„Двоен празник празнуваме днес в този Божии храм, чада възлюбени. Днес славим и възпяваме тържествено приснопаметните имена на нашите равноапостоли Светого Кирила и Методия. Чрез тях, чрез тяхното Божествено поучение и чрез техните старания нашият народ излезе преди хиляда години от тъмнината и от сянката на смъртоносното идолопоклонство и влезе тържествено в нов живот... Като верни ученици и последователи на върховния си наставник и учител предприели проповеданието на евангелската истина, изкореняването на суеверието, възраждането на нравствения човек и въобще изпълнението на предизречените от устата на височайшата правда истина.

Поради това и ние днес чрез високото тайнство на безкръвната тази божествена служба, въздаваме слава Богу, който е бил и застъпник наш и прибежище наше в дни на скърби наши, помощник наш и милост наша, който е благоволил в разстояние на цели десет векове, в които нашият народ претърпя толкоз и толкоз злочестини, да ни утеши и да съхрани свято и непорочно евангелското учение на Св. Кирила и Методия, божественото наследство, с което и в името на което, възобновява днес обществения си живот и православната Българска църква.

От тази славна столица бяха тръгнали преди хиляда години двамата благородни братя Кирил и Методий, за да идат да просветят с Евангелското учение нашите праотци. В тази същата столица днес ние тържествуваме паметта им и чрез самия език, който те сами учеха, благодарим всевишного за щедрата му към нас ми-

⁶ *Македония*, год. 6, бр. 7, 16.05.1872. (Редовна притурка)

⁷ *Право*, год. 7, бр. 10, 15.05.1872.

лост, със силата на която можахме най-после да придобием светите си църковни правдини, на които изпълнението днес вече е дело. С благословението и с молитвованията на свещениците Архипастири и на ревностните поборници на Христовото учение. Изпровождаха се тогаз от тук за българските населения нашите просветители. Благословението и молитвованията на Цариградската църква следвае ние и днес още да търсим не само като неделими членове на всеобщото православно изпълнение, но и като нейни признателни чада, от нея възродени духовно и от нея най-напред възпитани в Божествените евангелски истини.

Бориха се в онуй време Кирил и Методий против разни и многобройни препятствия за чистото и непорочно предание на тези истини, бориха се дълго време и най-после като се увенчаха апостолските им трудове с пълна сполука, те можаха да свържат още по-тясно с всеобщата православна восточна църква новопокръстения български народ, който беше се поревнал и на Рим, но който умея в многобройните в онова време църковни прения да съзре истината и да остане в нея без да жертва нищо от правдините си. Същият народ намери по-после в църковния си живот същите явления под друг вид, с друг образ. Но както тогава, тъй и днес, той се представя изново пред вероизподния свят със същата непорочна истина на православието и със същата правда, която има да се управлява църковно чрез свои народни пастири, съгласно духа и постановленията на православната църква.

Погрижиха се в онова време Кирил и Методий да предадат на покръстения от тях български народ божествените истини на собствения негов език... Тъй мисли той днес. Това изповядва, тази истина ще поддържа и възобновеното сега духовно българско началство.

Тъй тържественият празник на св. Кирилла и Методия стана днес за всички нас не само утешителен, но и поучителен. И ние не почитаме както трябва паметта им, ако би се не стараем да се ползваме от тяхното учение и техния пример. Днес всинца с горещ възторг се радваме на възобновението на православната Българска църква под име Екзархия, която днес вече почна да действа в живота и в обществото. Праведна е общонародната ни радост, възлюбени в Христа чада. Благочестиви са чувствата, които ви въодушевяват, утешителни и приятни са надеждите, които си съставяме всинца за бъдещото ни духовно и православно благоденствие в недрата на Екзархията. С Божествената помощ те и общонародните надежди не ще бъдат празни и суетни.

Миролюбивият и честит български народ ще умее да оцени точно и справедливо църковно управление, с което се сдоби и както всеобщите му желания чрез благородното му обхождане можаха да станат дело, тъй и днешните му добри надежди ще могат да се осъществят напълно, ако покаже същата мъдрост, същото благоразумие, същата преданост към бащината си православна вяра... Нищо не съществува на тоя свят, чада, без една цел от самого Бога предначертана. Тъй и всяко постановление в обществото има едно свое собствено предназначение. Но всички други обществени постановления са повече дела человечески, само църквата Христова, е божествено постановление. Тя има за основание самого Господа нашего Исуса Христа, а за цел – Царството Божие. Нейното високо послание на

този свят е, да освети човечеството, да го свърже с божеството, да го избави от световната суетност, за да го спечели за Царство Божие. Христовата църква няма за цел нито величие мимоходно, нито слава великолепна, нито сила необорима, нито богатство, нито други световни и божествени удоволствия... Тя не се възвишава на златообкован престол, за да заповядва и управлява господарски. С човека лично, с неговото душевно възраждане се занимава тя кротко и тихо като майка благоутробна, а не с управление на царства или с основание на сила, защото Христовото царство не е от този мир.

Възвишението на ума към небесного Бога, образованието на душата, освещението на чувствата, облагородяването на сърцето, тайно, въобще и божествено възобновление на човека, любов към всичките, смиреност, преданост към длъжността, дълго и постоянно търпение, но и непоколебимо към праведного Бога упование в злочастните времена, стремление към всяко добро и богоугодно дело, труд ежедневен с пълна надежда за възнаграждението му от Създателя, вяра, любов надежда – ето чада, добродетелите за учението и за разпространението, на които е поставена в човеческото общество святата църква на Исус Христос.

Част неотделна от тази църква съставя днес по снизхождение Божие и православната наша Българска Екзархия. Следователно и нейното послание не може да бъде различно. Същото учение, същите истини, същите свети начала е длъжна и тя да разкрива и развива за слава Божия. Цариградската църква вижда, че българският народ е силно запазил тези наставления и е запазил православната си вяра. Българският народ, когото нищо не може да разклати както в чувството на правдата му, нито в бащините му вероизподни убеждения, ще покаже и занаят славен и делом, че той, каквото и да стане, с глубока принадлежност ще следва дадените му преди векове пастирски съвети от първите му учители в светата Христова вяра. Той знае, че духовното му щастие в новоустроената наша Екзархия не ще да е действително, освен ако следва тия спасителни съвети. Ето защо намерих и аз за добро да ви ги припомня тука вкратце. Имайте ги винаги в ума си, имайте ги всякога предвид...

И Българската наша Екзархия при всички външен народен характер, не ще си позволи никога да смеси небесното с земното, божественото с човеческото, духовното с мирското. Едно и също послание на нейните служители. То е нравственото образование, възвишение на българския народ по евангелското учение на Българската православна църква, на която ще са грижат ежедневно да привличат любовта ѝ, благословените такива. Такива служители ще бъдат украшение и чест на църковното наше управление. Тъй ще отговорим и на истинното послание, което има в обществото църквата въобще, както казахме по-горе, и тъй общонародната полза от Екзархията ще бъде по-действителна, защото всяко обществено постановление тогази плодотвори по-добре, когато то отговаря на целта, за която е поставено и действа съобразно със собственото си естество. Ето защо, чада, трябва всинца да окръжим с любовта си, с предаността си, със самоотвержението си, с благочестието си, със съгласието си, с почитанието си, тази свещенна драгоценност, която придобихме с толков трудове и на която днес звучи тъй сладко

приятното име Българска екзархия. Вниманието и грижата за нейното утешение трябва да са двойно по-големи, отколкото бяха старанията ни за придобиването ѝ. Обикновено човеците се прилепват повече до онова, четото искат да придобият, отколкото до нова, четото притежават. Надеждата винаги бива по жива и по-силна, отколкото определеното състояние, но ние нека бодърствуваме, нека бъдем всякога трезви и внимателни.

Екзархията е вече основана. Тя действа и живее. Но нека бъдем точни изпълнители на длъжностите си, верни и достойни ученици на тържествуемите днес Св. Кирила и Методия – предани чада на Православната църква при всички огорчения, които би ни причинило едно безвременно упорство... Тези съвети отправил преди хиляда години великий Фотий Цариградски – Вселенски Патриарх до тогавашний Български цар Бориса, който на кръщението си се наименоувал Михаил.

Както казахме, Българската екзархия е дело свършено, но животът на Българската екзархия почва и той трябва да е вечен. Какво свято поприще на благочестна деятелност се отваря днес пред всинца ни! От сега нататък се изискват внимание, мъдрост, кротка деятелност, безкористна вяра в Бога и благочестие, защото само така ще можем да покажем на цял свят, че сме били достойни да се управляваме църковно самички и съгласно с учението и преданията на Православната восточна църква, на която ще постоянстваме да искаме умолително благословение..

Екзархията се съставя по обществено желание, но тя би била гола дума, тя би била мъртво тяло, ако би да не умеем да се управляваме съразмерно с важността и с високото и свято предназначение. Радостта, с която днес тържествуват паметта на Св. Кирила и Методия всичките в пространната Османска държава Български епархии трябва с праведно удоволствие, което ни причинява, да ни прави по-чувствителни в длъжностите, които ни се налагат. Уверен съм, че както съгласието спомогна на устроението на любимата наша Екзархия, тъй това също съгласие ще ни улесни в управлението ѝ, което е животът ѝ в обществото. Ето защо повторително ви препоръчвам любов, мир и съгласие...

Господи, Боже, Вседържателю, който си благоволил да явиш нам милостта си и щедростта си, просвети и вразуми всички нас. Не оставай, Господи, верния Български народ, надзиравай го, покровителствай го, ръководи го невидимо в пътя на божествения твой закон, на благочестието, на всяко добро и богоугодно /дело/. Боже, закрили и закрепи възстановената наша Православна черква, за да бъде свята и непорочна во веки веков... Амин”⁸

Това забележително слово на Екзарх Антим I I намира широк отклик сред цариградските българи и българския периодичния печат, който отразява широко забележителното събитие и коментарите за него не отшумяват дълго време. Вестник „Право“ набляга върху причините, принудили българските не само Екзарх Антим I, но и българските архиереи да изхвърлят името цариградския патриарх.

Понеже гръцкият Патриарх постоянствал в отказването си да припознае Екзархията, духовният началник на българите Екзарх Антим I не споменава вече в

⁸ Пак там.

молитвите Негово Светейшество. Владичите също изхвърлят името му и вместо него споменават „Св. Български Синод“, а архимандритите – „Блаженного Антима“. Тук следва коментар, който разяснява значението на случилото се и отива по-далеч в тълкованието за постигнатото вече изравняване по ранг на фенерския патриарх с главата на независимата българска църква, за което се излагат и съответните основателни аргументи:

„От всичко това виждате, че Негово Блаженство (Антим I) е съвсем независим от гръцкия патриарх, а вследствие на тази независимост и титлата Екзарх престава да съществува. В туй ни уверява и отношението на царското правителство спрямо Негово Блаженство. Ний имаме честта същия този ден (11 май 1872) да видим едно писмо от Високата порта до Негово Блаженство, съдържанието на което не знаем, на което беше написано: „До Негово Блаженство Българския Патриарх“. И наистина, ако Негово Светейшество гръцкият Патриарх не би бил толкова упорит, ако бе прегърнал Екзархията с християнско чувство и би приел Фермана, тогава Екзархията и името му щеше да поменува в священодействията си. Но сега, когато вече стана ясно, че никакво примирение не е възможно с гръцката църква, без да бъдат накърнявани нашите църковни правдини и когато името на гръцкия патриарх се вдига за всегда от нашите храмове, а и самото царско правителство признава началника на шест милионния български народ за свършено независим от всяко друго началство, нам не остава друго, освен най-законно да го титулуваме Патриарх Български, вместо Екзарх, което е се едно“.⁹

След свършване на черковната служба на 11 май – празника на Светите братя Кирил и Методий в църквата „Св. Стефан“, понеже и българското училище в Цариград този ден също празнувало, Екзарх Антим I I направил и там водосвет и после отишъл при събралите се за празника първенци, където след кратки разговори с тях управителят на училището Г. Шишков произнесъл подходящо за празника слово. С него той се обърнал към Българския Екзарх с препоръка да следва примера на светите Кирил и Методий за просвещението на народа, като единствено средство за всяко негово благополучие. Учениците изпели няколко песни в чест на „положителната науката“, които имали за цел да насърчат Негово Блаженство в разпространяването на просвещението, което да „възражда народите в света и да ги прави достойни за свобода им“. Трогнат от това мило посрещане Екзарх Антим I I благословил народа и най-вече учениците и се качил в приготвената за тържеството негова каляска, последвана от други две, с които пътували придружаващите го владичи. Оттам, изпратени с продължителни ръкопляскания, те отишли в къщата на Христо Тъпчилеща, където обядвали. След обяда се върнали в черквата и от там се качили в ладииите си, за да отплуват към Ортакой.

Докато Блаженият Антим и синодалните старци си отпочиват в метоха, навън народът играел народни хора, както в черковния двор, тъй и в метоха. На тържеството присъствали и мнозина чужденци и представители на други народности в този космополитен град. За реда и благоприличието се грижели 40–50 заптиета под командата на драгоманина на полицията Аристиди ефенди. Българското

⁹ *Право*, год. 7, бр. 10, 15.05.1872.

читалище в Цариград дало едно угощение в чест на празника на светите братя Кирил и Методий и провъзгласяването на независимостта на Българската народна църква. Него следобед пристанището в Златният рог представлявало чудно зрелище: безброй весла биели по бистрите води и придвижвали големи и малки ладии, превозващи пристигащите гости, които се нареждали и сядали на приготвената трапеза. Това угощение почели и „много от българските в Цариград и Ортакой госпожици и госпожи“. Пръв дигнал наздравица председателят на цариградското читалище Брадински за здравето на Н. И. В. Султана, а след него мнозина други – за българския народ и за Негово Блаженство Антим I. А в това време наоколо „народният орган – гайдата и една европейска музика“ цепели въздуха и призованите, без изключение, играели еднакво умело както на гайдата, тъй на европейската музика. Драго ставало на човек да гледа полученото се братство от смешението на стари и млади, богати търговци и сиромаси, занаятчии и всякакви, как те „както размесено бяха насядали на трапезата, размесено се хващаха на хорото, в което взеха участие и госпожиците“.¹⁰

Едва когато слънцето започнало да слиза ниско и с последните си зари взело да се разделя от деня, всички празнуващи се качили на ладии и потеглили към Калебурун, украсен и също осветен. Тук друга нарочно приготвена музика свирела маршове в чест на всеобщата българска радост и пак следвали същите наздравици.

По повод на тази първа служба за тържественото обявяване на българската църковна независимост цариградското българско списание „Читалище“ помества едно пространно стихотворение, в което Екзарх Антим I е титулуван патриарх, според народното признание, озаглавено „За спомен на първата служба на Н. Блаженство Българский Патриарх“, което представлява възхвала на подвига, строшил окови и дал простор на свободата.¹¹

¹⁰ Пак там.

¹¹ *Читалище*, год. 2 (1872), май, с. 707.

За теб, който търсиш ангела, бяха тези думи

ГЕОРГИ ЦАНКОВ

For you who are looking for the angel, these were the words

Georgi Tsankov

Summary

Literary critic Georgi Tsankov places Yanitsa Radeva's latest novel "Greetings from Hades" in the broad framework of contemporary literature. "Greetings from Hades" is analyzed in relation to the themes of the author's previous books – the novels "The Bonbonniere", "The Road to Thebes" and her poetry collection "The Hive of Words". The presentation of the novel took place on October 8, 2020 at the "St. St. Cyril and Methodius" National Library. Kristina Yordanova and Albena Ralenkova spoke about the book. The actor Evgeni Enchev read an excerpt from the novel.

Key-words: Hades, Oedipus, ancient Greek mythology, Yanitsa Radeva, novel.

Заглавието на това есе „откраднах“ от едно великолепно стихотворение на Яница Радева, което започва с думите: „Поезията няма да промени света, / но ще повика ангел на нечие рамо, а това съвсем не е малко...“ Сякаш чувам от отвъдното гласа на Николай Кънчев и виждам как в пространството изниква неговото безсмъртно „перо от ангел“ – помните ли заглавието на филма за него: „написаното с перо от ангел е завинаги“?! Може би си внушавам, но имам усещането, че романът „Поздравя от Хадес“ е написан точно с „перо от ангел“. Знам и кой е ангелът – сякаш от Отвъдното моят незабравим приятел Влади Киров е диктувал на чудесната поетеса и белетристка продължението на „Спомен за едно превъплъщение, или Историята на Кадъм и Хармония“. Той започна тази книга в началото на 90-те години на миналия век, когато сяпото ни въодушевление от отхвърлянето на болшевишката тирания рисуваше съграждането на непознати митични пространства, появата на новата Тива.

Беше време, когато читателите жадно поглъщаха забраняваните половин век приключенски и любовни романи, когато митарствата на Рокамбол и на Арсен Люпен си даваха среща с трепетите на Скарлет О'Хара. Няхаме време да проникнем в тайните на открадването на Европа – не подозирахме колко важно ще е то за съдбата ни през следващите десетилетия. Влади обаче беше от първите, които заедно с Кадъм тръгнаха да дирят похитената му сестра, но той предупреди и за жестокостта на спартите („посетите“), както и за проклятието на подарената на Хармония от Хефест огърлица – тя (също като кутията на Пандора) ще донесе злокобни нещастия на потомците на създателите на Тива. В края на Небесното си пътешествие Кадъм и Хармония се заселват на Острова на блажените, за да присъстват в „съня за щастие“ на Пенчо Славейков, за да се превърнат от митоло-

гични фигури в праобрази, а после и в поетични озарения. Така се приближаваме до представата на Жак Рубо за митовете: „Те не са просто разкази. Те са съкровищница на мисли, на езикови форми, на космологични представи, на морални наставления.“ Оттук до схващанията на големия теоретик на митологичното Жан-Пиер Вернан има по-малко от една крачка: „Статутът на мита се представя под формата на разказ, дошъл от дълбините на времето, съществуващ още преди някой разказвач да се захване на го излага. В този смисъл митологичният разказ не зависи от индивидуален съчинителен акт, нито от творческо въображение, а от традицията и от паметта. Тази дълбока фундаментална връзка със запаметяването приближава мита към поезията, която първоначално, в най-древните си прояви, може да се смеси с процеса на митотворчеството“.

В публикувания в „Литературен вестник“ разказ „Голямата сестра“ героинята на Яница Радева изповядва: „Аз не обичам музея, защото е пълен в пеперуди, забучени на карфици, най-прекрасните крила от поляната са в кутии.“. Тя е твър-

Яница Радева

Пресъстващите на премиерата на „Поздрави от Хадес“
в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

до решена да извади от кутиите „най-прекрасните крила“ и да изследва техните окраски. Никой от митологичните й „експонати“ не е забучен с карфички в някоя от стотиците енциклопедии. Това никак не е лесно, защото изисква огромна ерудиция, съчетана с познание на човешката природа, на психологията и на връзката между пластове на времето. Още първия роман на Радева „Бонбоньерата“, „маскиран“ като том с 16 разказа можеше да се нарича „Послание от Хадес“, тъй като и там става дума за пътуване към Острова на блажените. Неслучайно в монографията й „Обетован кръг“, посветена на „времето и пространството в поезията на Иван Теофилов“ голямата тема е „съотношението между човека и вековете“. „Човешкият живот и преживените (от човечеството) векове са едно и също мигновение... измерени „чрез яростните мерки на Безкрая“... Крайността на човешкото време противостои на безкрая на времето.“ И в есеистиката си, и в отношението си към надвременното в литературата, Радева следва максимата на великия Джоузеф Камбъл: „Хората казват, че единственото, което търсим всички ние, е смисълът на живота. Не смятам, че точно това търсим. Мисля, че по-скоро търсим да преживеем живота така, че нашето преживяване в чисто физически план да отекне в най-съкровената ни духовна същност, за да усетим екстаза на съществуването.“ Точно в това, според мене, се състои мощта на прозата на Яница: тя все повече се приближава до осмислянето на екстаза на съществуването. Затова и толкова важна роля в романите й е отредена на гадателките. Хадес ни изпраща поздрави, за да разбуди подсъзнанието ни, а то говори с виденията на Дора и на

Манто. Тя дири невидимата жива материя, дири „безглавото слово“, на което да даде своите „малки сиви клетки“ (както ги нарича Поаро на Агата Кристи) и ако доловеното послание съвпадне с сензорните възприятия на читателите, ще се роди магията на възродения и надвременен мит – той може да отговори на безбройните ни екзистенциални и емоционални въпроси.

В „Бонбоньерата“, текст, изкристализирал от злоещата катастрофа край Бакаджиците през 2009 година, „имената се сбогават с телата си“, земното и небесното разменят местата си. Над тези мъчително драматични теми Радева продължава да разсъждава в студиите си „Пророчествата на Цветан Стоянов за човека и словото“ и „Николай Кънчев из регистрите на бялото“, открива ги в романите на духовната си сестра Емилия Дворянова, която я отвежда в „Земните градини на Богородица“, но и „При входа на морето“. Осъзнава родството си с голямото световно семейство на творците, превърнали мита не само в „живо същество“, но и в свое второ аз – тя живее с „асматичния валс“ на рано напусналия грешния свят предшественик на Бруно Шулиц и на Кафка Макс Блехер, с апокалиптичните видения на Владимир Шаров, с прозренията „В памет на паметта“ на Мария Степанова... Възхищава се от всички тях и сякаш не подозира, че с всяка следваща книга все по-ярко и категорично се превръща в неразделна част от тези пазители на тайното свещено знание. Тя постепенно узрява и за онова висше изкуство, което Томас Ман нарича „еротична ирония“ – любовта към това, което убиваш с жестоката си, аналитична дума. Посята в „Бонбоньерата“, поникнала в „Сезонът на Йоана“, „еротичната ирония“, заедно с пророчицата Дора преминава през мистерията на инициацията, за да се развихри в „Поздрави от Хадес“ и да превърне този роман в една от най-значимите български творби през първите двайсет години от 21 век.

Специално за Едип цар и неговите потомци митологическият разказ се сблъсква с тълкуванията на класиците Есхил, Софокъл и Сенека, с лукавия скептицизъм на енциклопедистите като Волтер и Дидро, но и с модерните му тълкуватели – Жан Кокто, Жан Ануй, Андре Жид, Томас Сърнс Елиът. За Карл Керени легендата за Едип е историята на едно дълго израждане. По близо до образа на митичния герой в интерпретацията на Радева е твърдението на Жан Старобински: „Едип няма дълбочина, защото самият той е дълбочината в нас“. В „Гумите“ Ален Роб Грийе лишава своя Едип от трагизма и от величието, тъй като задачата му е да „изтрие“ големия наратив. Като се замислим, безкрайното пътуване на убиеца на баща си и на съпруга на майка си е в основата на голямата американска литература, която неизменно ни занимава с метаморфозите на личността по пътя на познанието.

Накъде ни води Едип на Яница Радева? Нейната Исмена от Отвъдното иронично разсъждава над посланията на класиците и промените на мита във въображението на модерните. Ако трябва да споделя моето пристрастие, то категорично е на страната на Жан Ануй и на откритието му, че в сблъсъците между отблъскващи антигерои непременно трябва да се намери някакво „извинение“ – да бъдат „дегероизирани“ Полиник и Етеокъл (еднакво хищни за власт и еднакво подкупни – нещо като съвременните ни политически карикатури). Той съчувства на дилемата

на Креон, а Яница Радева също представя „чудовището“ от античните трагедии не като диктатор и тиранин, а като изгубил екзистенциалните си цели объркан човек. Българската тълкувателка на митове остава на писателите с класически психоаналитични влечения да тълкуват влечението на Едип към Йокаста – то е изприказвано от Юджийн О'Нийл, от Джон Ъпдайк, от Филип Рот...

А „Пътят към Тива“ е трагична поема за младостта – младостта на митологията, младостта на възприятията, младостта на еротиката: време, изпълнено с открития, но и първопричина за фаталните грешки, които ще определят трагедиите на идващите поколения. Разбира се, Съдбата, макар и жестока, не отменя значението на личния избор: тя изправя един срещу друг осиновеният Едип срещу наглия Поликлес (сякаш първообраз на някои печално известни днешни олигарси). В „Пътят към Тива“ ни става ясно, че, както твърди Верние, митологията дължи твърде много на поезията – в този роман словото е ритмизирано, сякаш в съзнанието ми глухо звучат Омировите хекзаметри и някакво невидимо махало отмерва ударите на съдбата. Класическият мит е разсъблечен, но на негово място се появява не по-малко поетичен и противоречив съвременен мит, в който „политиката е огромно същество с празни очи“: „То се храни с живота на хората и после ги захвърля, сякаш са оглозгани кокали.“ Да, историята на Едип може да се възприеме и като политическа приказка – още от „спяването на ходилата му“, от изгонването му от света на суетата и блясъка, до пътешествието му към загадката на Удушвачката. Тя, пророчицата Дора, осъзнава, че живеят в прокълнат град е и „свидетелка, загадка и жертва, и смърт... нося смърт и нов живот, за който посмее...“ Посланието на Яница Радева е „за който посмее“, в мотото към една от частите на „Поздрави от Хадес“ тя припомня стих от свое стихотворение: „И името му вече, докато мълвя, да бъде мит, и плач, и тъга“. „Мит, и плач, и тъга“ – това е посланието на тези романи, а страданието е неотделимо от „еротичната ирония“.

Разбира се, много са възможностите за интерпретация на митологическата диалогия. Който не желае да напруга съзнанието си, нека остане на приключенското равнище. Очаква го противоборството между Едип и Поликлес, гаврата на Лай с Дорида, разказът за узряването на мъжа и за неговото разгадаване на тайните на битието. После, в „Поздрави от Хадес“, разказът е още по-шеметен. Седемте се изправят срещу Тива, започва братоубийствената война, дъщерята на Едип Антигона съпровожда ослепелия си баща и после се връща да погребее поругания си брат. Алкид, прочул се като Херакъл, се оженва за дъщерята на Креон и в пристъп на безумие я убива, а драмата на Исмена, пропусната от класиците, изведнъж се очертава в центъра на модерното повествование... Но преразказът би бил само видоизменение на мита, неговото „пребоядисване“ (или както ще е по-точно: „ашладисване“, „присаждане“ към вкусовете на съвременността). Всичко това е постигнато блестящо, но то не е достатъчно за значимостта на прозата: от „Завоевателят на миражите“ (все още непрочетения от критиката последен роман на Стефан Дичев) до „Сабазий“ на Кристина Димитрова и до „Терезий слепият“ на Кирил Мержански ние вече разполагаме с изключително значимо модерно художествено тълкувание на митологията, но „Спомен за едно превъплъщение, или историята

на Кадъм и Хармония“ от Влади Киров и „Поздрави от Хадес“ са значима крачка към „опитомяването“ и повторното „варваризиране“ на мита, превръщането му в надвременна поезия. „поетът пише / с надеждата че някой ден все някой / ще разчете изтритото от времето послание / под видимите думи“, казва в поетичната си „Книга на разкаянията и утешенията“ философът Цочо Бояджиев. А Збигнев Херберт го допълва: „Оцелял си не затова да живееш / кратко е твоето време трябва да оставиш свидетелство“. Осъзнаваща, че „утре времето може да се разреже като прясно сирене и никога повече да не се съедини“, Яница Радева дръзко се опитва да разчита посланията от древността – най-вече на Софокъл („Опасностите много са, но няма по-опасно от човека.“ И още: „И този, който сега е щастлив, / и който непрестанно е страдал, / никой не е докрай разгадал / отредената участ на смъртен за него каква е.“). Отправеното от Едип проклятие към синовете му е същото, с което Бог е наказал жителите на Содом и Гомор, срещаме го, преосмислено в иронията на Томас Ман и на Жан Ануй, то жужи в „кошера на думите“, а голямата цел – „онзи град, в който се влюбвам от разказ и зная, ще стигна, когато съм храмът в пресечната точка на пътя“ – ще се появи, след като край останките на запустелия храм започнат да спират нови хора, „сякаш толкова различни от живелите някога“ – от Отвъдното гадателката Манто ни предупреждава, че няма да избягаме от своята заблуда, че любовта и ревността ще ни измъчват по същия начин. И получили „поздравите от Хадес“, се обръщаме назад, за да открием, че и пропадането на Едип, и братоубийствената война между синовете му, и щурма на гневните срещу Тива не са минало. Припомняме си гениалните слова на Уилям Фокнър: „Миналото не е мъртво. То даже не е минало.“

Какво е съвременното в „Пътят към Тива“ и в „Поздрави от Хадес“? И еротиката, която по невероятно фин начин пронизва и двата романа, и смяната на ритъма на словото, и втурването в политиката, и най-вече, вглеждането в предопределението на Съдбата и в правото ни на избор. В началото на поетичната си книга „Кошерът на думите“, справедливо номинирана за наградата „Николай Кънчев“, Яница Радева благодари на Владимир Левчев, че забелязал колко много „насекоми има в стихотворенията й“. Насекоми и птици ще срещнем на всяка страница и в романите, а „изпуснато перо от феникс“ ще ни върне в Итака, в „къщата за поезия“, където миналото и съвременността си дават среща. Прозренията на Яница Радева са изключително важни, тъй като в тях невероятно ясно се чува гласът на жените, на майките, на любовниците, на дъщерите, на неповторимите личности, които придават човечност на митологическите сюжети и ги обличат в светлинните одежди на надеждата. Така например, Антигона, съпроводжана от Тезей, ще открие, че гробът на Едип „вещае нов вид управление, което хората един ден ще нарекат атинска демокрация и ще се опитат да променят света с нея“. А Манто ще обобщи възжеланията на сякаш прераждащите се хуманисти, изразени преди нея в гениалната митологична възстановка на „изгубеното време“, извършена от Марсел Пруст: „Някои от родените векове по-късно, докато вкусува смокиново сладко, както на нас ни се услаждаха сушените плодове със сирене, би разпознал в

седящия на камъка мъж лицето на онзи от новото време, което ние не срещнахме. Роденият векове по-късно ще си помисли това, когато камбанен звън призове като глашатаи хората в друг храм, издигнат от камъните на нашите олтари. Но всяка прилика ще бъде привидна и може би тъкмо в привидното си сходство важна, защото в човешката природа има нещо неизменно, което винаги ще я кара хем да търси и да строи, хем да се променя и движи, както храм на Атина и Посейдон щеше да окичи с изящна колонада, да стане черква, дворец или харем.“ Джоузеф Камбъл прави важно допълнение, като припомня, че това неизменно в човешката природа винаги е несъвършено – много важно условие, за да искаме да се развиваме. В този смисъл, освен поема за Съдбата, за Любовта и за Смъртта, романите на Яница Радева са и лабиринт на човешкото несъвършенство, на стремежа ни към Хармония. Все си мисля, че тя би могла да сложи и финален акорд, за който в „Поздрави от Хадес“ има „подадине“. Това е мита за измъкналия се от Лабиринта Тезей, след като се завръща от Хадес и успява да победи Минотавъра. Вероятно нейният Минотавър ще е не по-малко трагичен и противоречив като Удушвачката от „Пътят към Тива“, а за да ѝ подсказва каква наслада може да поднесе на себе си и на читателите, ще ѝ припомня стихотворението „Глава“ от Збигнев Херберт:

*Тезей върви през океана
от кървави колони и листа в часа на обновлението
понесъл в стиснатия си юмрук трофея
скалпираната глава на Минотавъра*

*Горчи победата къс вик на сова
отмерва с меден тас зората
та краха сладък дъха топъл
да носи на врата докрай*

В историята на Тезей основна роля също има една необикновена жена – дъщерята на Пасифея и на гръцкия цар Минос Ариадна. Дали е била женена за Дионис, когато дръзва да избяга с Тезей и дали кълбото ѝ от червена вълнена нишка продължава и в наши дни да разплита тайните на битието – това са все загадки, които – сигурен съм – авторката на „Пътят към Тива“ и на „Поздрави от Хадес“ има таланта да разplete. Разбира се, не бива да предизвикваме Съдбата и да чертаем предопределени пътеки за перото на Яница, но тя самата ни е обещала – „ако вдяна улицата на иглата, / ще я зашия в сън с градина и пчели.“ Как да не очакваме от нея да изпълни обещанието си, достойно за митична героиня? Много от персонажите ѝ вече са се срещнали на Острова на блажените, а тя продължава да ни разказва своя „сън за щастие“ – красив и трагичен, пророчески и човечен.

Радева, Яница. Поздрави от Хадес. ред. Красимир Лозанов. Пловдив: Жанет 45, 2020. 208 с.

Неизвестен спомен на Стилиян Чилингиров за големия руски писател А. М. Фьодоров

РУМЯНА ПЕНЧЕВА

Unknown memory of Stilian Chilingirov about the great Russian writer A. M. Fyodorov

Rumyana Pencheva

Summary

The first publication of an unknown memory of the great Bulgarian writer Stilian Chilingirov about the Russian writer Alexander Mitrofanovich Fyodorov. A valuable quality of the manuscript is the colorful picture it provides of the Russian White Guard in Bulgaria in the early 1920s. The internal conflicts, the stratifications between them, their situation in the Bulgarian spiritual space, their contribution to the Bulgarian science and art are described.

Key-words: A. M. Fyodorov, Stilian Chilingirov, memory, White Guards, emigration.

Едва ли има български културен деец, който толкова точно, подробно и със скрупулъзно чувство за историчност да е съхранил да бъдат поколения спомени за своите съвременници и събитията, на които е бил свидетел, както Стилиян Чилингиров. Съхранени са десетки тетрадки от по няколкостотин страници с негови дневници, онасловени „Моите делници“, и почти още толкова страници с мемоарите на писателя. Обемът не нараства от излишни битови подробности, напротив, Чилингиров ни е лишил от възможността да разберем в житейски план какви събития са сполетявали него и семейството му. Но пък ни е дал широка панорама на случващото се в обществения и в културния живот не само в столицата, но и в национален мащаб. Прелюбопитни са наблюденията му върху литературни скандали, приятелства, успехи и провали, конкретни личности. Чилингиров не спестява и оценки за случващото се. И най-важното – той се стреми към обективна оценка на събитията, поставя ги в контекста на цялостния интелектуален живот, не разкроява или омаловажава фактите. Точно тези атрибути правят и спомените, и дневниците му, документи, на които може да се вярва, които могат да бъдат достоверен източник на информация за културната ни история от първите четири десетилетия на XX в. Трябва да признаем, че тя все още не е написана, а само фрагментарно документирана.¹ В разговор с Владимир Русалиев² по повод

¹ Сполучлив опит да се обзоре литературния живот на страната през първите четири десетилетия на XX в. през историята на съюзната организация, е недовършеният ръкопис на Ст. Чилингиров „История на Съюза на българските писатели“.

² Русалиев, Владимир. Мемоари. София: Бълг. писател, 1977. 159 с.

спомените си, Чилингиrow казва: „Аз се затворих в тази стая и работих тъй, както никога друг път. А в дневника си отбелязва: „Така, както предлагам спомените си, приличат на блок от руда. От тях не е очистено всичко, което трябва да отпадне. Това оставям на бъдещето“.³

Дневниците на Чилингиrow не са публикувани. Някои от тях са преписани на пишеща машина от неговия син Добромир, но по-голяма част са в ръкопис. Почеркът на Чилингиrow дори в ранните му години е твърде нечетлив, а след четирите инсулта, които преживява през 50-те години, става още по-труден за разчитане. Но това не бива да е основание за литературните изследователи да ги пренебрегват още дълго време.

През 1953 г. излиза споменната му книга „Иван Вазов от близо и далеч“ в твърде малък тираж – едва 4100 екземпляра. В кратичкия си предговор – едва половин страничка – Чилингиrow пише: „В предадените тук откъси няма нито сянка от житейска или художествена измислица. Всичко е дадено така, както си е било в действителност. Не са измислени или нагласени и разговорите... В тия спомени авторът не на едно място примесва и своята личност, противно на схващанията на мнозина, че тоя, който спомня, трябва да мълчи винаги за себе си, сиреч да бъде една мъртва и безстрастна вещ, която само тъпо наблюдава и мъртво описва. С други думи, мъртвец да говори за жив човек, а не обратното. Да се мисли така, значи да се отрича изобщо споменът, който е резултат именно от живото отношение между живи хора“. Образът на Вазов, който изгражда Чилингиrow, наистина е жив, виждаме го като човек, липсва онзи ореол, който задължително се поставя, когато се говори и пише за него. Това не е принизяване, а сполучлив опит да надникнем заедно с мемоариста зад фасадата, зад официално налагания образ на Патриарха на българската литература, а е приносен щрих към психографията на Вазов.

Две години по-късно, в края на декември 1955 г., читателите се срещат със следващата споменна книга „Моите съвременници“. Тя също е в скромнен тираж – 5000 бр., тук дори липсва предговор. Чилингиrow разказва спомени, които в много случаи са подкрепени и с автентични документи (писма, статии) за 14 литературни дейци. Съвсем в унисон с обществено-политическата ситуация в страната първият мемоар-портрет е на Димитър Благоев, когото днес приемаме като политик и публицист. Но този реверанс към политическия деец не накърнява достойнствата на книгата. Но се забелязва отсъствието на предговор – нито от автора, нито от свидетел – съвременник на същите събития, или пък от литературен критик. В огромния архив на Стилиан Чилингиrow⁴, който се съхранява в Държавна агенция „Архиви“ откриваме в ръкопис предговора му към „Моите съвременници“. Авторът заявява намерението си спомените му за излязат в няколко тома. Ето какъв е бил оригиналният замисъл на Чилингиrow:

³ Бележка на Стилиан Чилингиrow, без дата. – ДАА, ф. 108 К, оп. 2, а.е. 1784, л. 86.

⁴ Ф. 108 К съдържа 2645 архивни единици, а на Добромир Чилингиrow (ф. 1477 К) съдържа 1120. Тъй като баща и син са работили в тясно сътрудничество, двата фонда имат равносложно място при проучването на живота и дейността на Стилиан Чилингиrow.

„...Не е спазена и еднаквостта при спомените на обем. На едни писатели са посветени цели печатни коли, а на други едва няколко страници. То е, не защото е давано предпочитание на един пред друг, а защото такива са спомените. С едни от нашите именитости писачът е живял по-дълго и по-близо, а с други се е само познавал или пък само ги е виждал. Но всички, ако и с по няколко реда, са очертани в тяхната интимна или обществена среда, за да се почувства чрез спомена и атмосферата, която са дишали през целия си живот.

Спомените ще бъдат съсредоточени около една обединяваща личност така, както е било в действителност. Или една ще изпъква над останалите. В настоящия том тази обединяваща личност е Иван Вазов. В следния ще бъде Пенчо Славейков.

Накрай нека да забележа, че спомените не са писани в една строга последователност от време и то не за всички, а и за един и същи автор дори. Помежду им често пъти лежи един промеждутък от месеци, и години дори, да не кажа десетилетия. Оттам и тяхната несъгласуваност по големина, характери, та и по настроение. Би могло да се премахне лесно този недостатък, ако писачът не беше го взел за достойнство. Така той ги смята за по-интересни, както по-интересна става всяка личност, която я срещаме в различни времена и в различни настроения“.

Тази книга няма следващо издание и малко хора я знаят. Но тези, които са имали възможността да я прочетат, със сигурност са си задали въпроса кое е общото между Димитър Благоев, проф. Иван Д. Шишманов, Пенчо П. Славейков, Т. Г. Влайков, Стефан Минчев, Димитър Подвързачов и останалите. Едва сега бихме категорично да кажем – нищо, или може би – малко. Защото редакторът в случая не върши само редакторска работа, но и изпълнява ролята на цензор. И прави един механичен подбор от имена, отдалечавайки се от замисъла на мемоариста. И поради тази причина липсват имената на Елин Пелин, Стоян Михайловски, Константин Величков и др. А споменът за проф. Иван Д. Шишманов е безобразно осакатен с почти половината от обема на писателския ръкопис. Сравнявайки публикуваните спомени в книгата и ръкописите им, веднага се забелязва, че не само отделни пасажли липсват, но и цели страници и глави. Ако това се правеше по чисто редакторски съображения – прекомерно голям обем или повторения, това не би било повод за укор. Но тук става въпрос, че липсват политически неудобните пристрастия на писателите или на самия Чилингиров, че са премахнати с едно задраскване неблаговидни черти и постъпки на първенците в литературата ни. Въобще всички онези неща, които ги правят да изглеждат не като икони, а като хора. Ето как Чилингиров вижда работата си като мемоарист: „...Ето, тоя творчески дух трябва да съпътства и спомена. Дадените факти и обстоятелства трябва да бъдат предадени така, че като бъде запазена тяхната достоверност, да добият в същото време и характер на художествена измислица. По тоя начин да се наложи на читателя и като знание, и като преживелица. Той трябва да бъде уверен, че това, което му се разправя, е било действително и в същото време да представя тази действителност като художествен комплекс. Не се ли постигне това, ще имаме само протоколно изложение на предаваните спомени, които могат в най-щастлив случай да

се запомнят от четеца, но не и да се узнаят, сиреч, да се знаят, без да се проникне в тях. Да имат значението на документ, а не на литературно произведение“.

Единственият отзив, който излиза за мемоарната книга е на младия тогава литературен критик Жельо Авджиев във в. „Литературен фронт“ от 16 януари 1956 г. В него той казва малко хубави неща за книгата – обвинява в субективизъм Чилингиров при изобразяването на характерите, политическите пристрастия и творческо развитие на писателите. Друго обвинение е, че говори твърде много за себе си (това, което Чилингиров обяснява в предговора си към спомените за Вазов), че вмъква прекалено много цитати от известни вече текстове. Но пък хвали автора за добрия диалог, добрата композиция и публикуваните неизвестни писма. Ето фрагмент от текста: „При отделни случаи в спомените на Ч[илингиров] се долавят нотки на съвсем лично, субективно отношение. Сам той е участвал в литературния живот, имал е също така близки, приятелски отношения с отделните свои съвременници – писатели, бил е хвален или критикуван и отричан от тях. Затова и в спомените си не успява да се освободи от наследените тясно лични настроения, огорчения, оценки“... Следва и помирителен финал: „Когато говорим за всички тези увлечения на Чилингиров, не бива да се мисли, че в спомените си той може и трябва да бъде някакъв безразличен регистратор и разказвач. Спомените не могат да не носят почерка на автора, лично-субективно отношение и оценка. Не може да не се спомене и за собствената литературна дейност, за отделни произведения и т.н., при Ч[илингиров] обаче личи, че той е попреминал в отделни случаи общоприетата граница. „Моите съвременници“, въпреки пропуските и недостатъците, е една полезна и навременна книга“.

Владимир Русалиев споменава споделеното от Чилингиров:

„Преглеждам ги, допълвам някои спомени... „Моите съвременници“, която излезе – вторият, а този том, който приготвям сега, е третият. И всичко това е написано след Девети септември 1944 година. Аз се затворих в тази стоя и работих тъй, както никога друг път“.⁵

В архива на Стилиян Чилингиров е съхранено съдържанието на третия том. Близо 30 имена на известни и по-малко известни български писатели, издатели, а също така художници и композитори, които са тясно свързани с българската литература, намират място в проекта: Никола Беловежов, Йордан Йовков, Иван Кирилов, Петър Морозов, д-р К. Кръстев, маестро Георги Атанасов, Михалаки Георгиев и др. През 1959 г. Чилингиров губи търпение и се обръща направо към Вълко Червенков с писмо, в което се казва:

„...В издателство „Български писател“ стоят от две години мои ръкописи в машинопис: един том разкази и един том спомени за други български писатели. Уж бяха запланувани за издаване през 1958 г., но и до днес не видяха бял свят. Имам готови за отпечатване и други произведения, но поради неуспеха на досегашните си постъпки, съм уверен, че факторите, от които зависи това, ще продължат да ми пречат.

⁵ Русалиев, Владимир. Мемоари..., с. 69.

Аз съм на преклонна възраст. Не се знае колко още ми остава да живея. Съкровеното ми желание е да видя издадени съчиненията си и докато съм жив, да се порадвам както аз, така и нашият народ, за когото повече от половин век съм работил“.

Въпреки прощението до високото място, мемоарите на Чилингиров потъват в редакторските чекмеджета. Добромир Чилингиров, след кончината на баща си през 1962 г., се опитва да издаде някои от мемоарните късове. Публикуваното е също толкова стриктно редактирано и цензурирано, но все пак е достатъчно името на Стилиян Чилингиров да бъде споменавано като достоверен източник на сведения за личности и събития от миналите времена.

На хвърчащо листче, вероятно малък откъс от дневника на Стилиян Чилингиров, от края на 20-те години на XX в., е записано:

„Едничкият човек, с когото обичах да дружа, да си почивам в някой затулен ресторант и да приказвам на литературни теми, беше големият руски писател Александър Митрофанович Фьодоров. С него ме свързва една дружба от седем-осем години, когато след Октомврийската революция в Русия в България нахълтаха редица бежанци. Порядъчно самообразован, Фьодоров беше много приятен събеседник“.⁶

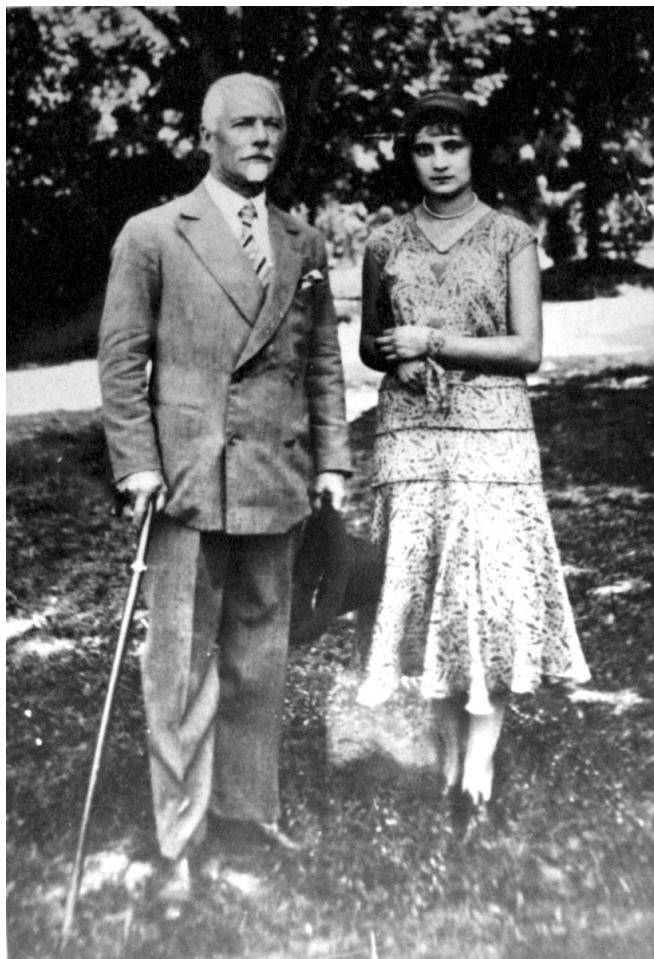
Заради творческото признание и чисто човешка привързаност към А. М. Фьодоров, Чилингиров оставя и един обемист мемоар за него. Машинописният вариант е 60 страници. Не е датиран, но вероятно е писан в началото на 50-те години на миналия век, тогава когато писателят се заема съвсем съзнателно със задачата да документира своето минало. Този ръкопис има много достоинства. Най-важното от тях е, че Чилингиров не само е единственият свидетел на емигрантското битие на Фьодоров, но е оставил и писмено свидетелство. Друго много ценно качество на ръкописа е пъстрата картина, която той изобразява, на руската бяла емиграция в началото на 20-те години – с вътрешните конфликти, разслоенията помежду им, ситуирането им в българското духовно пространство, приносът на белоемигрантите за българската наука и изкуство.

Всъщност Чилингиров познава Фьодоров библиографски. Когато през 1910 г. подготвя „Славянска антология“⁷ той включва стихотворението „Блян“ в превод на Михаил Кремен. И сега, през 1920 г., той приема Фьодоров като стар познайник. Съдейства му да бъдат публикувани в нашия печат новонаписани стихове или поетични преводи от руски език.

Въпреки стихийното пристигане в България на белоемигрантите, подгонени от една обща опасност и един общ враг, те много бързо се обособяват в три отделни общества, които заживяват самостоятелен живот. Първите (най-бедните) – калмуци, татари, киргизи и др., обитават околностите на железопътната гара. Градската мълва им приписва кражби, убийства, дори канибализъм. Втората група – украинци и донски казаци, хора от средната класа, намира прибежище в дървени бараки на ул. „Гробарска“, където съчувстващите софиянци им носят

⁶ ДАА, ф. 108 К, оп. 2, а.е. 1555, л. 20.

⁷ Славянска антология. наредил Стилиян Чилингиров. София: изд. авт., 1910. 176 с.

А. М. Фьодоров и Лиляна Железова. София,
Борисовата градина, 30-те години на XX в.

дрехи, хранителни продукти, оказват им всякаква помощ във всекидневието. Самите те се стараят да се справят с бита си на бежанци, търсят си работа, преселват се и в други краища на страната. Третата категория е на т.нар. от Чилингиров елит: интелигенция, университетски преподаватели, богата руска аристокрация. За последните България е само временен адрес по дългия им път към Франция, Англия, дори към Северна Америка. Но докато са в София, хотелите, в които живеят, се превръщат в тяхна територия, в която не се допускат нито българи, нито руснаци от по-долните прослойки на обществото. Затвореното им общество има собствени закони. Живеят нашироко, сякаш празнувайки спасението си: „А парите безразсъдно се пилееха и пилееха се с две шепи. Нещо обикновено беше да не се дири остатък от платената сума“... Мнозина от тях заминават много скоро за

Западна Европа, но част от тях се задържат по-дълго, успяват и да създадат контакти с българския интелектуален свят – с писатели, художници, университетски преподаватели, общественици. Именно сред тези, които успяват да се впишат в българска среда и да се установят тук, е Александър Митрофанович Фьодоров. Пристигайки в България, той полага усилия да научи езика, започва да превежда, намира и добър приятел, преди всичко в лицето на Чилингиров.

Разбира се, няма да преразказвам мемоара на Стилиян Чилингиров, но, провокирана от твърденията на Лиляна Железова-Шулц, ми се ще да се спра на познанството на Фьодоров и Иван Вазов. При пристигането си в България руснакът се установява в семейството на полковник Г. Железов. След кончината на полковника (по твърденията на г-жа Шулц) Фьодоров заживява на семейни начала с вдовицата Невена и приема нейните дъщери като свои деца. Чилингиров нищо не споменава, което да навежда на мисълта, че писателят създава ново семейство. Лиляна Шулц твърди, че Иван Вазов е този, който убеждава Фьодоров да се засели в България. Чилингиров ни представя съвсем друга картина на познанството:

„...А с Вазова, връзките им се скъсаха още преди запознаването им. Запознах ги аз в моя кабинет на Народната библиотека. Вазов седеше на едно от креслата, когато влезе Фьодоров.

– Господин Вазов, да ви представя руския писател Александър Митрофанович Фьодоров.

Фьодоров се изправи пред него, удари по немски крак о крак и отсече глава. Вазов се

приповдигна малко, протегна ръка, изсумтя нещо и седна пак на мястото си. Не чух какво каза: приятно ми е или благодаря. Видях обаче, Фьодоров се смути и почервения, като току-що пуснат във вряла вода рак. Минута мълчание: нито единият не проговори нещо, нито другият. Тогава аз прекъсвам мълчанието:

– Г-н Фьодоров е един от видните съвременни писатели на Русия. Автор е на много романи,

стихотворни сборки и пр. Напоследък излезе у нас повестта му „Баядерка“, която се пусна като номер в редактираната от мене „Модерна библиотека“.

– Така? Ммм... – И сравнително топъл поглед се отправи към Фьодорова.

Сега на свой ред подхвана Фьодоров.

– Я читал Ваши произведения, читал „Под иго“ и перевел...

– Благодаря, благодаря...

Главата се поклати няколко пъти, като смеси нервния тик с израз на благодарност.

След туй двамата писатели не се срещнаха. Единият видя другия само при юбилейните

тържества. Вазов заобиколен от членовете на юбилейния си комитет, приемаше от балкона на собствения си дом манифестацията, а Фьодоров, начело на един клас, маршируваше долу и викаше „ура“ ведно с всички манифестанти. Той видя Вазова, но Вазов не видя него, нито го забеляза“.

А. М. Фьодоров и синът му Виктор в Русия

Въпреки пренебрежителното отношение на Вазов, Фьодоров и за миг не поставя под съмнение приноса му за българската литература, напротив, има редица публикации, припомнящи безспорния талант на сънародника ни, след кончината на класика през следващата година.

През 1989 г. г-жа Шулц предава архива на Фьодоров във Фонда за култура на СССР, но и оставя свои спомени, които не са подкрепени с безспорни факти.⁸

Близки отношения Фьодоров с никого от българските писатели не поддържа, освен с Чилингиров. Цени творчеството им, но не желае да се обвързва с различни кръгове и литературни школи, нароили се през 20-те и 30-те години у нас.

Причината за оставането му в България би могло да се крие и във факта, че тук той е бил близо до единствения си син Виктор. След много перипетии Виктор Фьодоров успява да напусне Русия, установява се в Букурещ, където става главен художник-декоратор при Букурещкия народен театър. Разделен с руската си съпруга, не след дълго Виктор създава семейство с румънка. Ал. М. Фьодоров на няколко пъти посещава сина си и семейството му, създава и творчески контакти... И тогава писателят научава, че синът му е отвлечен от червеноармейците. Следи-те му се губят – официалните и неофициалните постъпки за издирването му не

⁸ Вж www.stoletie.ru/territoriya_istorii/v_chuzno_zemle_i_krot_silnee_lva_2008-05-23.htm

дават резултат. След повече от година театралният художник се завръща. Днес внуците на Александър Митрофанович живеят в САЩ.

В заключение може да се каже, че Стилиан Чилингиров създава ценен документ за живота и творческата дейност на А. М. Фьодоров в България, където той в продължение на 30 години отдава сили и талант на писателството и на преводаческото изкуство. Оставил е и доказателства и за друг свой талант – художеството – внушителен брой картини, които са били разпиляни след кончината му. Днес изкуствоведите не познават нито името му, нито творчеството му.

На погребението му на 21 април 1949 г. присъстват едва 15 души. Чилингиров в надгробното слово го нарича „мой незаменим приятел от трийсет години насам“. Припомня огромната му литературна дейност, преводаческото му дело, страстта му към пътешествията – Турция, Египет, та чак до Индия и Япония...

Докосването до ръкопис, който не е имал досег с читатели винаги се превръща в предизвикателство за литературния историк. Преценено беше, че не са наложителни редакторски поправки – авторът със ситния си почерк беше минал по машинописните странички. Езикът не е осъвременен, за да бъде запазена патината на времето. Направени са някои бележки под линия, за улеснение на по-младото поколение при възприемането на текста.⁹

Александър Митрофанович Фьодоров

Стилиан Чилингиров

В един зимен ден на 1920 г. дохожда при мене бившият мой колега от Втората мъжка гимназия, по-късно директор на Народната библиотека, д-р Никола Бобчев, на която в това време бях директор аз, и ми подава един машинопис:

– Много ще ти бъде благодарен, ако още тия дни преведеш това стихотворение.

– Ти ли го желаеш?

– И аз, и други. Настоятелството на Славянското дружество се спря върху тебе...

И започнаха редица комплименти.

Гледам: едно доста дълго стихотворение под надслов „Балкани“. Под надслова името на автора: А. М. Фьодоров. Познато име. Чел съм от него много стихотворения. Спомням си, че поместих и едно в своята „Славянска антология“, излязла през 1910 г. Правя справка и намирам стихотворението „Блян“, преведено от Мих[аил] Кремен. Прочитам го няколко пъти на глас. Та, Боже мой, не е ли предугадал поетът сегашната си нерадостна съдба, която съвсем не му била блян, макар с тая хубава дума да е онадсловен тоя хубав поетичен къс? Поетът, затворил

⁹ Текстът е писан през 2014 г. – Бел. авт.

По-нова публикация вж и **Русев**, Радостин. Александър Митрофанович Фьодоров (6/18.07.1868–22.04.1949): Руски писател и преводач, емигрант от „първата вълна“ в България. [онлайн]. [прегледан 27.10.2020]. <https://sesdiva.eu/virtualni-stai/ruska-emigracia-balkani/item/184-aleksandr-mitrofanovich-fedorov>

здро̀во вратите и прозорците на стаята си, слуша в безсънната нощ как есенният вятър-скитник, залюлял се в голите клонове на дърветата, пее своите унило-печални песни. Слуша и страшно много му се иска да се отзове на техния зов

в безлюдната пустош – далеко

от то̀пло огнище и кѹт,

та там и той самин да викне, „залутан сред вихри и мраз“ и никой да го не пожали, да не се пожали и сам.

Или със собствените му думи:

И никой да не ме пожали.

Да не се пожая и аз!

В бележките за авторите в края на антологията, съм отбелязал за Фьодоров само следното: „съвременен руски поет“! Само толкова съм знаел за него. По-късно в библиотеката на Първа мъжка гимназия намерих книгата „Современныя веянія русской литературы“, струва ми се, такова беше заглавието ѝ, и там прочетох нещо по-повече за Фьодоров като един от значителните млади поети на Русия. Книгата намерих случайно, защото беше поставена не в отдела „литература“, а в отдела „метеорология“. Побъркали са библиотекарят и тия веяния, които и в литературата са толкова чести, колкото и в природата.

И без да се колеба̀я, приех поканата на д-р Никола Бобчев. Предадох му стихотворението в български превод след няколко дена, на 23 февруари 1920 г., когато беше окончателно готово. В него поетът предава детските си спомени от войната за нашето освобождение. Тогава той е бил седемгодишен хлапак. И чува:

...Русия отива на Балкана

за волни над братята дни.

Това стихотворение е написано в България, доколкото помня, в София, и беше предназначено да се прочете в оригинал и в превод на литературното четене, устроено от „Славянска беседа“ за Александър Митрофанович и за неразделния му другар П. А. Нилус¹⁰, също писател и художник. По-точно, художник, който се занимава с писателство, както Александър Митрофанович беше писател, който се занимава със живопис. На четенето не можах да отида, следователно лишен бях от възможността да чуя както оригинала, така и превода. Следователно изпуснах сгодата да се запозная с тия скъпи за нас гости. Но това, което не сторих аз, сториха го те. След няколко дни ги доведе при мене гимназиалният учител Крум Димитров, добър латинист, който беше тяхно чичероне. Приветливо, като стари познати след дълга раздяла, двамата гости се хвърлиха отгоре ми и ме разцелуваха.

10 Пьотр Александрович Нилус (1869, Подольская губерния – 1943, Париж) – руски живописец и писател. Емигрира от Одеса през 1919 г. От 1923 г. се установява в Париж, където се изявява като известен художник.

П. А. Нилус – автопортрет, 1935 г.

Кабинетът ми в Народната библиотека, на която бях директор, ги разположи и те не знаеха как да изразят изразят радостта си, загдето се намират в културна и мирновременна обстановка. Всичко това им се виждаше тъй мирно и познато, и същевременно тъй далечно и чуждо, че се чудеа, коя от двете действителности, наложили им се изведнъж, да се възприемат.

– Знаете, Стилиян Добревич, вярвам и не вярвам: наистина ли съм в чужбина или съм у дома си в Одеса, приел в кабинета си моя приятел Нилуса. А всичко преживяно – от моя кабинет до вашия, не е нищо друго, освен тежък кошмарен сън. И също като корабокрушенец, изхвърлен върху скалите на загубен сред океана остров, се питам: „Още ли ме премятат вълните с дъската, о която съм се уловил или наистина съм спасен от тяхната неопределима власт?“

– И такава тишина! – подхваща Нилус. – Ще ти се да напрегнеш ухо и да чуеш, какво ти говори, но неочаквано разтърсиш глава и се заслушаш: не гърмят ли на ...? Не. Слава Богу.

В този миг и двамата повдигат десниците си и се прекръстват с широк руски кръст.

От това посещение насетне и тримата останахме неразделни приятели. Не минаваше ден да не ме посетят, особено привечер, когато трябваше да отидем на „кебапче“.

Причина за бягството от Одеса на Фьодорова остава тайнствено предупреждение, направено от познат еврей адвокат, някой си Ф-н, продал се на болшевиците, за да го стрелят сами те след година време. Навярно жертва на подобно тайнствено предупреждение ще е бил и П. А. Нилус. Тоя Ф-н съобщил на Фьодоров, че е осъден на смърт и че за да не направи смъртта му впечатление, ще бъде пратен на оня свят уж от заблуден куршум. Тайнствеността на съобщението и мистериозността на обстановката не са могли да не хвърлят в паника заплашения и Фьодоров решава да използва първата сгода да потегли с параходчето „Витяз“, което тръгва от Одеса, за да мине през Варна за Цариград. Параходчето е толкова много натъпкано с хора, че те с Нилуса трябвало да се задоволят с най-малкото кътче в най-неприветливото място на палубата.

Така сред плач, викове, караници, сред хора на човешката неволя, те пристигат печални и разбити във Варна, гдето решават да слязат. Но тука друга неволя – би трябвало да прекарат цяла неделя в карантинната барака. Пущат ги на свобода сред нова година и ги настаняват в една огромна стая на девическата гимназия. Тук преживяват една приятна изненада: влизат ученички, водени от учителка. Те носят свитки с разни лакомства, предимно сладкиши и напълват цялата маса. Как и с какво да им се отблагодари за вниманието? Но ученичките бързат. В гимназията са настанени още много други нещастни бежанци, които също тъй трябва да бъдат зарадвани – нека да прибързат и при тях.

Вън се чуват топовни гърмежи. Двамата приятели си напълват чашите и се чукат:

– Честита нова година!

Приветливо и мило. Една радостна и мила надежда за бъдещето. То може би няма да бъде така непоносимо, както им го зачерта неволята на тяхното внезапно бягство сред чужденци, те няма да бъдат лишени от топли съчувствени погледи, от сърдечно стискане на ръка и от блага дума. Но где да се установят? Може ли да знае разбитата от парахода дъска на коя скала да се запре сред пияната на развълнуваното море? Впрочем на първо време те имат предвид столицата, гдето е съсредоточен целият интелектуален и художествен живот на страната, но как ще стигнат до нея? Поради вътрешни смутове, още няма влакове за София, макар железопътната стачка да е свършена. Уверяват, че ще има влакове след два-три дена.

В София двама приятели намират приветлива, състрадаваща ги среда, която поне им дава възможност да мислят, че са при стари познати и почитатели, че продължават да вършат предишната си работа, че тук са случайно попаднали след

един страшно кошмарен сън, който вече в просъница ги е поставил на границата между съновидението и действителността. Устроиха им се литературни четения, дадоха им се обяди и вечери при препълнени маси, чаши, сърца, казаха им се възхвални речи и едва ли не се благодари на страшното провидение, което в немилостта си към тях е указало върховна милост нам, като ни е дало възможност да се видим и общуваме с двама видни представители на руски творчески дух. С тая наша любвеобилност ние често несъзнателно чоплехме техните незаздравяли рани, но не можехме да постъпим иначе. Тешехме се с мисълта, че полетият балсам, ако не ги излекува, поне ще намали болката им.

Спомням си особено живо една вечеря в дома на видната наша артистка Адриана Будевска. Бяхме събрани десетина души, начело с гостите, разбира се. Не си спомням всичките, освен Димитър Страшимиров, бивш директор на Народния театър, към когото домакинята имаше особено разположение. Менюто беше изрядно, домашна кухня, образец на кулинарното изкуство. Изглеждаше, че друг артист, а не артист от театъра се постарал да покаже творческото умение. Добре беше избрано и виното. А без него разговорите ни не биха прескочили обикновената конвенционалност. Затова, щом попрехвърлихме няколко чашки, оставихме яденето и се заловихме за речи. Не спряхме, докато не се изредим до един. Някои дори повториха, уж за допълнение или за дообяснение на казаното. Разбира се, говорихме за славянството и за Русия. Най-много за руската култура, видни представители на която се намират между нас, като бежанци, напуснали дом, семейство, работа и родина, за да се заскитат бездомни, неприласкани от свои и безработни в чужда страна. Но това няма да бъде за дълго, пък и ние не ще им дадем с нищо повод да се почувстват чужденци. Ние ги чувстваме като родни братя и такива ще останат винаги за нас. Приказки, които, колкото са по-топли, толкова по-скоро изстиват. Колкото по-голяма пара вдигат, толкова по-лесно се изправят.

Така стана и месец. Месец-два и отношението ни към гостите се коренно измени. Тяхната първична радост, радостта от избавление се замени със скръб и [с] оня тих копнеж, който, като тиха вода, мъкне в бездните си всяко същество. Пък и ние се наситихме на новотата. Имаше дни, когато почвахме да се чувстваме уморени от нея, дори досадени. Широко откритите ни обятия не бяха вече в състояние да обхванат всички пристигащи, които идеха на вълни: едни от Варна, други от Бургас, трети от Цариград, четвърти от Галиполи, а имаше и такива, които като отбити потоци се връщаха отново у нас и се разливаха по нашите земи. Едни се заседяха за по-дълго, други за по-кратко, въртяха се ту на едно, ту на друго място с усилие да се намерят и пак поемаха. Накъде? И те сами не знаят. Знаят ли пращинките, зная ли хартишките где ще ги сложи вихрушката, след като ги е дигнала високо и ги е понесла по мътните простори? А имаше и пращинки, и хартишки, и нещо от по-голяма величина, който руската вихрушка зави над главите ни и го посипа в краката. Те бяха хора от различни народности, звания и състояния: великоруси, украинци, калмуци, арменци, грузинци и какви ли не още, та че и таврически българи. Между тях имаше и видни политици, бивши министри, офицери, писатели, учени със световна известност, артисти, дошли групово или

поединично, музиканти, художници, търговци, занаятчии, земеделци и работници. Всички [в]дигнати от писалищната си маса, от пюпитра си, от палитрата, от стъгдата за сказки, от нивата или от работилницата.

София се напълни с пъстър свят, интересен и като човешки тип, и като бит, и като отделна индивидуалност. Заприказва се на всевъзможни езици, от мнозина, па и от мене, чувани за пръв път. Изпълниха се и хотели, и запуснати вагони по глухите железопътни линии край София. Цяло селище представляваха вагоните на мястото, гдето се дига и сега монументалната работническа болница. Жителите му не бяха по-малко от хиляда души, хора от различни възрасти, не малък брой от които бяха деца. Понесли на гърбина само това, което взели на гърба си, те се движеха като сенки: дрипави, мълчаливи и мрачни. Но рекат ли да заговорят, цяла околност оглушават не от говор, а от вик, излязъл от наежени едно срещу друго лица. Неволята ли си споделиха те, съдбата ли си проклинаха или са завиждаха един на друг като си оспорваха гнилите вагони и запалените до тях огньове?

Отблизо и далеч тогава селището заприличваше на боен стан, който се кани да се дигне на поход. Но мине, не мине час, станът утихне отново и разчорлени женски глави се навеждат над димливите огньове от магарешки трън и полуизгнили трески, изровени из околните сметища. Сред тоя дим и чак сега се вари гозба за гладни гърла. Съдовете са консервни и газени тенекии, също намерени там, отгдето е намерено и горивото. Те са прогнили от ръжда и едва задържат увареното в тях.

Защо бяха избягали тия хора, кое ги беше подгонило от родината, кое беше загасило домашните им огнища, само те еднички можеха да знаят. Ние само знаяхме, че тука вече е прекратена границата на всяко човешко съществуване. Затова страхът на жителите от околните квартали до тия си неволни съседи, а жителите на квартал „Хаджи Димитър“ да не минават покрай тях, макар през там да беше най-прекият им път за центъра на града. аз пък се боях да пусна децата си, живеехме в съседство, да се запиляват около този трагично забавен лагер. Забавен поради пъстротата на мизерията си. Слизях само от време-навреме с децата си долу при неволниците от единствено съображение: да ги направя свидетели на най-голямата трагедия, която някога е създавал светът. Да видят и да разберат, че страх причиняват не злодеите, а техните жертви. Ние тръпнем пред труповете им, когато са умряли, изпитваме ужас от кървавите им рани, когато агонизират, а им приписваме най-невероятните злодеяния, когато, разгонени като подплашено птиче, като останат живи. Техните измъчени лица, изюдени от нравствени и физически страдания, почват да ни наподобяват лицата на вродените престъпници, нарекли ги престъпни типове, в техните очи, отразили мътилката на душата им, да виждаме очи на безумци; а изсъхналите им тела, прилични на анатомически скелети, зле замаскирани от разноцветни, кални и извехтяли дрипи, да говорят с ужасяваща живописност за страшния призрак на мизерията.

Чудно ли е тогава, че на тия клетници: калмуци, татари, киргизи, грузинци и още не зная какви, се приписваха различни престъпления, които караха гражданството да негодува от недостатъчната бдителност и предупредителност на

властта? Мълвеше се за грабежи, за убийства, дори за канибализъм. Крадели се един от друг, един от друг се убивали и взаимно се ядели. Но никой не се запита какво могат да си окрадат тия, окрадени от политическа неволя, хора, освен някоя дрипа, която и без туй можеха да намерят по околните сметища: какво можеха да убият и какво да изядат от едно измършавяло и убито тяло? Но мълвата никога няма разум, тя има само полет – знае да лети и да прехвърля всички препятствия на дълж и шир. А ако не ѝ попречва[т] пътя, иди я догони.

Ето между тия хора беше попаднал със семейството си прочутият професор и основател на биохимията Анатолий Константинович Медведев.

Друго едно селище беше до улица „Гробарска“, на мястото на бившата Циганска махала. Това бяха дълги дъсчени бараки, едни измазани отвън или отвътре с глина или с кал, а други се перчеха при слънце и при студ с вече посивелия блясък на своя чам. През тях еднакво свободно минаваха и топлината, и студът. А отвореха ли се срещуположните им врати, не ветрове, а вихри почваха да се разхождат вътре. На тях можеше да съперничи също тъй вихреният казачок.

Бараките бяха населени предимно с украинци, донски казаци. Те бяха предимно войници, долни офицерски чинове и хора от средна класа: работници, занаятчии, дребни търговци и др. Бяха покровителствани от представителя на украинската република Драгомирецки¹¹ – един кротък и мил човек, както и от Укraiно-българското дружество, чийто представител беше проф. Иван Шишманов, а подпредседател – моя милост. И като такъв именно, неведнъж съм имал щастieto да се улисам до забрава от ритъма на буйния казачок, стиснал яка около врата си от нахлулия в бараката студ. А клетите бежанци, забравили за миг неволята си, навеждат глава и сякаш дебнат краката на играчите.

След туй?... След туй „високите“ гости си отидат, заглъхне тропотът на казачока и краката се приберат кръстом върху нара. Вятърът завее с по-голяма сила през пролуките на бараката и замръзи като тялото, така и душата. Като след пиянство, неволниците отрезвеят и погледнат с нерадостни очи още по-нерадостната си обстановка.

Малко по-добре беше обзаведен така нареченият елит. За него специално беше реквизиран хотел „Континентал“, [на] ъгъла на „Леге“ и „Клементина“. Може да са били реквизирани и други хотели, но аз тоя знам, защото в него бяха настанени моите познати. В хотела беше обзаведен особен, напълно автономен режим. В него не можеше свободно да се влиза и да се излиза. Срещу стълбището на първия

¹¹ Василий Драгомирецкий – секретар на украинското дипломатическо представителство в София (септември 1919–декември 1920). От 1.XII.1920 до януари 1921 г. Драгомирецкий и двамата негови колеги са уволнени поради ликвидация на представителството. Вж **Папакин**, Артъм. Украинскобългарски дипломатически отношения 1918–1919 г.: По документи от архивите на Украйна, с. 208. [онлайн]. [прегледан 28.10.2020]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Papakin_Artemy/Ukraynsko-blharsky_dyplomatychesky_otnosheniyia_19181919_h_Po_dokumenty_ot_arkhyvyte_na_Ukraina_bg.pdf?PHPSESSID=ceae8a5d7fd5c3956b5feba09ae33859

етаж беше поставена маса, до която седеше важен дежурен, предимно един от военните му обитатели, които още продължаваха да носят своите пъстри парадни униформи. Пред тоз дежурен трябваше посетителят да съобщи лицето, което дири, както и работата, за която му трябва. Беше въведен тоя контролен институт в хотела повече от желание да се предотвратят всякакви кражби. За жалост, тая задача не се постигна. Хотелът придоби име на крадливо гнездо, в което много от обитателите му се лишиха неволно от някоя своя потребна вещ, за да се снабдят волно с друго чуждо, също тъй потребно тям и на стопанина му притежание.

Иван Бунин

Най-крупната кражба стана в стаята на големия руски, писател Иван Бунин. Задигнати бяха почти всички скъпоценни подаръци по случай 25-годишния му писателски юбилей в Русия, както и бижутата на жена му, които според оценката на собствениците им стрували над един милион лева. Всички, които научиха за тази кражба, изтръпнаха, особено ние, българите. За щастие, указа се, че крадецът

не е бил българин, а русин. Скъпоценностите, разбира се, не се намериха. Крадецът съумял да се прехвърли своевременно зад граница ведно с тях. А режимът в хотела, вместо да стане по-строг и по-бдителен, се поразслаби и омокоти. Каква полза да се пазиш от външни злосторница, когато те са вътрешни и законно съжителстващи в хотела?

А в тоя хотел живееха военни от всички по-висши чинове, учени, общественици, политици, писатели и интелигентни граждани на Русия. Хотелът приличаше на мравуняк, по стълбите на който се качваха и слизаха десетки обитатели и посетители на минута, едни с празни ръце, а други с дребна покупка, предимно за ядене. И тия двукраки мравки също приказваха на разни езици. И тука многоезичието беше официалният език, с тая само разлика, че ако при вагоните се говореше на непознати и малко разпространени жаргони, тука езиковата симфония се образуваше от тоновете и гамите на руския, немския, на френския, на италианския и на английския говор. Понякога, като ударите на барабанче в оркестъра, се чуваха и отчетливи слова на испански говор. Би казал човек, че се намира при второ библейско стълпотворение, на което Бог е забъркал наново езиците, за да не се разберат зидарите в тая висока сграда и като не се разберат, да се разпилеят по света чужди, дори враждебни един на друг.

И, наистина, никой не се застоя за дълго. Едни побързаха да си намерят квартири и да се заловят на работа, а други да заминат в странство, предимно в Прага и в Париж, най-вече в последния град, гдето вярваха, че ще им се усмихне щастие то или гдето очакваха да попаднат в среда, достойна за тяхното положение. София не можеше да ги задоволи нито с обстановката си, нито с културата си, нито със своето население. И продали военните си дрехи на вехтошари, те гледаха да добият граждански вид и като свободни граждани да отидат в свободна страна. Изпълниха се и антикварните магазини с всевъзможни подаръци, отличия, спомени и прочие: огърлици, пръстени, гривни, бродерии, чибуци със скъпи инкрустации, ордени, та дори и еполети. Кой каквото може продаваше и залагаше в желанието си да догони неуловимото, да възстанови невъзстановимото.

С тия изселници замина за Париж Иван Бунин, а не подир много напусна и Евгений Чириков¹², който отиде в Прага да дири семейството си. След един скандал, устроен му от наши художници, отърси си праха и Нилус. Остана до смъртта си у нас само Александър Митрофанович Фьодоров.

На първо време животът на тия бежанци беше напълно бохемски. Ще кажеш, че всички до един бяха извадени от книга на Мурже¹³ и пуснати по улиците на София да дирят кръчми за разтуха и тавани за отмора след разтухата. Те скоро се сближиха и с нашенците: едно, да ги имат за съпроводници из кръчмите и за-

¹² Евгений Николаевич Чириков (1864, Казан–1932, Прага) – руски писател, драматург и публицист. През 1920 г. бяга от Севастопол в Цариград. В началото на 1921 г. пристига в София, а от 1922 г. се установява в Прага.

¹³ **Мюрже**, Анри. Сцени от живота на бохемата. прев. от ориг. Ив. Радославов. София: Цвят, 1921. 306 с. (Библиотека Отбрани романи; 17).

веденията в града и, друго, да имат местно общество в компанията си. Но скоро стана обратното: вместо домакините да водят, гостите поведоха домакините. И ги поведоха по места, чието съществуване дори не подозираха: забутани кръчмици и кафененца, непознати кътове за разходка и лица, които действително представляваха забавен антураж. Откриха се и песнопойци с хубави, пълни и сочни гласове, и разказвачи на анекдоти и вицове, и играчи, и изрядни гуляйджии, които по издръжливост в пиенето не отстъпваха и на най-добрите руски пиячи. Не можаха нашите да свикнат само с водката, едно твърде силно питие за българските пиянски навици. Пък и водката не се намираше у нас. Мъчеха се да я произвеждат от чист спирт самите бежанци.

Явно беше, че се пие не само от удоволствие, но и от мъка. От мъка се диреха и разнообразното общество, и разнообразната обстановка. Трябваше да се удави в пиене, да се заглуши в разговора една скръб, да се обърне в песен една въздишка. А морета от мъка, планини от скръб и урагани от въздишки носеха тия наши гости. Те бяха корабокрушенци, изплавали на спасителен бряг само с една дъска и една надежда. Дъската беше в ръцете им, спасителната земя под нозете, а надеждата някъде в хоризонта, гдето ту проблясваше, ту загасваше.

Аз бях виждал у нас истерици, които плачат при пиене за своите деди и прадеди, макар никога да не са ги виждали, но не можех да си представя, че ще бъде свидетел на насила съдържан хор от задушени плачове и ридания. Току в самия разгар на веселието, завесата на страшната действителност се разтвори внезапно пред духовния взор на някой от пируващите и той изхлипа. Това вече е достатъчно. Завесата падне тогава пред очите на останалите и разкрие океан от кръв и бездни от страдания. И сега в тоя океан се давят безбройни същества. Не са ли между тях сега и техните съпруги, деца, родители, роднини и приятели? Не протягат ли те безпомощно ръце за спасение? Или са ги скръстили вече вкочанявали, закрили очи за нечовешките си страдания?

Ние, свидетелите на тая сцена, замлъкнали и навели глава, задавени сякаш от липсата на въздух и отрезвеем отведнъж. Почти че нищо не сме пили, само сме се гледали в изненада и сме мълчали. Положението ни става неудобно: не иде нито да продължим мълчанието, нито да възстановим веселостта, така неочаквано прекъсната. Но неудобството ни се прекъсне също тъй неочаквано, както неочаквано и дошло. Някой от страдалците извика с пълно гърло:

– Келнер, вино!

И се започне пиене „залпом“. Сега се пие за забора. Трябва да се убие всяка сила, която пречи на завесата да се повдигне отново или да се предизвика към действие четката на забравата. Не трябва нищо да се помни от това, което е било и което е сега Ах, как подхождат вече стиховете¹⁴ на Лермонтова:

*Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть;*

¹⁴ Куплет от стихотворението на Михаил Ю. Лермонтов „Выхожу один я на дорогу...“, публикувано за пръв път в сп. „Отечественные записки“, 1843, № 4.

*Я ищу свободы и покоя!
Я б хотел забыться и заснуть!*¹⁵

И отначало подета на фалцет, тя скоро разтваря гърдите и се пониса гръмко с всичката болка на сърцата по запушения от цигарен дим ресторант. Никакви ограничения не стряскат никого. Пее се, но „както се през сълзи пей“ беше казал Яворов за също такива или приблизително също такива нещастници.

Веднага след тая песен или почти веднага се преминава на „Мне всё равно, страдать или наслаждаться“¹⁶, а най-често върху песента на Стенка Разин, твърде популярна тогава сред руси и сред българи:

*Из за острова на стрежень,
на простор речной волны
выплывают росписные
Стеньки Разина челны...*

О, на какви метаморфози не е способна човешка душа!

Срещите ни – ах, Боже мой, какви ми ти срещи, запиванията ставаха всяка вечер. Предпочиташе се ресторант „Алказар“, гдето нахълтаха голяма част от привилегированата бежанска маса. Едни от русите и рускините като клиента, а други като артисти. Артистите свиреха и пееха предимно свои, руски песни, съпроводени често от руски танци, а клиентите пяха, говореха високо и често вкупом пригласяха на песните. А започнеше ли да се играе, тогава наставаше такава бъркотия, че по-лесно можеше да бъде оправено най-заплетеното кълбо, отколкото тя. Погледнал през пролуките на завесите, човек би казал, че е зрител на истинската вакханалия. В същност, нямаше нищо непристойно: преживяваше се по-буино радостта от едно спасение и се упойваше скръбта от трагичната неизвестност и съдбата на изоставените близки, и своята собствена съдба. Какво е станало вече с тях и какво ще стане с нас в близко бъдеще, особено когато свършат парите?

А парите безразсъдно се пилееха и пилееха се с две шепи. Нещо обикновено беше да не се дири остатъкът от платената сума, а още по-обикновено беше да не се дири над туй отгоре и „бакшиш на момче“. И седнеше ли руска компания на дна¹⁷ или няколко маси, останалите келнери почваха да отправят завистливи погледи към щастливия си колега. Те предварително знаеха, че той тая вечер ще отмъкне хилядарката. Затова, появи ли се руска група, започват от всички страни поклони, приканвания и най-лицеприятни възгласи: „Ваше превъзходителство...“.

¹⁵ „Не, не чакам нищо от живота, / за билото мен не ми е жал, / търся свободата и покоя! / И в забрава да заспя аз бих желал!“ – Прев. от рус. Татяна Любенова.

¹⁶ „Не ми пука страдам ли или се наслаждавам“ – първият стих от руския романс „Мне всё равно...“.

¹⁷ На пода.

Трябва да се признае, че повечето от руските посетители на тоя реномиран ресторант бяха все превъзходителства – действителни или въображаеми. Въображаеми бяха и военните им чинове. Почти нямаше офицер, който да е по-долу от полковник, макар и да не беше достигнал до пълнолетието си. Но ние приемахме всичко така, както ни се представяше. Защо ли да разбиваме едни радостни илюзии само в угода на истината? Тя може да постои като домашна прислужница малко настрани. Защо и трябва да се меси в разговора на едно висше, отбрано общество?

Понякога тия превъзходителства, когато не им достигаха пари да доплатят консумацията си, оставяха някоя друга скъпоценност, която после в повечето случаи забравяха да приберат, било защото не можеха да намерят потребната сума, било защото не помнят къде е била заложена. Но никога не са изпадали до унижението да се разправят за нея: „Ничего! Наплевать!...“.

Но за моите приятели най-предпочитани бяха народодостъпните локали: едно, те по отговоряха на техните средства и, друго, защото смятаха, че там се намират в истинска народна среда. Но най-предпочитаха кръчмите, особено „Чаталджа“, еднакво за хубавото и вино, както и за вкусната и скара. Ах, тия „кебапчи“ – не кебапчета – колко пъти ги караха да прекаляват в ядене и в пиене!

– Момше, още пет кебапчи!

– Но има още, тия не сме изяли!

Фьодоров замахне с ръка:

– Нищо!

На същото мнение е и Нилус. Да е пълна масата. На празни маси не са свикнали да стоят. Че какво е туй при това, което са имали в родината си, [с] което са разполагали във всекидневието си? Нищо.

– Но ние не сме привикнали. Това е разточителство.

Нилус се смее със стиснати зъби и повдига пурата си, като че се готви да писне с тромбон.

– Александър Митрофанович разточителства, а? Разточителства! Ещю пет кебапчета! – И, за да се смее свободно с пълен глас, бас, той изважда пурата от устата си, цвква през устни и: – Хахаха...

Фьодоров се мъчи да му обясни. Малка страна, беден народ, нерадостно минало. Много от славянската безпечност е изчезнало, за да се замени с най-простата житейска съобразителност. Но тази съобразителност не е съобразителността на руския мужик. От мужика се искало само работа също и нищо повече. Забърка ли се господарят му, ще го прехвърли с имота си в други ръце. Все същото. Тогава какво му остава на него? На мужика? Какво му падне да изяде и да изпие, ако ще би и собствените си сълзи. При българите било друго. Роби са били, но и не стока. И като роби са гледали да поприкътат и нещо за себе си. А за помещиците да не приказваме. Тяхната ръка била винаги широка, защото чужда ръка го е събирала. А чуждото винаги лесно се пилее.

Нещастието на едни често пъти е щастие за други. Така стана и с нас. В България, особено в София, намериха тихо и сравнително безметежно пристанище и

много руски учени и професори, някои с международна известност. Те бяха предимно юристи и медици и се посрещнаха с „добре дошли“ от тия два факултета в нашия Университет. Юридическият факултет, след закриването му от стамболовистите поради освиркването на княза при откриването на новата театрална постройка, беше почти че останал без редовен преподавателски персонал. Изгонените тогава професори изведнъж си намериха частна адвокатска работа вън, десеторно по-добре плащана от професорската им служба и предпочетоха, вместо да се разписват на ведомости срещу някакви си мизерна стотарка, да получават хилядарка на ден и то носими вкъщи. Разправяха, че проф. Ив. Евстр. Гешов по делото за наследство на Евлоги Георгиев е получил чисти седемдесет хиляди лева, сиреч, колкото при тогавашните заплати не би получил и при десетгодишно професорство. А знае се, че тоя, който еднаж си е кусал [в]се от чер хайвер, не може за нищо на света да се задоволи с фасул. Затова и нашите професори юристи, за да не скъсат с професорския си авторитет, предпочетоха да останат при факултета като хонорувани лектори, отколкото като ординариуси, като редовни професори. Освен това стоенето им с един крак в Университета им даваше право да се месят активно в политическия живот и да заемат ръководни места в партиите. Така те изведнъж станаха министриабли, а не след много и министри.

Следователно, катедрите в Юридическия факултет бяха свободни и чакаха своите титуляри. Но ето че и такива дойдоха и то хора учени, с големи и научни връзки в чужбина и с още по-голям преподавателски авторитет. Имената на всички не мога да си спомня, но достатъчно е, ако помена някои от тях. На първо място, ми иде наум името на Е. Д. Грим, бивш ректор на Петроградския [императорски] университет. Хубав рус, висок и строен, той беше рядко приятен събеседник. С него да се беседва беше истинска наслада, но и да се пие. Откакто беше дошъл в София, той не излезе от кръчмите, освен тогава, когато трябваше да си чете лекциите. В кръчмите, особено в кръчмата на Спас, той написа и своето капитално съчинение върху Търновската конституция.

Ще ми се да вярвам, че пиенето у него не беше порок, а някаква носталгична болест, която искаше да удави във виното. Казвам така, като съдя от постоянните му разговори за това, което е било. А сега? Затуй лесно се подаде на примката да се върне пак в Съветска Русия. Върна се и вече не се чу нищо за него. По едно време долетя до нас слухът, че е ликвидиран.

Тук, у нас, си остави костите друг млад професор – К. Н. Соколов. Доколкото си спомням, той е бил известно време и министър, но в кой от многото белогвардейски кабинети не зная. Зная само, че макар и доста млад, той беше високо тачен от цялата руска емиграция. Той накуцваше и тоя недъг го караше да върви бавно и важно. Има недостатъци, които придават значимост на личността на Соколов. Смъртта му беше оплакана не само от руси, но и от българите, които го познаваха.

За професорския състав в Медицинския факултет няма и защо да се говори. Почти половината от него бяха руснаци. Току-що учреден, той откри широко обятия, благодарение на тогавашния министър на народното просвещение Ст. Омар-

чевски. Нека да изброя имената на няколцина от руснаците професори: Анатолий Константинович Медведев, Завялов, Мянзовски, Янишевски, Вл. Ворьобов и др.

Намериха място в историко-филологическите факултети Михаил Георгиевич Попруженко и академик Кондаков. Първият е един от историците на нашето възраждане, остана до самата си смърт у нас, а вторият скоро замина, струва ми се за Прага. Той, възхитен от линията на рисунъка у Ал. Божинов и от неговите карикатури, го препоръчва за член на Българската академия на науките, за какъвто бе избран. Остана без място проф. Валерий Погорелов, може би поради липсата на вакантно място в Университета. По мое ходатайство той беше изпратен при мене в Народната библиотека, где то му възложих да приготви един пълен опис на старопечатни книги в България. Описът излезе в един обемен том, като издание на Библиотеката. Когато се печата заглавната корица, аз бях заместен от С. Станимиров и той благоволи да постави името си на нея. Този опис беше възложен на Васил Пундев, командирован учител при Библиотеката, но той и не се залови с него.¹⁸ Навярно го счете за малоценна работа. И оставя чуждия учен да си издигне един незъблим¹⁹ паметник в България и да напише едно от най-значителните си научни произведения.

Към професорския състав на Университета трябва да прибавим и писателя академик И. Бунин. Той, именно, като академик имал право на катедра, при който и да било университет в Русия. Сметна се, че същото право трябва да има и у нас. Доклад за приемането му направи проф. Боян Пенев. Но Бунин не се поласка от тази чест. Той не само не прие да чете лекции, но не се съгласи да остане в родината ни. Виждаше му се малка, незначителна. И добре направи, где то я напусна. От Франция, особено от Париж, би бил по-добре виден. Ще ми се да допусна, че ако беше останал у нас, не би бил сподобен с Нобеловата премия, която той доби²⁰ година-две след заминаването си.

Известно време, все като бежанци, прекараха, кои по-малко, кои повече и други неколцина писатели, някои отдавна спечелили слава у нас, а някои съвсем неизвестни. Между първите трябва да отбележим Евгений Чириков, както и поетесата Любов Столица²¹. Тя беше позната на малцина литераторстващи със своите нежни стихове, в Русия едва ли не я поставяха наравно с Ана Ахматова, Зинаида Гипиус и пр. На мен Столица ми направи впечатление на една много скромна жена. Тя по нищо не приличаше на другите рускини, които наляво и надясно се перчеха със своето на нищо неосновано превъзходство над българите. Тука тя по-скоро

¹⁸ Васил Пундев работи в Народната библиотека в София през 1920 г., а от 1921 г. е учител по литература в Първа мъжка гимназия в София.

¹⁹ Непоклатим.

²⁰ През 1933 г.

²¹ Любов Столица (1884, Москва – 1934, София) – руска поетеса. Стихосбирки: „Райния“ (1908), „Лада“ (1912), „Русь“ (1915); роман в стихове: „Елена Деева“ (1916). Емигрира със семейството си от Русия през 1920 г. и се заселва в Солун. През 1921 г. се премества в София. Посмъртният ѝ поетичен сборник „Голос Незримого. (Беженская эпопея)“, написан в София (8.X.1931–8.II.1932), е издаден от близките ѝ (1934).

Евгений Чириков, снимка с антограф

приличаше на средна ръка домакиня, която по-скоро се интересува от домашната си кухня, отколкото от някои висши интереси на духа.

Също той скромнен беше и Чириков, макар от пръв поглед да се долавяше духовната същина на неговото битие. Той тъгуваше страшно тежко по разпиляното си, останало в неизвестност семейство, особено за сина си офицер, за когото се носеха слухове, че бил убит от „болшевиките“. Ето момент от неговите преживявания, на който бях свидетел и аз, но описан от Фьодоров:

„За смъртта на Чирикова-син каза съвсем уверено един българин. Той срещнал в Бургас един руски лекар, който го уверил, че сам видял гроба на убития...

Тоя разговор стана в руската черква, София, в която беше дошъл и Чириков да се помоли.

Аз се приближих до Чирикова и го намерих дълбоко съсредоточен. Сърцето ми болеше от мъка за него. Навярно и с моя син се случило същото, поне тъй ми съобщи един човек, който го познава.

Аз застанах редом с моя другар и също почнах да моля. И, ето тука се случи едно чудо, за което заслужава да се разправи.

Евгений Николаевич изведнъж ме хвана поривисто за ръка, тъкмо когато се четеше Евангелието, и развълнувано, и радостно ми зашепна с глас, прекъсван от бликналите му към гърлото му сълзи:

– Жив! Знаеш ли, той е жив! Моят син е жив!

Сълзи течаха по лицето му, радостни, сълзи. Мина ми през ума, че той се е побъркал от скръб.

– Жив, жив! – повтаряше той, като с мъка сдържаше внезапната си радост.

Околните ни почнаха да обръщат внимание. Аз побързах да изведа Чирикова от черквата в градината до нея.

Беше светъл, слънчев ден и Чириков, слаб да си сдържи сълзите, ми обясни причината на радостта си. В това време, когато със скръб и мъка си е задавал хиляден път въпроса: „Жив ли е моят син, Господи?“, той чул гласа на свещеника, продължаващ да чете Евангелието, като ясен говор от небето: „Твоят син е жив!“.

И това чудесно предизвестие се оправдава след известно време. От жена си, останала в Русия, получи известие, че синът му е останал жив и че скоро ще се видят. За тази многоочаквана среща замина Чириков в Прага, след като прекара близо година в България, обиколил я нашир и надлъж, за да държи ведно с Фьодоров сказки или да уреждат литературни четения на свои произведения.

На сказки се посвети, от които изкарваше прехраната си, почти непознатият у нас Владимир Ленски. Той повече се движеше между черковните кръгове и сказките му бяха предимно на духовни теми. Говореше главно и велеречиво, винаги високо с много веяния и кръгли движения на ръцете и на главата. Русите му коси, разчесани на две пътеки, стояха като залепени. Ленски често дохождаше у дома и винаги с едно и също оплакване: не го зачитали достатъчно, а той бил голямо литературно величие. Да си призная, и аз не бях чувал за него: научих за писателството му от неговата собствена уста. За всеки случай той написа няколко работи на български.

Но най-интересен от всички пишущи братя беше Николай И. Мазуркевич, полурусин-полуполяк, роден, струва ми се, някъде в Грузиния. Запозна се сам с мене. Дойде в кабинета ми на Народна библиотека и ми се представи като някакъв делегат на международния Червен кръст. За уверение ми заизважда от скъсания си вътрешен джоб, който приличаше на цигански тържик, редица писма и документи. После сам се покани на стола и седна. Веднага със сядането, като зае поетически замечтана поза, похвали ми се, че е голям импровизатор и, за да се уверя в това, нека да му задам тема. Достатъчно е само да му назова един предмет. Аз му казах: мастилница. Той възви глава, повдигна очи към тавана и с усилено поетическо настроение ми импровизира няколко строфи с правилен ритъм и с пълни сочни рими. Изпитът беше бляскаво издържан. След малко време той по-

чна да издава списание „Балкански журнал”, на което ние с Фьодорова станяхме най-главни и безвъзмездни сътрудници. Нали беше уж орган на някакъв фиктивен Червен кръст? Един наивен хитрец и самохвалко, но същевременно човек, който под маската на някаква международна благотворителност добре знаеше да си изкарва прехраната. Тук издаде на руски език една стихотворна сбирка с доста добри стихотворения под надслов „Голубья нити”²², там разнесе книжки от журнала си. След 9 юни 1923 г. Мазуркевич беше изгонен от България, въпреки застъпничеството на част от предната ни интелигенция: писатели, поети, учени, художници и др. И предаден на турски власти. Министър Русев не уважи нейните ходатайства. По-късно научих, че този добър човек се е добрал до Прага, гдето и умрял.

Със стихотворна сбирка „Великая, бескровная” излезе и Владимир Холодковски. Той само се мярна като метеор и изчезна. Аз дори не мога да си представя ясно, макар поднесената на мен сбирка да носи автограф: „Глубокоуважаемому Г-ну Чилингинову – на добрую память от скромного и искренне признательного ему русского поэта”. А две сбирки: „Потерянная земля” и „Шестая”, издаде младият Александър Стоянов, който по всичко приличаше на българин: и по тип, и по темперамент, и по име, па и по говор. Но за българин не се признава. Той е един от тия млади емигранти, които най-рано и най-добре изучиха български език.

С поетически дарби и със знатно име прошумя един младеж, някой си граф Зубов, но като лека вихрушка повдигна малко прах и изчезна. Всички млади поети го смятаха за свой пръв и върховен дълг да посочат плодовете на поетическото си творчество на Фьодоров и да поискат неговата благословия. И Фьодоров никога не им е отказвал своята подкрепа. Това внимание на младите му сънародници го радваше и му помагаше да преживява по-поносливо бежанските си неволи.

Най-широки връзки между българите, усвоил български език без акцент и с всичките му идиотизми, беше младежът Николай Г. Макагон. Рус, красив, с малка брадичка, среден ръст, той пристигна с полковнишки еполети в София. Възрастта му – той тогава надали имаше повече от 26 години – не му допускаше подобен военен чин, но ние трябваше да му вярваме, щом той ни уверява. Пък и през време на война какви ли невъзможности стават възможни? След време, обаче, пагоните бяха снети, а когато го износи, хвърли и шинела. Види се, някой беше деградирал нашия млад полковник. Но му забрани да ни кани в тяхното имение, някъде в Кавказ, гдето ще отидем на негови разноси, посрещнати и настанени като царе...

Макагон не само научи да говори добре български, но и да пише. Така той скоро стана сътрудник на някои от нашите леви вестници. Накрай се пропи страшно и умря от пиянство. А външно беше толкова весел и жизнерадостен! Като го гледа

²² **Мазуркевич**, Николай Иванович. Голубья нити: [Стихотворения]: По случаю 10-летия лит. деятельности 1912–[19]22 г.г. [предг. от П. Кузьмин]. София; Плевен: изд. [на] Балканскаго журнала, вып. 9, 1922. 48 с. (На рус. ез.). Издава още една стихосбирка у нас: Въ полусне. София: Акация, 1923 (София: Арм. воен.-изд. фонд). 64 с. (Изд. Балканского журнала; Вып. 10)

човек отстрани, би казал, че тоя младеж никаква мисъл не го вълнува, никаква скръб не го мори.

С течение на времето бохемството почна да намалява, едно, защото се бяхме уморили, друго, защото парите се свършиха и, трето, защото радостта от спасението се замени с грижата за изоставените домашни. Не малка роля изиграха и ограниченията, които заетото служебно положение им налагаше. А имаше и хазяи, които не позволяваха да им се отварят къщите ни в туй време, ни в онуй през нощта. Пък и кръчмарските срещи се замениха в някои случаи със семейните. В това отношение трябва да се даде преднина на семейство Дзивгови. Синът, Крум-Александър, който имаше способността да открива всякаква новодошла „знаменитост“, имаше възможност, поради състоянието на баща си, да я покани на чаша чай или на чаша вино у дома си, ведно с другите видни представители на руската и на българската интелигенция. На тия часове два или три пъти се четеха реферати върху събитията в Русия. Прекарваше се приятно с хора, които не само уважаваха, но и с които можеш да размениш няколко сериозни мисли. Всички стаи на апартамента бяха широко отворени и всеки можеше да намери кътче за самотен, несмущаван от другите разговор. А имаше какво да се приказва и какво да се научи от нас, българите.

Пръв от поканените биваше Фьодоров. Петдесетгодишен тогава, той беше жив, темпераментен събеседник. И около неговия стол винаги ставаха натрупвания от седнали и правостоящи, оглушителни, навели ниско глави, за да не изпуснат нито една дума от неговият мъдър и остроумен разговор. А компетентно можеше да говори Александър Митрофанович не само по литературни въпроси. Той беше обиколил света, особено Близкия и Далечен изток, беше богат с още свежи впечатления, които му даваха възможност всеки момент да бъде там, където разговорът се наложи. Притури ли се при това неговата колосална начетеност, въпреки която той е могъл да си изработи своя собствена, оригинална философия, ще имаме представа за събеседническата му способност.

Тия семейни срещи особено много се нравяха на русите, защото те, покрай спокойното разнообразие, което вписаха в пълния им с тревоги живот, ги превърляха в мирно време на Русия, гдето тия семейни срещи бяха на мода и гдето ни едно, добило световност, произведение е изявявало пред други своето създаване. Приятни бяха и на нас, защото смятаха, че през тях се туря началото на една желана традиция. Но уви! нищо подобно не стана.

Една тържествена вечер прекарахме и в дома на запасния полковник Пехливанов. Бяхме канени от него и от съпругата му, Вяра Пушкирцова, именита артистка от Петроградския императорски театър. Вечерта даваше в чест на първия си съпруг Нестор Александрович Котляревски, председател на Руската академия на науките. Той беше дошъл отпреди няколко дена и щеше да остане за ограничен период време, като гост на съпругата си и на своя заместник. Бил се много затъжил за тях и за тяхната малка дъщеря. Пък искал да подпиша малко чист и свободен въздух.

Трябва да се признае, че животът тука страшно много и му хареса, и той с удоволствие би се заселил в България, ако не му пречели някои обстоятелства.

– Какви са тия обстоятелства, ако мога да зная? – любопитствам аз.

– Много. Но най-главното е гаранцията.

– Голяма работа! За свободата всичко, поне всичко да се жертва.

– И чужда човешка глава ли? – пита ме той.

Аз заставах пред него, както казват русите, в тупик. Глава! Каква чужда глава? И научавам, че трябвало някой от колегите му да гарантира със живота си за неговото връщане. Академик за академик!

– Е, да, е, да! – смутено потвърждавам аз и двамата млъкваме.

И Котляревски остана на думата си: замина за Петроград, само да чуем за неговата смърт...

Няколко срещи, които имах с него, бяха от особен интерес, но една направи решителен обрат в живота ми.

Бехме събрани тая събота вечер – съботите бехме определили за наш joint fix – в една стара кръчма на улица „Екзарх Йосиф“. Там имало хубаво вино, а и съдържателят й бил сливенец – сливенец беше и Пехливанов. От присъстващите българи си спомням проф. Дим[итър] Мишайков и Георги Палашев, редактор на юношеското списание „Картинна галерия“. След веселите разговори при чашка преминахме към спомени от детството си. Разправих и аз нещо на невъзможен руско-български жаргон. Говорех тъй, като че дъвчех счупени стъкла.

Въпреки туй разказът ми допадна на всички, а особено на Фьодоров и Котляревски. Не знам защо Котляревски видя нещо Гоголевско в него. И почти веднага станаха двамата, прекръстиха ме и ме закълнаха да напиша това. Така се роди романът ми „Хляб наш насущний“²³, който посветих на тях със следните думи:

„Драгий ми Александър Митрофанович Фьодоров, българинът не обича своето. Вие от дълги години живеете между нас и добре знаете това. И ако тая книга беше написана от чужденец, или ако имената на действащите в нея лица бяха чужди, то нейната участ, повярвай ми, щеше да бъде по-друга от участта, която може да има сега. Но, въпреки си това убеждение, аз пак я пушам на свят. Нали човек винаги се надява и на своите надежди се мами? Надявам се и аз, че българинът най-сетне ще се измени, ще се познае в следващите страници и, като се познае, ще ми прости моята неизменна обич към него. Друго не искам. И това свое върховно щастие ще дължа на двама ни: на вас и на покойния голям учен и академик Нестор Александрович Котляревски, комуто посвещавам от признателност тая си книга“.

Нему вечна памет, а на вас дълги дни за славата на съплеменното руско художествено слово.

Друга среща, пак у Пехливанови, стана след няколко години. На нея Фьодоров чете драмата си „Зарево“. Между присъстващите беше и Масалитинов²⁴. Той

²³ Изд. през 1926 г. Една от най-преиздаваните творби на Стилиян Чилингиров.

²⁴ Николай О. Масалитинов (1880, Харков–1961, София) – руски театрален режисьор, уста-

ми направи, впечатление на човек твърде недружелюбен към Фьодоров. Въпреки туй, благодарение тактичността и благородството на Фьодорова срещата премина при твърде добро настроение. Същата драма Фьодоров чете по-късно и при друго, по голямо руско общество.

Когато минаха дните на опиянение от свободата, и едни от бежанците с по-добри или с по-лоши чувства към нас, българите, се попиляха по далечния свят, за да дирят нови поприща в живота си, а останалите у нас също трябваше да се по-дирят работа. Стана трансформация на звания, състояния, обществено положение и професии. Добре, че сравнително скоро се наредиха тия, които се посветиха на занаятчийски или на физически труд. Интелектуалците по-мъчно се примириха със съдбата си. Едни от тях, като се държаха по-горе от българите, претендира за обществени или държавни служби, за които нямаха потребния образователен или практически ценз, други, просто се срамуваха да се заловят за работа, която смятаха по долня от своето достойнство. Имаше и такива, които предпочитаха да изживеят своето някогашно достойнство до крайни предели, пък после да става, каквото ще.

Трезво погледна на съдбата си Фьодоров. Той не се поддаде на придумвания на приятели и колеги да замени София с Париж, както се почувства унижен от лекторската си работа по руски език при Трета мъжка гимназия. Знаеше се, че и в София, и в Париж не ще може да се опира на приходите си от литературен труд: избягалите писатели бяха твърде много, а задграничните периодически издания твърде малко и недостатъчно стабилно поставени. За руски книгоиздателства и дума не можеше да става. А в тези ограничени по брой издания и София може да не вреди. И не се излъга. На първо време той изпрати доста кореспонденции от и за България във вестник „Сегодня“, както и в други вестници, които излизаха в Рига или в Букурещ, вън от това, което е поместял в излизащите у нас руски вестници.

Наистина лекторските часове не бяха в състояние да изхранят Фьодоров, нито кореспонденциите да по облажат залъка му, ако за тях е получавал хонорар, но и самият той не се задоволи с тоя си труд. Щом усвои добре българския език, не говоримия, а книжовния, да разбира всичко, каквото му се говори, без да умее да говори сам, той се залови да приготви две антологии – едната с отбор стихове от българските поети, а другата с образци от народната поезия. Първата видя свят през 1924 г. като издание на Министерството на народното просвещение. Тя беше придружена с предговор от мене и носи надслов: „Антология Болгарской поэзии“.

Антологията, преведена с рядко умение и талант, макар да беше един от най-значителните български приноси в световната съкровищница на духа чрез посредството на един световен език, не задоволи всички среди у нас: на едни се зловидя хонорарът, който трябваше да се плати на именития преводач, на дру-

новил се в София през 1924 г. Главен режисьор на Народния театър в София (1925–1944), а после режисьор до смъртта си. Срещата вероятно е била уредена, за да бъде заинтересован Н. О. Масалитинов и да постави на сцена драмата на А. М. Фьодоров.

„Антология Болгарской поэзии“ – корица

ги – застъпването в нея на един или на друг от българските поети: защо да фигурира този или онзи, защо от някого са преведени пет къса, а от някои само два? По-голям поет ли е Х от У, и пр., и пр., Фьодоров се видя в чудо. Кому да угоди: на бюджетно-контролното отделение при Министерството на народното просвещение ли, което на всяка цена искаше да откъсне нещичко от припадащия му се хононар, като намали и обема на антологията, или на писателските изисквания? А Фьодоров искаше да представи по-пълно и по-достойно българската поезия с нейните сравнително най-добри образци. С това той искаше да накаже себе си, защото, когато минавал някога с параход покрай Варна, купил си една стихосбирка, зачел я и я хвърлил в морето. Всъщност купил си, може би, една ония глупави песнопойки, които то-

гава пълнеха кошниците на амбулантните книжари и се продаваха по стъгди и по мегдани за духовна и литературна наслада на простолюдието. И изведнъж поетически късове, които биха могли да излязат и на международни състезания.

Втората антология пък не видя бял свят. Нейната участ беше в истинския смисъл на думата злополучна: тя изчезна, още преди да се роди. И то изчезна безследно тъкмо там, гдето трябваше да бъдат преценени нейните достойнства: от културното отделение на Министерството. А не беше един канцеларски лист, не беше някакъв си свитък от хартии. Преведените народни песни – повече от триста – запълваха цяла папка и тежаха няколко килограма. Как тая папка с такава тежина може да се затури някъде като незначително листче и да се загуби, не мога да се представя. Обяснението, което си давам, е, че или една завистлива и злоумишлена ръка е посегнала на машинописа, или някой славогонец е решил да си запази чуждия труд, та когато преводачът завърши земния си път – нали той вече е стар, да му присвои заслугите, като сам се нареди наравно с Дозона²⁵, Щра-

²⁵ За сборника с народни песни, преведен от Огюст Дозон (Auguste Dozon) и издаден в Париж през 1875 г., Христо Ботев пише: „...излязла [е] на французки и на български

уса и Безсонова, знаменити преводачи на български народни песни? Съблазънта е много изкусителна: народните песни по-лесно се удават за превод поради липсата на известни прозодични елементи в изкуствената поезия: рима, силабичен ритъм и строфично разделение. А такъв превод може да извърши, поне тъй се мисли, и един посредствен поет. Ето, че един такъв поет беше новозначеният началник на културното отделение.

Няма да преувеличавам, ако кажа, че тази антология Фьодоров е готвил с по-голяма любов, защото в негово лице българската народна поезия намери своя истински поклонник! Обожател! Четете тия начални редове от неговата статия „Българска народна поезия“, която, преведена от мене, се помести в „Българска мисъл“, за да се уверите:

„Преди много години, на път за Далечния изток, аз си купих във Варна за няколко стотинки една българска „Песнопойка“. Опитах се да я чета, но нищо не разбрах и хвърлих сивата книжка с песни от родния на мен народ в морето. Помня, как тя се завъртя в блестящата пяна за кормилото и отиде в дълбочината.

Можех ли тогава да мисля, че ще минат години и тия песни ще изплават от дъното на морето и ще заблестят пред мен като истински бисери? Като се запознах с българската поезия в литературата, аз най-много бях пленен от тия стихотворения, които имаха връзка с народното творчество или пък бяха просто преразка на български народни песни. Тия стихотворения ме заставиха да се обърна към първоизточника. И тука ме обрадва такова богатство от българското народно творчество, каквото не очаквах, когато се запознавах с българската литература. Да не се вземе това за неодобрение. Такива поети, като Пенчо Славейков, Ив. Вазов, Яворов и някои от съвременните поети, могат да правят чест и не на такава малка страна като България, започнала своя културен живот едва преди някакъв половин век, но, според мене, българската народна поезия е несравнено по-дълбока, по-разнообразна и по-богата във всяко едно отношение от българската литература. Не говоря за колоритността и за яркостта на националния характер”.

При подбора на превежданите народни песни, както и за правилното разбиране на някои езикови и стилни обрати, Фьодоров прибегваше често и до чужда помощ. Един от тия, които твърде ревностно му съдействаха, беше и покойният професор Беньо Цонев. Затова в преводите на Фьодоров не могат да се намерят такива куриози, с каквито ни нагости Константин Балмонт, като преведе обръщението: „Море Велико, море Велико“ на голямо море: „Море великое, море великое“. Но тази, топтанджийски преведена антология, беше веднага издадена от Министер-

език една твърде замечателна книга под заглавие „Български народни песни“ – *Chansons populaires bulgares inédites*, publiées par Aug. Dozon. Песните са преведени и на французки с един обяснителен текст и имат един словарь в края. Цената на тая книга е 6 фиорина и се намира за продан у Gerold Comp. Wien, Stephansplatz. Ние рекомандуваме тая книга на редакторите на сръбския в. „Изток“ и молиме ги да ни кажат не са ли тие песни сръбски, преведени от г. Дозона на български, както са направили, според мнението на Милоша Милоевича, и братия Миладинови”. – В: *Знаме*, год. 1, бр. 23, 27.07.1875.

ството на народното просвещение.²⁶ Дали то сметна този изкусен версификатор за по-голям поет от Фьодоров и за по-вещ преводач от него?

Но Фьодоров не се отчая нито от загубата на машинописа си, нито от предпочитането на Бальмонта. След време той пак се зае с превода на народни пресни и близо двацет години след първия сборник предаде на Камарата на народната култура друг със също толкова песни, ако не и повече. За него той получи съответен хонорар, но не го видя напечатан. Така ли биха постъпили другите народи, например, сърбите?

И си отиде огорчен от нашата сурова, жестока и непризнателна действителност.

А ние продължаваме да се чудим защо външният свят ни толкова малко познава и цени, защо той поставя по-горе съседите ни, макар да ги превишаваме и не в едно само отношение? Та кой може да знае, какво съкровище се крие в една заключена каса? А ние не само не отваряме касата на народния си дух, но и счупваме ръката, която понечи да я отвори: „Сезам, заключи се!“.

Макар и незадоволителна лекторската работа за творчески дух, Фьодоров я вършеше с истинско удоволствие. Тя му даваше възможност да живее всекидневно с най-видните представители на руската литература, мнозина от които бяха неговите познати, съвременници и приятели, и да бъде постоянно в тяхното общество. Защото той не преподаваше на учениците сухата граматика на ошмуленото руско езиково дърво, а неговите плодове, пълни със сок и сладчина. На учениците си той им говореше, а не им преподаваше. Говореше им живо, красиво, като им четеше и обясняваше най-отбраните късове от руската литература. Класовете му се обръщаха ту на аудитории, в които се чува само неговият ясен, малко металичен глас, ту на семинари. След като е чел и тълкувал вдъхновено, сега той заставя своите слушатели да четат и да тълкуват на руски прочетеното. Казах: чел. Не, Фьодоров не четеше, а рецитираше. Няма да преувелича, ако кажа, че той знаеше почти цялата руска поезия наизуст и то не само в нейните класически образци. За неговото собствено творчество да не говоря: можеше да рецитира всяко свое стихотворение – от първото до последното. Такава свежа, силна и навременна памет имаше той. А то изпълваше няколко пълни тома, вън от преводите, предно място между които заемаха стиховете на италианската поетеса Ада Негри, първия преводач и популяризатор на която в Русия беше той.

Нищо чудно, следователно, гдето мнозина от учениците му са се увлекли по-дир преподавания от него предмет. За някои от учениците си говореше с такъв възторг, че не можеше да не му завиди човек. А учениците на тая, на Третата гимназия, не бяха за похвала нито по успех, нито по поведение, било поради липсата на семейна отхрана, било поради липсата на домашна обстановка за работа. Те, в голямото си мнозинство, бяха синове на работници, които можеха да видят родителите си само вечерно, като виждаха денем голите стаи на жилището си или

²⁶ **Золотой** сноп болгарской поэзии: Народные песни. пер. с болг. К. Бальмонта. София: Мин. нар. просв., 1930. 136 с.

калните тротоари на улиците си. От такива ученици мъчно можеше да се очаква изисканост в обноските и ревностни надпреварвания в успеха. И всички учители се оплакваха от тях. Единствено изключение правеше Фьодоров: само той се хвалеше. Не вярвам да му бяха безразлични успехът и поведението на учениците. Той беше достатъчно нервен, за да не позволи да се качат на главата му и прекомерно добросъвестен, за да не допусне измама, от която и да било страна: от своя или от страна на учениците. Пък и преподаваше и изпитваше на руски. Българска дума ще употреби понякога и то твърде рядко, за да обясни някоя по-мъчна, по-не-разбираема дума. Макар да владееше нашия език в тънкости, той не се научи да говори не само правилно, но и сносно. Тия от нас, които общуваха с него, дори и деца, го разбираха, когато им говори бавно на руски, а мнозина му говореха кога по-правилно, кога с неизброими грешки на неговия матерен език. Защо? Защото ние езиково сме [в]се по-угодливи към чужденците, отколкото сърбите, например. И, следователно, по-лесно се подаваме на асимилация, особено ние, интелигенцията. Руси, които са преживяли само няколко месеца в Сърбия, се връщаха с перфектен сръбски изговор, когато от нас си заминаваха с няколко думи на уста и то неправилно акцентувани. На въпроса ми към тия руси как си обясняват това, ми се отговаряше едно и също: „Сърбите мислят, че всеки, който живее в една страна, трябва да знае нейния език. А в Сърбия се говори на сръбски“. Един пък ми се оплакваше, че и в Белградската народна библиотека не пожелали да му услужат, догдето не отправил искането си на сръбски. Разбирали го на руски, но се престрували.

По-късно Фьодоров получи лекторски часове и във Висшата кооперативна школа, чини ми се и във Военното училище. Макар отдаден на работа, макар вече с по-малка възможност за литературно творчество, Фьодоров беше доволен. Училищните занятия му пречеа доста като литератор, пък и не позволяваха на скърбите по останалата му в Одеса съпруга и по вече избягалия от Русия син да заседнат здраво в душата му и непрекъснато да я троят.

На Фьодоровите лекции не съм присъствал, но че бяха тъкмо такива, каквито си ги представлявам, в това никак не се съмнявам: аз добре зная какво ентусиазирано отношение имаше към руската литература изобщо, но и към нейните отделни представители, в частност. Пък и свидетел съм и при лични, и при компании в разговори как племенно, как убедително и как одобрително говореше за всекиго от тях, в това число и за съвременниците си. Макар да бяха застанали с Максим Горки на два обществено-политически полюса, макар да го смяташе за изменник не само на народа, но и на себе си, макар да твърдеше с увереност, че се продал на болшевиките, като е приел да служи на тях, че е плюл на пламенните си статии в защита на човека и на неговата свобода, макар да е променил възклика: „Човек – как звучи това гордо“ на „Човек – как звучи това мизерно“, той, Горки, е писател от висок ранг. С него Русия не само сега, но и в бъдеще достойно ще се гордее. Отричаше само кокетството му с някаква босящина. Те са прекарвали заедно младежките си години и добре знае кое как е. Това по лични признания пред мене, а

в бр. 24 на илюстрация „Седмица“ от 7 юний 1946 г., гдето Фьодоров е наречен „публицист“, четем ето що: [...].²⁷

Особено възторжено се произнасяше Фьодоров за Чехова, с когото го свързваха дружески връзки и за когото пазеше най-ценни спомени, особено от посещенията му в Ялта, гдето Чехов прекарваше голямата част от годината през последните години. Най-често Фьодоров цитираше едно Чехово внушение: „Ако иска някой да стане голям писател, трябва да пише по-малко, но да пише всеки ден. Безразлично какво. Не трябва мастилото никога да засъхне в мастилницата и ръката да забравя как се държи перото. Кое от написаното е ценно и кое не е, това времето ще покаже“. Когато Фьодоров говореше за Чехова, винаги очите му се насълзяваха. Той смяташе неговата смърт като колосална загуба не само за руската, но и за световната литература. Считаше го за по-голям майстор на разказа от Мопасана, когато французите смятат за недостижими. А драмите му смяташе за нещо съвсем ново в всеминародната литература изобщо. Особено високо ценеше Фьодоров Иван Бунин като художник. Той в някои отношения го поставяше по-горе и от Тургенева. Рисуният му е мек, но изразителен. И тази изразителност усилва простотата на сюжета и липсата на динамика. Да вземем, например, „Господинът от Сан Франциско“ или удостоената с Нобелова награда „Митина любов“²⁸. Съдържанието им може да се изчерпи с две думи – толкова е незначително то, но колко дълбок живот е вложен в него и с какво голямо майсторство е предаден той! И когато Бунин стана Нобелов лауреат, Фьодоров толкова се радва, че трябваше да полеем с чаша вино тоя негов успех. И може би беше единственият от колегите му, който не се отнесе [към Бунин] за помощ. А писмата за „милосърдната подкрепа“, както беше писал Бунин на Фьодоров, изведнъж „заваляли като дъжд“. Но той никому нищо не е дал, уверяваше ме Фьодоров: „Аз не знам по-голям скъперник от него. Ако не беше Бунин, той непременно щеше да бъде „Скупой рицар“.

Също такава оценка даваше и на Евгений Чириков, с когото прекара близо година у нас. И двамата обиколиха за „сказки“ не в един град, макар да го намираше доста тенденциозен. Неговите разкази имат „дъха на Волга“ със „своята наблюдателност“, блестят с „ласкавия си хумор“, особено разказите из гимназическия и из студентския живот“. Когато се запознава с него, името на Чирикова се появява в големите списания, пиесите му се играят в провинциалните и в столичните театри, без да се изключи и Художествения. Книгите му се издават от най-популярното през онова време книгоиздателство – „Знание“. Чириков става един от най-любимите новоруски писатели.

Такива топли и сърдечни думи намираше Фьодоров за всеки друг, повече или по-малко известен писател у нас. С топлота и сърдечност [към] тия млади от тях, които за известно време се бяха завъртяли в родината си. Но също така топло и

²⁷ Ст. Чилингиров не е цитирал текста.

²⁸ Бунин, Иван. Любовта на Митя. прев. от рус. Георги Д. Юруков. София, 1927. 88 с. (Мозайка от знаменити съвр. романи; Год. 18, кн. 6, март)

сърдечно се отнесоха и те така към него. Той беше за тях и духовен наставник, и духовен баща. Затова когато руските писатели и журналисти решиха да се организират в съюз, не се колебаха по въпроса за председателя. Като такъв бе единодушно избран А. М. Фьодоров.

За отношенията на Фьодоров към българските писатели и поети, няма защо да се приказва: свидетел е неговата антология. Но лично познаваше малцина не по своя вина. Повечето от тях, които се изявяваха като естети и под астраганената кожа криеха кожата на вълк и се навъртваха около списанията „Златорог“ и „Хиперион“, бяха скрити комунисти и не приеха да имат работа с един бежанец тъкмо от техния болшевишки режим. За тях творческото дело на писателя не беше важно, важна беше неговата политическа принадлежност. Пък и сам Фьодоров не пожела да завърже връзки с тях, не само по същите съображения, но още и по други. Творчеството им той смяташе за „Празна Мара тъпан била“ и, което е важното, той до края на живота си не се запозна нито с един от тая пасмина, дори и тогава, когато неколцина като Николай Райнов, например се домогваха за близост поне при чаша вино.

Но отношенията му към Вазова, към Кирил Христов, към Цанко Церковски бяха съвсем други. Вазова ценеше като основател и главен стълб на националната литература, Кирил Христов като един от най-талантливите съвременни представители, а у Церковски ценеше наивитета и безизкуствеността в творчеството му. Но тесни връзки не можа да завърже нито с едного от тримата: Церковски в това време беше министър и дейна политическа личност, а с Кирил Христов можеше да се срещне човек само по кръчмите, гдето можеше да се говори спокойно и разумно, преди да беше попрехвърлил. Но попрехвърлеше ли, той така се натъжаваше, че срещу него можеше да се излезе само с ръжен, както излиза народът срещу таралежа. А и Фьодоров настръхваше при такива случаи, повдигаше глас и казваше истини, които не биваше да се чуят от устата на един чужденец. Тогава се намесвахме ние, техните участници по маса, и ги примирявахме, догдето нов изблик от недоразумения ги нахвърли един срещу друг. Но това ставаше по-рядко с Фьодоров, отколкото с нас, българите. Кирил беше непоносим при пиене. Нему мезето беше карията²⁹. Без кария виното не му беше сладко.

За една по-тясна, по-интимна дружба, ако изобщо би била възможна тя, между Фьодорова и Кирила, попречи емигрирането на последния, отпърво в Германия, а отпосле в Чехия, в Прага. Цанко пък след 9 юний 1923 г. беше подхвърлен на такива превратности в житейската си съдба не като поет, а като политик, че трябваше да съкрати земните си дни в затвора. А с Вазова, връзките им се скъсаха още при запознаването им. Запознах ги аз в моя кабинет на Народната библиотека. Вазов седеше на едно от креслата, когато влезе Фьодоров.

— Господин Вазов, да ви се представя, руският писател Александър Митрофанович Фьодоров. — Фьодоров се изправи пред него, удари по немски с крак о крак и отсече глава.

²⁹ Индийското наименование на ореха.

Вазов се приповдигна малко, протегна ръка, изсумтя нещо и седна пак на мястото си. Не чух какво каза: приятно ми е или благодаря. Видях обаче, че Фьодоров се смути и почервения като току-що пуснат във вряла вода рак. Минута мълчание: нито единият проговори нещо, нито другият. Тогава аз прекъсвам мълчанието:

– Г-н Фьодоров е един от видните съвременни писатели на Русия. Автор е на много романи, стихотворни сборки и пр. Напоследък излезе у нас повестта му „Баядерка“, която се пусна като номер в редактираната от мене „Модерна библиотека“.

– Така? Ммм... – И сравнително топъл, поглед се отправи към Фьодорова.

Сега на свой ред подхвана Фьодоров.

– Я читал Ваши произведения, читал „Под иго“ и превел...

– Благодаря, благодаря... – Главата се поклати няколко пъти, като смеси нервния тик с израз на благодарност.

След туй двамата писатели вече не се срещнаха. Единият видя другия само при юбилейни тържества. Вазов, заобиколен от членове на юбилейния си комитет, приемаше от балкона на собствения си дом манифестация, а Фьодоров – начело с всички манифестанти. Той видя Вазова, но Вазов не видя него, нито го забележа.

От тоя ден заседна едно недоволство в сърцето на Фьодоров. Той предполагал, че някой ще го забележи, че ще го извади от реда на манифестиращите и ще го покани на балкона. И тоя някой ще бъде не друг, а само Вазов. Но личното недоволство не се прехвърли и към творчеството, както би направил всеки от нас, макар да се смяташе незачетен и като единствен крупен руски писател у нас, и като участник в един от Вазовите юбилейни сборници.

Как се отрази смъртта на Вазова върху него свидетелстват трите му работи, поместени във в. „Мир“ (бр. 6392), „Развигор“ (бр. 39) и „Ден“ (бр. 185): „На гроба на Вазова“, „Requiem. Ив. Вазов (моят надгробен венец)“ и „Погребението на Иван Вазов“.

„Някой попита плахо:

– Кой Вазов?

Излишно питане, всичко бе ясно. Умря Иван Вазов, умря родоначалникът, водителят на българската литература, поетът Вазов.“ (в. „Мир“)

Във втората статия на Фьодоров си спомня юбилея и казва:

„Аз не се чувствах чужд на тоя празник. Като руски писател аз бях горд за славянството, за България, която е създала такъв светъл писател-борец“.

Спомня си как един ден преди неговата мигновена и спокойна смърт, го видял на улицата. Те се спират и поетът можал да му съобщи само, че се канел да замине в чужбина. („Развигор“)

„Когато пренасяха тялото на Вазова, сложено на черковно носило от неговия дом в черква, аз смених одного от изморените, носещи скъпия ковчег.

„Особената тежина на ковчегата силно натегна върху рамото ми“...

„И чудно, когато аз отпуснах, заедно с другите, ковчегата върху погребалната площадка, у мене задълго се запази тази тежина, получена почти от непосредстве-

ното ми съприкосновение с покойника, а тъкмо обратното: като че ли на рамото ми имаше някакво грамадно крило.“

На въпроса, който си задава, нужно ли беше това тържествено погребение на Вазова, отговаря:

„Да, за това, защото поетите не умират като другите смъртни, ако ще би тия смъртни да са и владетелите на света: те живеят във всички, които ги заобикалят, във всички, запознали се с техните творби; и живеят не само духовно, но смея да твърдя и материално, защото единствено от великите, красивите и благородните творения се раждат и външно по-хубави хора, добива се изразителност на очите, съсредоточеност на усмивката, мекота в движенията, увереност в постъпките: когато човек знае накъде върви, макар и в отвлечения смисъл на израза, се проявява във всяка негова дума и жест“ (в. „Ден“)

Но най-добре сами прочетете тия три възторжени тъжни статии за Вазова, красиво и мъдро написани, ако искате да имате вярно впечатление от тях. Ще ги намерите в книгата „Помен за Иван Вазов“, [на] стр. 630–636, излязла в годината на Вазовата смърт.

При юбилея на Цанко Бакалов-Церковски, станал на 16 октомврий 1921 г. в родното село на поета, село³⁰ Бяла черква, Фьодоров не би могъл да се оплаче от липса на внимание. Той беше поканен със специална покана на тържеството, докъдето отиде заедно с официалните гости, а при самото тържество беше поставен на едно от най-почетните места. Беше поканен да вземе участие и в юбилейния сборник в чест на Цанко Бакалов, в който печата за пръв път стихотворението си „Балкани“ в оригинал.

Макар и голям поет на своето време, Фьодоров имаше склонността да бъде предпочитан като художник. И няма да сбъркам, ако кажа, че той на първо време у нас предпочиташе да рисува, отколкото да пише. Защо беше у него това самонедоразумение? Наистина ли е той се смяташе повече художник, отколкото поет? Или разчиташе, че е по-лесно ще си гарантира поминъка с картини, отколкото с литературни произведения? А, може би, и едното и другото, ако се съди от обстоятелството, че леко понасяше всички бележки, дори напълно отрицателните, за стиховете си, когато за картините си не допускаше дори недомлъвки. Тъкмо в тази му амбиция да се наложи на обществото като художник аз виждах неговата слабост. Психически закон е да се предпочита и да се отстоява това, което не се притежава напълно. И това, което не ни признават другите, бързаме да си го признаем ние сами и да им го натрапим.

Подтикван от това самонадценяване, Фьодоров устрои с Нилуса, струва ми се, с някои руски художници художествена изложба. За жалост на изложителите, изложбата не само нямаше успех, но застави и един от изложителите да напусне без време³¹ и България. Една от картините на Нилуса, която направи силни впечатле-

³⁰ Село Бяла черква е обявено за град през 1976 г.

³¹ Превредеменно, не навреме.

А. М. Фьодоров рисува портрет
на Невена Железова

ние, раздвижи нашите художници и те откриха, че тя е плагиат. Дори посочиха чуждата илюстрация, в която беше поместена репродукция от оригинала. Нилус се опита да се оправдае, като обясни как стои работата, но напразно: нямаше кой да го слуша. Нашите художници не искаха да знаят, че съвпаденията са възможни не само в живописа, но и в литературата, и в науката. Такива съвпадения са известни и в нашата литература: двама различни автори можаха да напишат в едно и също време две стихотворения, които се покриват почти напълно по форма и съдържание. А в чуждите литератури, в литературите на две различни нации, тия случаи на съвпадения са много по-чести. Пък нали Нютон и Лайбниц – единият англичанин, а другият немец, си оспорват приоритета върху закона за гравитацията?

Но нямаше кой да се спира върху възможностите: приликата между изложената картина и чуждото копие беше очевидна и, следователно, плагиатът явен. По-нататък нищо не трябваше на нашите художници. Изложбата беше компрометирана и картините – непродадени. Какво повече можеше да се желае от това?

След време художници, вече организирани в дружество, в което влизаше като член Фьодоров, устройоха още няколко изложби и все така безуспешно: Фьодоров не можа да се наложи на българското обществено внимание като художник. И една от най-големите [му] мечти остана неосъществена. Но той не се отчая, не загуби вяра в себе си и продължаваше да рисува. Особено много и разнообразни мотиви му даваше Витоша, към която винаги гледаше с ненарушим захлас. И често укоряваше нас, българите, защо не сме могли да се наслаждаваме, макар отдалеч. Гледките, които тя му предлагаше през различните части на деня и при раз-

лични атмосферни състояния, той считаше за най-хубавите, които е добивал от обхожданите части на света. А Фьодоров много беше пътувал. И тези множество пътувания бяха единствената му утеха при нерадостите на живота му в България,

Когато почина Фьодоров, остави няколко десетки картини, покачени по стаи и стълбища в къщата, която му даде приют и почти семейна обстановка.

Френският математик и философ Поанкаре беше казал някога, че няма баща, който да не се стреми да осъществи чрез своите деца неосъществените си идеали. Но при Фьодорова това се изрази не само в стремление, но и в осъществение. След дълги одисеи на сина му Виктор, едничкото му дете, се удава да се „измъкне“, от страната на Съветите и да намери прибежище в Румъния. Тук, без да е школувал (поне така зная аз), се отдава на природната си дарба да рисува. В това си ново поприще той напредва толкова бързо, че не след много става главен художник декоратор при Букурещкия народен театър. За положението му – по значение и по възнаграждение – ми говореше винаги с особена гордост Фьодоров. А работите му се посрещали винаги с възторг и от художници, и от театрали, и от публика. Получавал понякога поръчки и от чужди театри. Такава една му била възложена и от Софийския народен театър. Само че не помня за коя пиеса.

Син му бил поставен добре и обществено. Добре възнаграден, а и сам строен и хубавец, поне така ми го описваше Фьодоров, пък и такъв ми го показвах портретите му, той виждал само отворени врати пред себе си, радвал се на сърдечни приеми и гален с ласкави усмивки. При такива условия човек лесно може да забрави законната си жена и двете си дечица от нея. Фьодоров много държеше за семейното щастие на сина си, но не можа нищо да направи. Далечината изигра на своя роля. Тя се увеличи още повече, като младата жена замина с двете си деца, за да си дири работа, да следва в някаква висша школа и да отхранва двете си момчета. По-късно син му се задомил за някаква хубава и богата румънка, от която също имал син.

В Букурещ Фьодоров гостува през няколко лета при сина си. Там завърза връзки не само с руски журналистически среди, като става и сътрудник на букурещкия „Новости“, гдето, покрай другото печата и преводи от български поети, запознава се и с румънски писателски среди. После му обещават да изнесат на букурещка сцена една от неговите пиеси, ала обещанието си не изпълнят. Може би, поради враждата към всичко руско тогава. Това обещание докара не малко радости на Фьодорова и не по-малко огорчения му причини. „Поне да не бяха ми обещавали и да събуждат надежди в едно и без туй вече обезнадеждено сърце“ – често пъти ми думаше той с болка на душата.

– Така е винаги, когато реката се отбие от коритото. В новото корито, вместо чисти камъчета ще трябва да влече кал и често пъти да се насочва не там, където е тръгнала.

– Искаш да кажеш: отбили са я.

– Все едно. И в двата случая тя е загубила своята воля. А волята често пъти, ако не и винаги, се състои в навика. Безхарактерните хора винаги са хора без навик:

където ги повикат, където ги тласнат, там отиват: с каквото се натоварят, това носят. Някога, знаете ли, почвам да се отвръщам от себе си: къде отивам аз и къде ще спра? Преди, като пътешествах, имах цел, а сега? Впечатления ли събирам или страдания? Градя ли в душата си медна пита на духа или я троша и пиляя меда, години подред събиран в нея? И това – нерушение, крушение – не е само с мене. Не е разбит само моят кораб в скалите на развихреното руско море... – Ще замълчи за известно време и след туй неочаквано ще се върне като събуден от хипнотичен сън: – Казах преди малко: безхарактерни. Не се изразих съвсем право. Бездушни вещи. Навремени аз [не се ли] чувствам като бездушно същество, премятано от стихииите ту на една, ту на друга страна? Или веднъж повдигнато до облаците, а веднага след туй хвърлено вдън земя? О, страшно нещо е да остане човек без работа и без родина! То все едно да остане дете без кърмилица майка. Така тежко, така мъченически ще се чувстват кърмачетата, когато ги отбиват: майката е до тях, но ненката ѝ е здраво закопчана или е намазана с горчило. А може самата тя, кърмачката, да е заменена с друга – сурова и мрачна. Сега и с нас е същото. Отнети ни са тия сокове, с които бяхме хранени до днес. Отнета ни е „свободата“. Наистина, тя до скоро беше доста ограничена, но все пак, можеше да се диша. Вече? Диша се, но през кървавите кауци на заклятия човек.

В това печално настроение изпаднаше Фьодоров при всеки удар на съдбата. А тия удари бяха толкова много и толкова често, че може би той е единствен не би се съгласил с чешкия поет Ян Неруда, който ни учи да благодарим за всеки удар на съдбата: нали с ударите тя ни научи „денем да работим, ноще да бдим“! Но когато тези удари се сипят като градушка, когато идат от всички страни – отгоре и отдолу, отляво и отдясно?

За щастие, няма страдание, на което човек да не привиква: няма болест, с която да не се примирява, колко тежка и да е тя. Привикна да страда и да чака добри дни. Днес със смъртта на жена си, утре с разорението на къщата си, а други ден... Но, ето, този други ден го сломи...

Последните няколко години Фьодоров остана съвсем без работа и издръжката му трябваше да бъде изцяло поета от семейството, към което се беше приютил. Наистина, взе една крупна сума за превода на народните песни, но нея цялата употреби за къщата на хазяите си, която доста беше пострадала от варварските бомбардировки на англо-американците. И често той се движеше из улиците без стотинка в джоба си, но това вече не го отчайваше. Достатъчно е да се чувства здрав и пъргав, дори макар да му треперяха китките на ръцете. Пред него се разстиляше едно радостно настояще – син му се гордее с големите си успехи, а внуците му свършили университет в Прага и преселени в Америка с добро настаняване. Те живеят не само „безбедно“, но и охолно. Дори мислят да издадат някои негови непечатани работи, на първо време сонетите му. Пращат те редовно и различни подаръци на своя „дядик“, както и на членовете от семейството, [с] което живее. Повече какво може да очаква? Задъхваните толкова години гърди почват да си отдъхват. Как леко може да се живее на старини! Но изведнъж едно писмо

с чужд почерк от Букурещ! Чете името на снаха му, втората жена на неговия син. Обхваща го тревога. Какво ли се е случило? А румънски не разбира. И хуква да дири човек, които да прочете писмото, намира.

– Стилиян Добревич, спасите, помогите!

Аз гледам изумен. Какво е станало? Какво да му помогна, от какво да го спася?

– Мой сын!

Отпускам безпомощно ръце в очакване да чуя страшна вест. Навярно е умрял? Фьодоров се мъчи да ми превари мисълта.

– Жив е, но отвлечен!

– Как?

И той ми разправя съдържанието на писмото. Руските освободителни власти го вдигат от работата му и го закарват някъде? Къде? Никой не знае. От театри, от министерството правят постъпки за неговото освобождение, но на всуе³². Всеки вдига рамене: никой нищо не знае за него.

И започва се една тежка кореспонденция между свекър и снаха, може би най-тъжната, която се е разменяла някога. И все един и същи въпрос, задаван от едната страна на другата: где може да бъде той – любимият, обожаваният син и съпруг?

И в тази кореспонденция не малка услуга оказа на Фьодорова известният у нас познавач на революционните борби преди освобождението Василе Христу³³. От благодарност Фьодоров пожела да му подари една от своите картини, но Христу не отиде си я избере: не сметна, че неговата човешка услуга трябва да се плати толкова скъпо.

Най-сетне следите на изчезналия се откриха някъде далече в Русия, но те бяха така забъркани и по картата, че и най-зорките очи не можеха да ги открият. От изчезналия се получи само едно писмо до жена му, без никакви сведения за него, за обстановката, в която е поставен, както и за работата, която е натоварен да върши, че все едно, като да не съобщаваше нищо. Доколкото зная, второ писмо не се получи. И на бащата не остана нищо друго, освен денем и нощем да гадае през сълзи за участието на сина си или разпитва за него дошлите от Съветите воители.

Ако и да беше от белогвардейците, както го наричаха всички бежанци от началото на Октомврийската революция, Фьодоров почти всеки ден беше посещаван от различни военни чинове – като се почне от редника, та свърши с генерала. Всички те идеха да засвидетелстват своя почит към стария писател. На някои от тия посещения се случваше да присъствам и аз. И неволно ставах свидетел на наистина трогателни отношения. Фьодоров не можеше да си задържи сълзите и с прехлъцвания току запитваше:

– Значи още не са ме забравили, значи още има хора в моята родина, които да ме четат?

³² Напразно.

³³ Василе Христу (1905, Горна Джумая–1968, София) – български историк от арумънски произход. Заминава за Букурещ и учи литература и философия и през 1932 г. специализира история в Букурещкия университет.

– Как не, Александър Митрофанович, как не? Нима вашите: „Природа“, „Камни“, вашите стихотворения и пр. могат да се забравят? Пък недейте мисли, че всичко от дореволюционната литература е погребано. От нея още много, много е живо...

Посещаваха го и някои от съвременните съветски писатели, дошли по един или друг повод в София. Между тях, струва ми се беше и украинският поет Павло Тичина³⁴. Струва ми се, че той подтиква Фьодорова да се залови за спомените си: от Чернишевски до Максим Горки. Ръкописът бил получен навреме в Москва и одобрен от Съюза на съветските писатели.

Радостта на Фьодоров нямаше край. Той вече дълбоко вярваше, че с интервенцията на тоя всемогъщ съюз може да открие и върне сина си, а с хонорара да си поправи сметките.

Когато получава съобщение за одобрение на спомените му, макар и не по официален път, за решението да се печатат в толкова и толкова десетки хиляди екземпляра и с такава и такава цена на екземпляр, Фьодоров пристигна у дома като младеж, макар да беше осемдесетгодишен старец, хвърли се на врата ми и зариди:

– Стилиян Добревич, Стилиян Добревич!

Аз се задушавам в прегръдките му и се мъча да се откъсна от тях. Какво се е случило? И когато се поосвобождавам малко, питам:

– Сина?

– И он, и он!

Сега сяда на стола и започва с хълцания и преглъщания да ми разправя радостта си: спомените са приети, те ще се печатат скоро и той само като хонорар ще получи милион-два български левове.

– Представай си, а? И сразу, Александър Митрафонич Фьодоров богатый человек! Невероятно, а?

Аз се мъча да намаля пароксизма на радостта му. Като българин и аз съм доста скептик към всички големи и неочаквани успехи.

– Как, не вериш?

– Вярвам, Александър Митрофанович, вярвам, но задържам радостта си тогава, когато видя книгата печатана и парите получени.

Може би за пръв път Фьодоров остана недоволен от мене. Хич бива ли такава студенина от страна на един приятел, при една толкова пламенна радост?

Минаха седмици, минаха месеци. Фьодоров почва все по-рядко да говори за книгата си, все по-гъста мъгла да се спуща на радостта му, докато един ден дойде и ми призна:

– Ничего не будет. Хорошо, что ты заставил меня сделать копие. А то иначе все пропало бы.

³⁴ Павло Тичина (1891, с. Пески–1967, Киев) – украински съветски поет и държавник, съавтор на текста на химна на Украинската ССР, ярък привърженик Й. В. Сталин и на комунизма. Превежда български поети на украински, между които са Христо Ботев и Иван Вазов.

И, наистина, еднаж, когато отидох у тях, научих, че той пратил част от ръкописа.

– А препис остави ли си?

– Че защо ми е преписът? Няма где да го дяна. А ръкописът е предаден в сигурни ръце.

Аз настоях на своето и почнах почти всеки ден да проверявам дали се изпълва поръчката ми, тъй както и той преди двайсетина години проверяваше дали продължавам да пиша романа си „Хляб наш насущний“. По този начин можах да се запазят около трите четвърти от спомените.

Така жестоко рухна мечтата на един баща да види отново сина си и на един писател да облекчи последните години на нерадостния си живот.

В първите години своето емигрантство Фьодоров посвети доста време на сказки. С тях той кръстоса няколко пъти надлъж и нашир България, като даде кратки описания на посветените градове и обходени местности. Повечето от тях излязоха в наши списания и вестници. Дейно участие взема – разбира се, безвъзмездно и в основаването от Николай Мазуркевич списание „Балкански журнал“. Но по-късно, когато поотседна малко, той намираще време да се залови и за по-едри работи. Под неговото перо излязоха грамада стихотворения, няколко поеми за възрастни и деца. Почти всичко написано той бързаше да ми го прочете. В много, а напоследък в случаи, той задоволяваше своята авторска амбиция. Отначало не можех да разбера защо много го радваше, но отсетне, когато сам изпаднах в неговото положение, проникнах в същината на радостта му. Голямо нещо е то – да намериш човек, комуто да повериш съкровенията си трепети на душата си тогава, когато никой не иска да знае за тях или пък когато се намират обществени фактори, които ти пречат да твориш. Без тоя твой единствен четец или слушател ти рискуваш да се пръснеш от напора на творческата мъка, която иска не само да се прояви, а и да се изяви – не само да сътвори, но и да изнесе сътвореното пред очите на света. На тая мъка мъчно могат да устоят младите творци. Те или ще се обрекат на безплодие или ще почнат да слагат плода на своя дух във всяко корито, без да държат сметка с каква вода ще бъде закъпан. Или да го потапят в купела на всяко капище, без да искат да знаят към каква религия ще бъде приобщено тяхното отроче.

И така по цели часове прекарвахме в четене и в разговори върху прочетеното, като всеки от нас четеше и говореше на своя роден език, дълбоко уверен, че няма нищо да остане неразбрано от събеседника му, дори най-тънките нюанси на мисълта и най-капризните извивки на фразата. Накрая – тежка мъченическа въздишка и, все пак, вярата, че ще доживеем деня, когато ще можем да чуем как звучи нашето слово в ушите на другите, как вълнува сърцата и как разбужда умовете им. И с тая вяра закрачих тихо по многолюдните улици на столицата или по тихите алеи на Борисовата градина...

Обаче всичкото му време – от дохождането в България до смъртта му – отне романът му...

Фьодоров почина една неделя, след като свърши окончателната му преработка. Сне от плещите си един голям товар, а от ума си жестоките образи на една тревожна епоха, поотслаби психическото си напрежение и изведнъж се почувства слаб да носи тежестта на живота. В този роман той предава преживелиците си от Октомврийската революция до наши дни. Той беше най-голямата му мечта. И неведнъж ми е казвал, че с него иска да остави един роман като „Война и мир“, една епопея на съвременността. От този роман той ми чете само няколко глави. Сега той е у мене, но аз още не съм пристъпил към неговото прочитане изцяло по редица съображения.

Когато свърши романа, Фьодоров пристигна тържествено вкъщи и още от вратата ми вика:

– Поздравлявай, Силиян Добревич.

Аз помислих, че е научил нещо радостно за сина си и със същата тържественост му подавам ръка.

– Поздравления!

– Романа свърших!

Ново поздравление, за да замаскирам изненадата си. Бива ли да му дам да разбере какво съм очаквал да чуя, а какво съм чул?!

На друго време бихме излезли да се почерпим, да полеем завършеното дело, но сега не смеем – и двамата нямаме пари за почерпушка. Вместо в кръчмата не е ли по-добре да отидем в градината?

Вървим и струва ми се, че Фьодоров върви по-леко: не тътри и не преплита старешки краката. А той е вече осемдесет и двегодишен.

– Какви са художествените качества на романа не зная, но смело мога да кажа, че той ще бъде един верен документ за времето, една точна картина на съдбоносните години, които преживяваме... – Но още не изказал тия думи, Фьодоров обори глава, като че ли някаква уловена топка беше натегнала на челото му... – Но ще бъда ли жив да го видя печатан?

Разбира се, „ще бъде“. Но не би...

Фьодоров беше от ония писатели, които не умеят да работят за литературната си слава. Аз не го чух нито веднъж да препоръчва свои произведения за превод. А за молба, за настаняване и дума не може да става. „Бадера“ е преведена по моя поръка от учителя Крум Димитров, колкото за угода на самия автор, толкова и от желание да го представя на българското общество. Към тоя превод аз предадох само една кратка предговорна „бележка“.

Моите преводи пък на негови сонети, както и на сонети от Бунина, извърших по свой почин. Негово беше участието само при уточняване на превода с оригинала.

А тука Фьодоров беше донесъл почти всички свои отделно извадени работи. Но къде останаха, не можах да разбера: послужи на тоя, послужи на она, докато накрай всички се разхвърчаха от ръцете ми. Опитите им да запазя някои от тях,

отидоха напразно. А аз ги бях получил на съхранение. Ще дойде той вкъщи и ще почне милаим³⁵.

– Стилиян Добревич, дай ми тази и тази моя книга. Ще ви я върна след няколко дена. Вярвай ми.

– Ама непременно.

– Непременно.

Минава време и аз питам за книгата. Фьодоров се черви и се мъчи да извини недобросъвестния си четец:

– Той ще донесе, непременно ще я донесе: той е добър човек.

И в края на краищата, тия добри хора туриха и добра ръка върху книгите му, възползвани вече от старческата му памет. А Фьодоров нямаше обичай да записва кому какво беше дал.

Друг на негово място би използвал тъкмо тоя читателски интерес, за да предизвика преводи. На какво се дължеше тая негова апатия, не мога да обясня. А Фьодоров не беше човек без авторска амбиция. Напротив, на моменти дори подчертаваше по-дебело, отколкото му беше привично, достойнството на своите трудове. Дали общото разочарование от живота беше причина или ненавременността на неговото творчество? В България младите писатели бяха надянали „маски“ и под формата на символисти криеха кинжала на кървавата руска революция. И за тях Фьодоров беше белогвардеец и враг, който дори не бива да се зачита като човек, камо ли като писател. А и той не беше от тия, които правят мили очи, комуто и да било, само за угодата на някаква суета.

Може би пък се беше вече убедил, че и у нас, както и в Русия, се залавят за преводи хора, които не познават достатъчно добре нито едина от двата езика: от който превеждат и на който превеждат. Веднъж иде при мене възмутен и ми носи някакво списание.

– Прочети, моля ти се, това!

Чета: „Духове изпълниха стаята“.

– Спиритизъм ли или преводаческа глупост? Толкова ли не знае тоя ваш литератор, че „духи“ значи парфюми. И вместо стаята да се изпълни с благовоние, когато е влязла дамата, изпълнила с духове.

Така или инак Фьодоров не направи нищо, за да се популяризира в България не като един от големите руски писатели, а като писател от втора ръка. Но и ние, неговите приятели, не сторихме нищо в това отношение.

Нищо странно, следователно, загдето някои го знаяха не като писател, като публицист. Такъв го наричаха илюстрация „Седмица“ в бр. 2 [?] от 7 юний 1946 г., когато печата спомена на Фьодорова за Максим Горки: „В ранната ми младост – пише руският публицист А. Фьодоров“...³⁶

С течението на времето приятелите на почитателите между сънародниците на Фьодорова почнаха да намаляват. Едни от тях заминаха за чужбина, други си

³⁵ Милаим – кротко, нежно, ласкаво.

³⁶ Чилингиров не е цитирал спомена.

намериха работа в провинцията, трети уседнаха в столицата и станаха по-малко подвижни, а четвърти Бог прибра в своите небесни селения. А нови приливи от Русия не идеха. Границите и така херметически бяха затворени, че не можеше и птичка да литне от нея.

Един от последните пришелци беше и рано починалият руски поет и есеист Сергей Серапин³⁷, псевдоним на С. А. Пинус. За него Prager Presse от 9 април 1927 г. даде няколко реда, в които писа, че е починал в Югославия. Прехвалил вестника в Белград и издадената в София книга „Пушкин и музика: Опыт выявления литературно-музыкальной проблемы“.

С тоя изпаднал в нищета колега ме запозна А. М. Фьодоров. Срещал съм се с него, доколкото помня, само няколко пъти на улицата, не повече. И не зная да съм му оказал някаква услуга. Затова учудва ме подарения ми екземпляр от книгата: „Дорогому собрату Стилияну Чилингирову с глубоким уважением от автора – на добрую память – С. Серапин“.

Нека предам неговият портрет с думите на Фьодорова:

„Той беше човек „малък на ръст човек“, необикновено скромен и тих, с прекрасно очертано чело и с дълбоко внимателен поглед. Аз съвсем не си го представях такъв. Струваше ми се, че в него трябва да има нещо дръзко, остро и дори наперено, ако не и изискано. Но достатъчно беше да чуеш от него няколко съждения върху литературата, върху музиката, пък и върху хората, за да узнаеш в него автора на „Пушкин и музиката“, както преводача и тълкувателя на Верхарена³⁸“.

Спирам се върху Серапина, защото струва ми се, че Фьодоров описва в следващите редове, своето собствено погребение. Веднъж бърза той по бул. „Цар Освободител“ за лекция на Кооперативния институт и вижда погребална колесница. Едно странно любопитство го привлича към нея черквата:

„Черквата била почти празна. Под нейния свод се раздаваше гръмко гласа на свещеника и на псалта, а в притвора беше сложен ковчег. Когато погледнах на покойния, останах изумен: това беше Серапин.

Мъждеят свещи от жълт восък, а и лицето е жълто, като че ли е от същия восък. Само един човек до ковчег, но и той чужд нему: млад, начеващ писател. Може би е още рано, ще дойде още някой, а, може би няма близки, познатите пък в тоя делничен ден са на работа? Но дали е имал и познати? Това, че Серапин беше необикновена личност, крупен, интересен писател, беше известно на малцина. Пък и до писатели ли е сега на бедните емигранти, принудени от рано утро до късни нощи да се борят с тежък труд за хляба си в чужда страна! Наистина, писателят е душата на родината, но до това съзнание, първо, трябва да дораснеш и, второ, простено е в търчането си за насъщния хляб да забравиш, па макар и да минаваш покрай тая душа или покрай нейния тленен съсъд, който е бил разбит от смъртта“.

³⁷ Сергей Серапин (1875, Вельск–1927, София) – руски поет, преводач. През 1920 г. бяга в Турция и скоро след това се озовава в София където редактира сп. „Казачьи думы“ (1922–1924) и в. „Русь“. Превежда на руски стихотворение на Стилиян Чилингиров за завета на Светите братя Кирил и Методий.

³⁸ Емил Верхарен (1855–1916) – белгийски поет.

Фьодоров всяко лято прекарваше в с. Калище със семейството на Железови, отгдето винаги се връщаше свеж и ободрен. Селото е на гара и се намира на два и половина часа с влака по кюстендилската линия. Околността на селото не представлява нищо особено, обикновена хълмиста местност, но Фьодоров така се беше привързал към нея, че още зимата бленуваше за нейната спокойна красота. Но миналото лято, макар от дълго да се приготвяла, не можа да излезе вън от София – времето през 1948 г. не благоприятстваше. И Фьодоров трябваше да се задоволява с късите си привечерни разходки по Борисовата градина, в които вземах и аз някога участие, но обикновено го придружаваше приятеля му Жовнер, бивш съдия в царска Русия. Обикновено седях с часове на пейка по централната алея към Жабешкото езеро или в Розариума. Но един ден и те прекъснаха. След една такава тиха и спокойна разходка Жовнер се връща вкъщи, добива кръвен излив в мозъка и умира подир седмица време.

Странно съвпадение и Фьодоров го сполетява същата смърт и при същите обстоятелства: отива на разходка в градината, връща се, уж освежен и на 14 април вкъщи припада в ръцете на своята обична Лили, дъщерята на хазайката, която толкова често обичаше да рисува, без да може да продума. Един тежък мозъчен удар, който продължи агонията му до 20 април, 8 ½ часа, когато духът му отлетя от тоя свят.

Когато на другия ден, рано сутринта, ми съобщиха, и отидох веднага да го посетя, пред моите очи се разкри една тежка, непоносима картина, която ме посрещна още преди да отворя вратата, със силно и хрипливо хъркане. То излизаше от широко разтворени уста, с ниско паднала долна челюст. Момата я подтикваше с ръка, тя се задържаше за няколко минути, даваше нормалния лик на образа и пак увисваше.

Не бих желал да си спомням Фьодорова такъв, какъвто беше през седемтия дена на своята агония.

Погребението на Фьодорова беше също така безлюдно, каквото беше и погребението на Серапин. Само че опялото се извършваше не в руската черква на бул. „Цар Освободител“, а в гробищната църква. Присъствахме всички петнайсет души: четирима от неговите домашни, трима от нас: аз, жена ми и син ми, известният кооперативен писател Тотомянц³⁹ с жена си, един сътрудник от в. „Изгрев“, пратен не с журналистическа задача, един беден русин, който живеел с подаяние от гробищата, една позната на Фьодорова жена и трима случайни посетители на гробищата.

А болестта му, още при първия си пристъп, катастрофално продължи няколко часа повече от седмица и следователно, не само руската колония, но и цялата българска общественост можеше да научи за неговата смърт. Само Съюзът на

³⁹ Тотомянц, Вахтанг Фомич (1875–1964) – автор на „Теория кооперации“ (1. изд. 1921, 2. изд. 1923), „Ученически кооперации“ (1. изд. 1931, 2. изд. 1932, 3. изд. 1941), на „Ролята на арменците в цивилизацията на народите“ (1. изд. 1936, 2. изд. 1942) и др.

българските писатели му прати венец, без неговия представител да седи до края на опялото.

Опялото му се извърши от свещеник, който често съм виждал да се движи между гробовете: от молитви за мъртвците е било неговото препитание. От другите руски свещеници не се мярна нито един, макар всички да се смятаха за неговите приятели и почитатели. Види се, нямаше кой да им плати труда, а такъв голям сънародник не бива да се опее безплатно... А когато домашните се отнесли до свещеника, княз Ливен, той решително отказал да бъде опян в Руската черква: било невъзможно. Види се, искал да запази това право за себе си, което наистина използва след два месеца. Същият тоя височайш свещеник бил само няколко недели преди смъртта на Фьодорова у дома му и дълго разговаряли върху смъртта.

Пред тоя петнайсет души аз прочетох следната надгробна реч:

„Сега когато сме изправени пред Александър Митрофанович Фьодоров, ваш близък и познайник, а мой незаменен приятел от трийсет години насам, аз, ведно със неговите тленни останки, виждам и живия му образ от млади години в една фотографическа снимка, намерила място в някои от най-разпространените руски вестници. Тя ни дава фигурите на оная плеяда руски писатели, които затвърдиха славата на руското художествено слово, вече отдавна разнесено по всичките континенти на земното кълбо от безсмъртните произведения на творци като Пушкина, Лермонтова, Тургенева, Толстоя и още много други светили, запалени по тъмното някога руско небе. На тая снимка, застанали прави, личат отляво на дясно: А. И. Куприн, А. М. Фьодоров, [И. А. Бунин], А. П. Чехов, С. Я. Елпатьевски и Максим Горки. Снимката е направена в Ялта по случай двајсет и петгодишната дейност на Бунина.

Ведно със спомена за снимката, аз събуждам в паметта си и спомените от онова време – първото десетилетие на сегашния век – когато всяко литературно явление в Русия се считаше наше, наше родно, българско; когато с руските гордости се гордеехме и ние, запознати не само с имената, но и с делата им; когато живеехме с техните книги и се вдъхновявахме от техните герои – до един борци за нов живот, за нова правда и за нови човешки отношения между хората. Нямаше тогава интелигентен българин у нас, който да не къса от залька си, само и само да си достави техните съчинения или поне да се снабди със сборниците „Знание“, където се печатаха техните най-нови творби. И, насладили се от магията тъкмо на тая шесторка писатели, мнозина от първите български четци се залавяха да ги превеждат, за да могат и останалите им сънародници, които не владеят силата и благостта на творческия дух [да ѝ се насладят].

И почти всички от тая плеяда писатели проникват едновременно у нас, с изключение на по-възрастния от тях Антон Павлович Чехов, чиято повест „Палата № 6“⁴⁰ бива преведена през 90-ях години на миналия век: „Коновалов“ и „Двајсет и шест и една“⁴¹, а Бунин с отделни стихотворения, взети от първия му стихотво-

⁴⁰ Кн. излиза през 1896 г.

⁴¹ „Коновалов“ от Максим Горки. – В: *Литературна сбирка*: Разкази и статии от М. Горки,

А. И. Куприн, А. М. Фьодоров, И.А. Бунин, А. П. Чехов, С. Я. Елпатовски и Максим Горки в градината на дома на Чехов в Ялта

рен сборник, влязъл в ръцете на не един от нашите млади поети. Със стихотворения премина границата между България и славянската ѝ сестра [Русия] също Александър Митрофанович Фьодоров.

Какъв беше възторгът на българския четец от тия жреци в олтара на руската литература, не на място [е] да се описва тука. За всеки случай той никак не съответства на днешното мълчаливо и тихо погребение, по-тихо и от погребението на най-незначителния гражданин.

Александър Митрофанович Фьодоров е роден 1868 г. в гр. Саратов. Баща му, селянин от Белгоза, Аткарски уезд, бил отначало овчар, а след това се преселил в Саратов, гдето изучава общарството и става майстор общар. Умира млад и остава три невръстни деца след себе си, най-голямото момче е нашия покойник. Останал от малък кръгъл сирак, Александър Митрофанович, след като свършва градско училище, постъпва в реалната гимназия, която по липса на средства не довършва. Известно време, след като напуска реалната гимназия, той е актьор, писар, заема разни други дребни длъжности, докато се отдаде напълно на литературна дейност. Първите му произведения са печатани в местни саратовски вестници, отгдето се прехвърля скоро в най-важните и най-разпространените периодически издания на Русия. Първата му книга, под наслов „Стихотворения“, излиза в Москва през 1894 г., когато е бил едва двацет и петгодишен. На 1895 г.

Л. Андреев, В. Вересаев, Скиталец, В. Засулич, Г. Плеханов, Вс. Гаршин. София: Г. Бакалов, [1904], с. 7–50; „Двадцать шесть и одна“ (1899) също е от М. Горки.

А. М. Фьодоров пуца в отделно издание преведени поеми от Тенисона. Три години по късно – на 1898 г. – излиза и вторият му лиричен сборник пак под същото скромно заглавие „Стихотворения“, последвано в 1900 г. от преводи из нашумялата в края на миналия век италианска поетеса Ада Негри от третата книга на нейните поезии (1903). Около това време той печата и романите си „Степъ сказала“, посветен на разхищението на башкирските земи, „Наследство“ и „Земя“, написан под впечатлението на глада, в борбата с който е взел участие и Фьодоров като ръководител на прехраната в Уфимската и в Самарската губернии. Освен тия е написал още много други стихотворни и белетристични произведения, видно място между които заемат романите му: „Природа“, „Камни“, „Его глаза“, „Бадера“, почти всички преведени на чужди езици, а последният – на български.

През 1901 г. бива поставена с голям успех в Петроградския александровски театър петоактната му комедия „Бурелом“, която принадлежи към тъй наречените „пиеси на настроение“. Тази и други пиеси на Фьодоров, като „Катастрофа“, „Стария дом“ и „Обикновена жена“, излизат наедно през 1903 г.

Всички тия произведения определят на Фьодорова най-високата награда в миналото, като тогавашната руска Академия на науките му присъжда Пушкиновата премия.

Фьодоров, който безспорно един от най-талантливите и най-плодовитите писатели на братска Русия, е в същото време и страстен пътешественик. Той обиколил Далечния изток, бил е в Турция, Гърция, Египет, Индия, Япония, Китай и пр. Впечатленията си от тези обиколки е изложил редица прелестни книги и флейтони, винаги посрещани приветно от руската критика.

Заседнал през 1919 г. у нас захвърлен от бурите кораб, Александър Митрофанович не напусна Родината ни подобно мнозина свои сънародници, не я направи междинна станция, а пристанище, в което се установи цял живот. Заобиколен от топли грижи на чуждо, непознатото му семейство, което той обикна като свое, защото и то го чувствуваше като свой, той прекара цели трийсет години между нас, принуден да си изкарва насъщния ту като учител в трета мъжка гимназия, ту като лектор във Висшата кооперативна школа или във Военното училище. Работа не по неговите склонности, не и по силите му, дори и тогава, наближил вече към залеза на своя житейски ден, но нямаше, какво друго да предприеме при липсата на възможности да преживя с литературен труд. Въпреки туй перото не падна от ръцете му, този път не само, за да покаже на какво е още способен неговия творчески дух, но и какво е създал духът на българина, когото той възлюби като свой собствен брат. И в резултат на последното му желание се яви сборника: „Българските поети“, отбор от негови лични преводи из нашата художествена поезия, както и друг един от около триста нарони песни, които, за жалост, не можа да види своя вдъхновен преводач да го вземе с ръцете си и да приласкае като своя и, желана рожба. Не можа да види напечатани и спомените си за няколко десетки руски писатели, които той изпрати по искането на руския писателски съюз в Москва.

Не са малко и статиите му на разни теми из нашата, българската, културна и политическа действителност.

И... наградата за всичко туй – един самотен гроб и само няколцина натъжени изпращачи до вечното жилище на един вечен творчески дух.

Прости, скъпи и мили приятелю! Нека бъде лека българската пръст на твоите тленни останки.

Поклон и вечна памет в селенията, где няма ни плач, ни въздихания, ни жизнь бесконечная!“.

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, издание на
НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, ЗА 2021 г.

Име. Презиме. Фамилия.

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код. Град (село). Област.

Улица. бл. вх. ет.

ап. тел.

Заплащам сумата от. лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Росица Владимирова – тел. 9183 136; GSM: 0885643171

e-mail: R.Vladimirova@nationallibrary.bg

rosicavladimirova@abv.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Росица Владимирова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:

UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,

Бизнес център София Батенберг, 1000 София

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Росица Владимирова

**Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.**